

EKONOMICKÝ ČASOPIS

34 | 1986 | 1

8,— Kčs

Z OBSAHU

OKALI, Ivan: O metodologických východiskách pre prognózovanie hospodárskeho mechanizmu — KÁRAŠZ, Pavol: Modelovanie dynamiky štruktúrnych vzťahov v národnom hospodárstve využitím prístupu INFORUM — MARKUSOVA, Mária: O niektorých výsledkoch realizácie československej licenčnej politiky — LENCZOVA, Terézia — LESÁKOVÁ, Dagmar: Ľudský činiteľ v procesoch cieľového riadenia rozvoja životnej úrovne — KRÍKAC, Karel: Příspěvek k analýze fixních nákladů — BACHÁR, Vladislav: Výpočtová technika a kvalitatívne zmeny v úverovo-peňažnom systéme kapitalistických krajín — URMINSKÝ, Ľudovít: Normy v riadení hospodárstva — Recenzie — Správy — Bibliografia

Ekon. Čas., 34, 1986, č. 1, s. 1–104

ISSN 0013–3035

VEDA, VYDAVATELSTVO SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED
814 30 Bratislava, Klemensova 19

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Časopis pre marxisticko-leninskú ekonomickú teóriu

Ekonomický časopis prináša state a diskusné príspevky z oblasti marxistickej politickej ekonómie, plánovitého riadenia a rozvoja socialistického národného hospodárstva, teórie hospodárskej politiky, financií, ekonomiky priemyslu, poľnohospodárstva a ostatných úsekových ekonomík. Venuje pozornosť otázkam medzinárodnej socialistickej integrácie, vedecko-technickej revolúcie a využívaniu ekonomicko-matematických metód. Zaoberá sa aj ekonomikou kapitalistických a rozvojových krajín a kritikou buržoázných ekonomických teórií. Prináša recenzie teoretických prác, správy z vedeckého života a bibliografiu.

Ekonomický časopis печатает статьи и дискуссии из области марксистской политической экономики, планового управления и развития социалистического народного хозяйства, теории экономической политики, финансов, экономики промышленности, сельского хозяйства и других отраслевых экономик. Он уделяет внимание вопросам международной социалистической интеграции, научно-технической революции и использованию экономико-математических методов. Занимается также и экономикой капиталистических и развивающихся стран равно как и критикой буржуазных экономических теорий. В журнале публикуются рецензии теоретических работ, новости из научной жизни и библиография.

Ekonomický časopis brings articles and discussion on marxist political economy, planned management and development of the socialist national economy, theory of the economic policy, finances, industrial economics, agricultural economics and other branch economics. It gives attention to the questions of the international socialist integration, scientific and technological revolution and applying of the economic-mathematical methods. It also deals with the economic problems of the capitalist and developing countries and with the critics of the bourgeois economic theories as well. It brings reviews of theoretical publications, news about the scientific life and bibliography.

Hlavný redaktor Egon Hlavatý
Výkonná redaktorka Zora Komínková
Redaktorka Katarína Rybanská
Tajomníčka redakcie Naďa Proksová

Redakčná rada: Ladislav Andrášik, Ivan Figura, Vladislav Garaj, Ivan Haluška, Pavel Hoffmann, Filip Hronský, Michal Hronský, Jan Iša, František Jarušek, Miloslav Jirges, Jozef Košnár, Ján Kúkeľ, Adam Laščiak, Jozef Markuš, Vladimír Mikuláš, Jan Přivara, Štefan Samson, Jozef Sokira, Eduard Šarmír, Milan Šikula, Ladislav Unčovský, Vladimír Vrtiak, Ján Zervan.

Adresa redakcie: Fučíkova 10, 811 02 Bratislava, telefón 576 37, 543 41-3.

Číslo bolo redakčne spracované v septembri 1985.

PV 384/88
96

OBSAH

State

OKALI, Ivan: O metodologických východiskách pre prognózovanie hospodárskeho mechanizmu	3
KÁRASZ, Pavol: Modelovanie dynamiky štruktúrnych vzťahov v národnom hospodárstve využitím prístupu INFORUM	14

O ekonomických problémoch vedecko-technického pokroku

MARKUŠOVÁ, Mária: O niektorých výsledkoch realizácie československej licenčnej politiky	26
---	----

Diskusia

LENCZOVÁ, Terézia – LESÁKOVÁ, Dagmar: Ľudský činiteľ v procesoch cieľového riadenia rozvoja životnej úrovne	39
---	----

Konzultácie

KŘÍKAČ, Karel: Příspěvek k analýze fixních nákladů	53
--	----

Prehľady

BACHÁR, Vladislav: Výpočtová technika a kvalitatívne zmeny v úverovo-peňažnom systéme kapitalistických krajín	62
URMINSKÝ, Ľudovít: Normy v riadení hospodárstva	79

Recenzie

HALUŠKA, I.: Zdokonaľovanie riadenia socialistickej spoločnosti – J. Štrba	88
RAPOŠ, P.: Československo: cesta k socializmu – A. Borzová	90
CHORVÁTH, J.: Základy rozpočtového práva – J. Kubačka	94

Správy

Vedecký seminár o metodologických otázkach prognózovania rozvoja socialistickej spoločnosti v podmienkach Slovenska (R. Múhl)	98
Prémia Slovenského literárneho fondu za II. polrok 1985	102

Bibliografia	103
---------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Статьи

ОКАЛИ, Иван: О методологических источниках прогнозирования хозяйственного механизма	3
КАРАСЗ, Павел: Моделирование динамики структурных отношений в народном хозяйстве при использовании модели типа ИНФОРУМ	14

O metodologických východiskách pre prognózovanie hospodárskeho mechanizmu

OKÁLI Ivan

Východiskovým princípom metodológie je čo najpresnejšie určenie objektu prognózy, v danom prípade hospodárskeho mechanizmu. Čím hlbšie a presnejšie poznáme objekt prognózy vo všetkých jeho existenčných prejavoch a súvislostiach, tým väčšie sú nádeje na správnu predpoveď jeho budúceho vývoja. Len pri rešpektovaní tohto východiskového princípu môžeme uplatniť aj ďalšie dôležité metodologické zásady prognostického výskumu, najmä:

1. výber a využitie takých metód prognózovania, ktoré sú primerané jeho objektu;

2. začlenenie objektu prognózy, ktorým je pre nás hospodársky mechanizmus (podsystem), do vyššieho celku (systemu), ktorým je celospoločenský reprodukčný proces; sem patrí aj skúmanie väzieb hospodárskeho mechanizmu s inými sociálnymi štruktúrami;

3. skúmanie zákonitostí pohybu objektu prognózy; pri riešení našej úlohy teda štúdium zákonitostí pohybu hospodárskeho mechanizmu.

Uskutočnenie všetkých troch uvedených princípov sa pri prognózovaní vývoja hospodárskeho mechanizmu v značnej miere navzájom preplieťa. Veď skúmanie funkčných i dialektických súvislostí medzi hospodárskym mechanizmom a ďalšími súčasťami spoločenskej skutočnosti nedá sa oddeliť od poznávania zákonitostí pohybu hospodárskeho mechanizmu a všetko spomenuté dovedna (t. j. výskum zákonitostí pohybu hospodárskeho mechanizmu a jeho interakcií s inými sociálnymi štruktúrami) tvorí bázickú metódu pre prognózovanie jeho premien a budúcich stavov.

1. *Chápanie hospodárskeho mechanizmu určuje prístupy k jeho prognóze*

Teda najprv, čo je to hospodársky mechanizmus, aký je obsah tohto pojmu, aká je jeho reálna štruktúra a podstata? Termín hospodársky me-

chanizmus sa začal používať najprv (a v nejednom prípade sa aj dodnes používa) ako synonymum termínu sústava riadenia národného hospodárstva. Neskôr mu, či vlastne im, začal (zase bez potrebného pojmového rozlíšenia) konkurovať aj termín mechanizmus riadenia, ba dokonca aj hospodársky mechanizmus riadenia.

Jav a či skôr skupina javov, ku ktorej sa viaže používanie uvedených termínov, sú natoľko zložité a diferencované, že ich možno vyjadriť len prostredníctvom celej skupiny navzájom spätých, no pritom špecializovaných a presne vymedzených pojmov. V opačnom prípade (ten ešte stále prežívame) dochádza k zbytočným nedorozumeniam a nepresnostiam, ktoré zvädzajú aj k nesprávnym hospodárskopolitickým záverom.

Hospodársky mechanizmus je objektom, na ktorom sa podľa rôzne zvolených kritérií dajú definovať početné systémové štruktúry. Skúmanie štruktúr i funkčných väzieb hospodárskeho mechanizmu, a najmä skúmanie jeho fungovania ako celostného organizmu sa v súčasnosti nachádza skôr v začiatkovej než v záverečnej etape. Preto len predbežne — ako pracovnú hypotézu — uvádzame, že pochopeniu podstaty hospodárskeho mechanizmu pomôže jeho rozčlenenie na mechanizmus riadenia, ekonomické záujmy a spoločensko-ekonomickú stránku vzťahov medzi konkrétnymi ekonomickými subjektmi, ktoré vznikajú na báze pôsobenia mechanizmu riadenia a ekonomických záujmov.

Základný blok hospodárskeho mechanizmu — mechanizmus riadenia tvoria tie formy prejavu výrobných vzťahov, prostredníctvom ktorých sa uplatňuje pôsobenie ekonomických zákonov na ekonomické záujmy a na reálne existujúce ekonomické vzťahy. Rovnako však aj ekonomické záujmy a spoločensko-ekonomická vrstva vzťahov medzi konkrétnymi hospodárskymi subjektmi sú iba osobitými formami prejavu výrobných vzťahov. Tak (spolu s inými ekonómami) zisťujeme, že väčšia časť hospodárskeho mechanizmu (s výnimkou právneho sformovania vzťahov mechanizmu riadenia) je vytváraná zložitým systémom rozmanitých foriem prejavu výrobných vzťahov, prostredníctvom ktorých pôsobia a využívajú sa objektívne ekonomické zákony socializmu.¹

Spájanie hospodárskeho mechanizmu s komplexom foriem prejavu výrobných vzťahov sa stalo dôležitým metodologickým podnetom pre politickú ekonómiu socializmu. Umožnilo jej pochopiť funkčné pôsobenie výrobných vzťahov, a súčasne aj spôsob ich vývoja. Pre riešenie našich prognostických úloh z neho vyplýva, že prognóza hospodárskeho mechanizmu v značnej miere splýva s prognózou socialistických výrobných vzťahov, a teda že skúmanie podmienok, determinantov a zákonitostí

¹ Na rozdiel od hospodárskeho mechanizmu sa sústava riadenia skladá z mechanizmu riadenia, z ľudského faktora pôsobiaceho v riadiacich procesoch a z jeho riadiacej a organizátorskej činnosti, z materiálno-technickej bázy riadenia. V mechanizme riadenia sa hospodársky mechanizmus a sústava riadenia navzájom prelínajú a vo svojom súhrne vytvárajú sústavu riadenia a fungovania národného hospodárstva.

vývoja hospodárskeho mechanizmu treba chápať ako odhaľovanie faktorov a zákonitostí pohybu socialistických výrobných vzťahov.²

Keď hovoríme o úzkej spojitosti, ba dokonca o značnom splývaní prognózy hospodárskeho mechanizmu a prognózy výrobných vzťahov, nechceme tým medzi ne klásť znamienko totožnosti.

Prvý rozdiel medzi uvažovanými prognózami sa viaže k odlišnostiam v ich obsahu. Prognóza hospodárskeho mechanizmu si okrem rozmanitých foriem prejavu výrobných vzťahov (tie sú objektom spoločného záujmu prognózy hospodárskeho mechanizmu i prognózy výrobných vzťahov) všíma aj právne vzťahy mechanizmu riadenia národného hospodárstva. Prognózu výrobných vzťahov zaujímajú zase popri formách prejavu výrobných vzťahov aj ich podstatné súvislosti — ekonomické zákony, a to od ich najhlbšieho základu vo vzťahoch spoločenského vlastníctva, cez všeobecné zákony fungovania socialistickej ekonomiky, až po zákony pôsobiace na jednotlivých úsekoch reprodukčného procesu.

Poznávanie tendencií budúceho vývoja podstatných súvislostí výrobných vzťahov má, pravda, veľký význam aj pre prognózu hospodárskeho mechanizmu, ale len ako nástroj poznávania jedného z faktorov formujúcich hospodársky mechanizmus. Skúmanie ekonomických zákonov je teda pre prognózu hospodárskeho mechanizmu prostriedkom poznania, kým pre prognózu výrobných vzťahov je to neoddeliteľná súčasť jej konečného výsledku.

Druhý rozdiel medzi prognózou výrobných vzťahov a prognózou hospodárskeho mechanizmu je spätý s ich rozdielnymi funkciami. Pri prognóze výrobných vzťahov vystupuje do popredia jej poznávací funkcia, kým pri prognóze hospodárskeho mechanizmu dominuje skôr jej funkcia praktická. Vzhľadom na to sa výrobné vzťahy prognózujú skôr ako „prírodno-historický“ proces, v ktorom sa akcentujú jeho objektívne determinanty. Budúce zmeny hospodárskeho mechanizmu sa však už musia chápať nielen ako vývoj navodzovaný objektívnymi tendenciami, ale aj ako proces formovaný hospodárskou politikou.

Bez ohľadu na všetky reálne existujúce rozdiely medzi prognózou výrobných vzťahov a prognózou hospodárskeho mechanizmu však, podľa

² O dôležitosti uvedeného spresnenia objektu prognózy hospodárskeho mechanizmu svedčia dôsledky jeho absencie v známej štúdií Radovana Richtu a kolektívu *Civilizácia na rázcestí*. Strany, ktoré sa v tejto priekopníckej práci s nesporným prognostickým nábojom venovali otázkam riadenia a fungovania ekonomiky, sú dosť nevyrovnané a zväčša patria k jej slabším miestam. Niekde v nich síce preblesknú prenikavé postrehy, ale je v nich aj dosť deklaratívneho nastoľovania úloh či jednostranného zdôrazňovania úzkeho výseku z informačno-kybernetického aspektu skúmaného procesu. V dôsledku nehistorického chápania výrobných vzťahov socializmu sa tu na niektorých miestach riešenie protirečenia medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi spája v súčasnej etape [v etape, ktorá sa v čase písania *Civilizácia na rázcestí* začínala a dodnes neskončila] len s rozvojom výrobných síl, a nie aj so zdokonaľovaním socialistických výrobných vzťahov. Pozri RICHTA, R. a kol.: *Civilizácia na rázcestí*. Bratislava, VPL 1967, s. 14, 40-44, 55-56, 73-75, 156-160.

nášho názoru, treba zdôrazniť ich úzku spojitosť, ba až vzájomnú zrasťenosť a potrebu ich spoločnej realizácie. Máme tu pred sebou nie dve celkom nezávislé prognózy, ale skôr dva stupne, dve na seba nadväzujúce úrovne (fundamentálnu a aplikačnú) v podstate jednotnej prognózy spoločensko-ekonomickej formy široko chápaného výrobného procesu. Z tohto hľadiska je zrejme, že aj rozdiely v obsahu, aj rozdiely vo funkciách uvažovaných prognóz sú iba relatívne.

Prognóza hospodárskeho mechanizmu sa teda nedá oddeliť od prognózy výrobných vzťahov, ktorá vychádza z povahy výrobných vzťahov a z ich vývinového procesu. Z toho vyplýva nevyhnutnosť brať do úvahy objektívny charakter výrobných vzťahov a to, že ich vývoj je „prírodno-historický“ proces určovaný vo svojom základnom smerovaní objektívnymi zákonmi fungovania a vývoja ekonomiky. Súčasne však musíme rešpektovať, že výrobné vzťahy a ich reprodukcia majú aj subjektívnu stránku. A nielen v tom zmysle, že tu máme pred sebou jeden druh intersubjektívnych vzťahov, ale aj preto, že (aspoň pokiaľ uvažujeme o spoločenskej skutočnosti socializmu) výrobné vzťahy sú objektom cieľavedomej spoločenskej regulácie dbajúcej, prirodzene, na objektívne zákonitosti spoločensko-ekonomického vývoja. To mal napokon na mysli už Engels, keď hovoril o tom, že v socialistickej spoločnosti sa ľudia stanú aj pánni vlastného zospoločenšenia.

Zložitý subjektovo-objektívny charakter majú napokon všetky javy, v ktorých sa určitým spôsobom spredmetňuje ľudská aktivita. Aj na ne sa vzťahuje Leninova poznámka, že „protiklad medzi hmotou a vedomím má absolútny význam len v medziach veľmi ohraničenej oblasti. V danom prípade iba v medziach základnej gnozeologickej otázky, čo uznať za prvotné a čo za druhotné. Za týmito medzami je relatívnosť daného protikladu nesporná“.³

Pochopenie nerozlučnej spojitosti hospodárskeho mechanizmu s výrobnými vzťahmi nám na jednej strane umožňuje pochopiť podstatu hospodárskeho mechanizmu, na druhej strane nám však najmä zistenie štruktúry hospodárskeho mechanizmu pomáha vysvetliť, ako v tejto sfére spoločenského života prechádza objektívne do subjektívneho a subjektívne do objektívneho. Poznávanie objektívnych ekonomických zákonov a s nimi spätých objektívnych tendencií hospodárskeho rozvoja sa stáva východiskom zmien mechanizmu riadenia. Vo formách mechanizmu riadenia existujú výrobné vzťahy v ideálnej (od pojmu idea) podobne — v ich subjektívne stvárňovanej predstave, ktorá sa stáva záväznou normou a vďaka tomu sa objektivizuje v ekonomických záujmoch a v reálnych ekonomických vzťahoch medzi konkrétnymi ekonomickými subjektmi.

✓ Pri prognózovaní sociálnych štruktúr treba si všimnúť, že z hľadiska v nich pôsobiacich subjektov sa uvažovaná subjektovo-objektívna väzba

³ LENIN, V. I.: Spisy 14. Bratislava, SVPL 1958, s. 130.

uskutočňuje dvoma (niekedy aj skombinovanými) spôsobmi. V prvom prípade sa zmeny sociálnej štruktúry (spoločenského podsystemu) uskutočňujú v dôsledku aktivity všetkých jeho subjektov a proces týchto zmien sa javí (ak odhliadneme od vonkajších vstupov, ktorými sa tieto zmeny dajú v istom stupni, ale len v istom stupni regulovať) ako spontánny vnútorný samovývoj danej štruktúry. Ako príklad takto sa vyvíjajúcich podsystemov možno uviesť vývoj vedy, techniky či individuálnej spotreby hradenej z peňažných príjmov obyvateľstva. V druhom prípade, ku ktorému sa vzťahuje aj vývoj výrobných vzťahov a hospodárskeho mechanizmu, zmeny sociálnej štruktúry závisia od aktivity všetkých subjektov, ktoré sú jej prvkami, len potiaľ, pokiaľ ich aktivitu reflektuje vo svojom rozhodovaní o zmenách danej štruktúry subjekt-predstavitel celej spoločnosti. Z hľadiska celospoločenských riadiacich orgánov majú prognózy, ktoré sa vzťahujú k prvému druhu vývoja sociálnych štruktúr, prevažne *informatívno-poznávaciú povahu*. Druhá skupina prognóz tu má *informatívno-programové* zameranie v tom zmysle, že informuje o programe celospoločenského usmerňovania zmien prognózovaného javu.

Pochopenie toho, že vo výrobných vzťahoch a v hospodárskom mechanizme sa objektívne spája a miesi so subjektívnym, zvyrazňuje význam ich cieľavedomého formovania, na začiatku ktorého stojí prognóza ich vývoja. Téza o cieľavedomom formovaní uvažovaných sociálnych štruktúr znamená uznanie aktívnej úlohy vedomia v ekonomike. To „predpokladá rozčleniť vedomie na spoločenské a individuálne, na vedecké a každodenné. Nositeľmi spoločenského vedomia sú sociálne skupiny, spoločnosť. O absolútnej nezávislosti vývoja ekonomických vzťahov od vedomia možno hovoriť len vtedy, ak ide o individuálne vedomie. Úloha spoločenského vedomia v ekonomickom rozvoji závisí od stupňa jeho vedeckosti“.⁴ A stupeň vedeckosti spoločenského vedomia vo vzťahu k chápaniu žiadúceho vývoja ekonomických vzťahov závisí od pochopenia jeho objektívnych vývojových zákonitostí, resp. od poznania faktorov, ktoré na ich vývoj pôsobia a na ktoré sa musí orientovať aj ich prognóza.

Priradenie, ba v značnej miere aj zaradenie hospodárskeho mechanizmu do výrobných vzťahov nás v prvom rade vedie ku skúmaniu podriadenosti ich vývoja zmenám vo výrobných silách. Prognóza hospodárskeho mechanizmu si, prirodzene, vyžaduje prekročiť rámec všeobecných úvah o pôsobení zákona záväzného súladu výrobných síl a výrobných vzťahov. Poznanie tohto zákona dáva len východiskové zameranie na skúmanie toho, aké zmeny vo výrobných silách v súčasných konkrétnych historických podmienkach pôsobia na výrobné vzťahy a hospodársky mechanizmus a aký obsah a dosah má toto pôsobenie.

⁴ ČERNÁK, V.: Upravenije razvitijem ekonomičeskich otnošenij. Ekon. Nauki, 1978, č. 9, s. 40.

Doterajší výskum vedie k záveru, že výrobné vzťahy a s nimi spätý hospodársky mechanizmus nezávisia od kvantitatívnej stránky rozvoja výrobných síl, resp. od kvantitatívnych úloh rozvoja národného hospodárstva. Musia sa prispôsobovať zmenám kvalitatívnych charakteristík naturálno-vecnej stránky reprodukčného procesu. Ako však máme chápať tieto kvalitatívne črty rozšírenej reprodukcie a v čom máme vidieť ich súčasné premeny? Súhrn zmien celého typu rozšírenej reprodukcie sa dnes bežne charakterizuje ako jej intenzifikácia s takými základnými znakmi, ako je interakcia vedy a výroby, rozširovanie prírodného základu reprodukčného procesu, akcelerácia inovačných procesov, prehlbovanie spoločenskej deľby práce, zvýraznenie a zrýchlenie zmien odvetvovej, odborovej, výrobnej i priestorovej štruktúry národného hospodárstva, spojenie týchto zmien s uplatňovaním nových technologických princípov a s výraznou modernizáciou najmä aktívnej časti základných fondov, rozsiahla kvalifikačná, profesiová i regionálna mobilita pracovných síl, internacionalizácia hospodárskeho života a pod.

Uvedené charakteristiky úloh a smerov intenzívneho rozvoja ekonomiky majú istý poznávací význam, no ešte stále sú čiastkové a netvorí systémovo ucelenú výpoveď o nárokoch na základné vlastnosti sústavy výrobných vzťahov a hospodárskeho mechanizmu.

2. Budúci vývoj hospodárskeho mechanizmu ako neoddeliteľná súčasť zospoločenšťovania výroby

Pre prognostické programovanie rozvoja výrobných vzťahov a hospodárskeho mechanizmu dá sa podľa našej mienky využiť len také vrcholné zovšeobecnenie súčasného a do najbližších desaťročí zasahujúceho vývoja výrobných síl, ktoré vyjadruje jeho účasť na zospoločenšteni výroby. Len pri skúmaní tohto procesu možno zisťovať vzájomnú spätosť a vzájomné vplyvy zmien v oboch stránkach spôsobu výroby. Doterajšie poznatky o intenzívnom type rozšírenej reprodukcie (o jej naturálno-vecnej i spoločensko-ekonomickej stránke) sa dajú využiť pre nasledovnú charakteristiku procesu zospoločenšťovania výroby v súčasnej etape.

Najmä v dôsledku zrastania vedy s výrobou sa výrazne zrýchľuje proces prehlbovania spoločenskej deľby práce. Jeho prejavom je v prvom rade konštituovanie samej vedy a výskumu ako samostatného odvetvia hospodárskej činnosti, vznik a rozvoj nových samostatných odvetví a odborov vo výrobe, výrobných a nevýrobných službách i rozširovanie výrobného sortimentu.

Priame i nepriame dôsledky prehlbovania spoločenskej deľby práce a s ňou spätého hospodárskeho rastu sa prejavujú v prudkom raste zložitosti vzťahov medzi odvetvovej a priestorovej povahy, vzťahov medzi národnou ekonomikou a svetovou ekonomikou hlavne v kontexte vzťahov socialistickej ekonomickej integrácie. Oveľa zložitejšími než v ne-

dávnej minulosti sa stávajú aj vzťahy medzi základnými výrobnými článkami, ktoré prenikajú do všetkých predchádzajúcich vzťahových štruktúr a umocňujú ich komplikovanosť.

Stále užšie spojenie vedy s výrobou zrýchľuje zmeny výrobných i nevýrobných potrieb, produkcie, technológií, výrobných štruktúr, zmeny v kvalite pracovných síl i v organizácii výroby.⁵

Zrastanie vedy s výrobou rozmnožuje možnosti kombinácie výrobných faktorov, počet technologických a organizačných riešení, z ktorých treba vybrať najlepší variant. To na jednej strane zvyšuje nároky na informačnú bázu rozhodovacích procesov. Na druhej strane však včasné získavanie potrebných informácií značne sťažuje to, že vo vede, ba aj v jej výrobnej aplikácii sa nedá presne predvídať a plánovať ani ich výsledok, ani ich metódy, a pochopiteľne ani finančné a hmotné prostriedky, ktoré sa pri tom použijú. Toto protirečenie a rovnako aj rýchle tempo zmien vo vonkajšom ekonomickom prostredí vnáša do spoločenského reprodukčného procesu istú nejednoznačnosť a neurčitosť.⁶

Nejednoznačnosť rozvoja výrobných síl a neurčitosť výsledkov ich fungovania sa nedá oddeliť od ekonomického rizika a ekonomickej zodpovednosti. V súlade so štruktúrovaním procesu spoločenského privlastňovania treba riziko a ekonomickú zodpovednosť rozdeľovať medzi tie ekonomické subjekty, ktoré majú na ich zvládnutie najlepšie informácie a potencionálne najväčší ekonomický záujem.

Rozdelenie rizika a ekonomickej zodpovednosti sa dá spájať s ekonomickým záujmom chozrasčotných organizácií len vtedy, keď má každá z nich dostatočne široký manévrovací priestor na prekonávanie neurčitosti a nejednoznačnosti technologických a organizačných riešení. Ide tu o možnosť voľby, ktorá presahuje rámec príslušnej chozrasčotnej

⁵ „Ak napr. v rokoch 1900—1910 trvalo morálne opotrebenie techniky 35-40 rokov, tak v 30. rokoch sa táto doba skrátila na 25-30 rokov, v 50. rokoch na 12-15 rokov a v 70. rokoch na 8-9 rokov. Vedecko-technická revolúcia vyvolala nevyhnutnosť efektívne využiť techniku (najmä drahú) počas krátkeho obdobia na základe hromadnej výroby... V rade odvetví je priemyselná produkcia rentabilná len vo veľkých meradiách, ktoré umožňujú nasýtiť trh pre 200-400 miliónov spotrebiteľov... V období VTR sa skracať životnosť nielen technologických procesov, ale aj produkcie všetkých základných odvetví priemyslu, kde dosahuje obnova produkcie až 15-20 % ročne.“ BIRMAN, A. M. *Ekonomičeskije ryčagi povyšeniya effektivnosti proizvodstva*. Moskva, Mysl' 1980, s. 16.

⁶ „S rastom dynamizmu výrobných síl narastá aj neurčitosť ich ďalšieho rozvoja. Vedecko-technická revolúcia mnohonásobne posilňuje nejednoznačnosť technického a organizačného pokroku. To je späté s výrazným rozšírením vzájomnej zameniteľnosti rôznych materiálnych zdrojov, s mnohovariantnosťou technológie výroby jednotlivých výrobkov, ako aj s rastom vplyvu organizačných faktorov na efektívnosť výroby, a napokon s rastom pestrosti foriem ich využitia v závislosti od špecifiky riešených úloh. Preto vzrastá význam odôvodnenej voľby najperspektívnejších smerov vedeckovýskumných prác, nájdenie najefektívnejších spôsobov dosiahnutia vytýčených cieľov.“ STARO-DŮBROVSKAJA, I.: *Materiálníje predposylki demokratičeskogo centralizma*. Ekon. Nauki, 1984, č. 9, s. 40.

organizácie, resp. zasahuje do celkového spoločenského reprodukčného procesu.

Aktívna účasť chozrasčotných jednotiek na riešení a zabezpečovaní úloh spoločenského reprodukčného procesu musí byť zladená s jeho jednotným celospoločenským riadením. Táto úloha sa dá vyriešiť len zapojením všetkých čiastkových ekonomických subjektov do spoločenského plánovania, v ktorom zostáva zachovaná vedúca úloha centrálnych plánovacích orgánov. To predpokladá sústrediť pozornosť centrálnych plánovacích orgánov na riešenie základných úloh hospodárskeho rozvoja: predovšetkým na určovanie jeho dlhodobej koncepcie v súlade s programovými cieľmi komunistickej strany, na vyhľadávanie a zabezpečovanie veľkých rozvojových programov, na vytváranie účinného mechanizmu riadenia.⁷

Využitie aktívnejšej účasti chozrasčotných článkov na spoločenskom plánovaní bude prínosom len vtedy, ak sa zásadne zmení ich prístup k tvorbe plánu. Je nevyhnutné, aby sa možnosti získania zdrojov stali v plnom rozsahu závislé od plánovaných úloh, ktoré sa podarí získať chozrasčotným článkom pri uspokojovaní skutočných spoločenských potrieb.

Vzťahy plánovania sa (primerane k úlohám, ktoré musí plánovité riadenie riešiť) stanú oveľa zložitejšími. Vo vertikálnych plánovacích vzťahoch sa prehĺbi funkcia spätnej väzby tak, aby centrálné plánovacie orgány získavali od chozrasčotných článkov (VHJ, podnikov) viac podnetov pre vypracovanie národohospodárskych plánov. Spoločenské plánovanie si podriadi a v širokom rozsahu bude využívať horizontálne vzťahy, v rámci ktorých pôsobia aj plánovite využívané (ex ante sa utvárajúce) tovarovo-peňažné vzťahy. To predpokladá na jednej strane zvýšiť úlohu hospodárskych zmlúv v plánovacom procese a na druhej strane orientovať centrálné riadenie chozrasčotných článkov v prvom rade na kvalitatívne stránky (efektívnosť) ich činnosti.

Zmena postojov chozrasčotných článkov v plánovaní (obrat od požiadaviek na zdroje k požiadavkám na úlohy plánu) závisí od dôsledného spojenia ekonomickej zodpovednosti a ekonomického záujmu na základe využívania komplexného kritéria efektívnosti, ktorým sa v podobe hodnotového vyjadrenia efektov i spotrebovaných zdrojov prenášajú informácie o všetkých stránkach činnosti a o vzťahoch chozrasčotných článkov. Vďaka tomu má komplexné kritérium efektívnosti šancu stať sa priesečníkom vplyvu centrálného plánovania a chozrasčotných vzťahov. Regulácia podmienok jeho pôsobenia sa preto môže stať vedúcim smerom centrálného riadenia činnosti chozrasčotných článkov.

⁷ Táto a nasledovné tézy vychádzajú najmä zo štúdie: OKÁLI, I. — MARKUŠ, J. — SOKIRA, J. — VOJTKO, J. — BUČEK, M. — ŠIKULA, M.: Hospodársky mechanizmus v etape formovania intenzívneho typu rozšírenej reprodukcie [Politickoekonomický náčrt koncepcie]. Ekon. Čas., 31, 1983, č. 4, 5.

Centrálne riadenie podmienok pôsobenia komplexného kritéria efektívnosti zahŕňa aj centrálne riadenie oceňovacích procesov tak, aby sa aktivita chozrasčotných článkov zamerala na uspokojovanie spoločenských potrieb. Oceňovacie nástroje budú preto stále viac preberať úlohu nositeľa informácií o spoločenských potrebách. Štátna regulácia oceňovacích procesov (ako dôsledok vedúceho postavenia centrálneho riadenia pri poznávaní spoločenských potrieb) pritom nevylučuje, aby v oceňovacích procesoch nepôsobili aj tie čiastkové ekonomické subjekty, ktoré prispievajú k zisťovaniu vývoja spoločenských potrieb a ich uspokojovania.

Účasť chozrasčotných článkov v plánovacom procese by centrálnemu riadeniu mala poskytovať podnety pre štruktúrnu adaptáciu s ohľadom na vedecko-technický pokrok i vývoj svetovej ekonomiky. To predpokladá rozšíriť ich ekonomický záujem a zodpovednosť aj na dlhodobé činnosti, a najmä na investičný proces. Spojenie investičnej činnosti s komplexným kritériom efektívnosti vytvára možnosť pre to, aby sa zmena v prístupe chozrasčotných článkov k úlohám plánu prejavila aj pri formovaní ich investičných zámerov i vo vzťahoch medzi investormi a dodávateľmi investícií.

Hmotnú zainteresovanosť chozrasčotných článkov na konečných výsledkoch treba z hľadiska predchádzajúcich téz interpretovať ako zainteresovanosť na uspokojovaní spoločenských potrieb a na účasti v adaptačných procesoch. Osobná hmotná zainteresovanosť sa bude využívať aj ako nástroj na posilňovanie účasti pracujúcich v správe spoločenského vlastníctva.

Uvedené charakteristiky procesu zospoločenšťovania výroby sú predbežným najvšeobecnejším vyjadrením tendencií vo vývoji výrobných síl a spoločenskej formy ich fungovania v nastupujúcej etape rozvoja socializmu. V prognóze vývoja výrobných vzťahov ich bude treba premietnuť do podrobnejších nevyhnutných zmien v postavení jednotlivých typov ekonomických subjektov a na vyššej úrovni konkrétosti aj do predstavy o programe budúceho vývoja mechanizmu riadenia.

3. K sociálnemu rozmeru zmien v hospodárskom mechanizme

Základný metodologický prístup k prognózovaniu výrobných vzťahov a hospodárskeho mechanizmu, ktorý sme tu v skratke vyložili, predstavil predmet nášho záujmu — keď smieme použiť Marxovu terminológiu — ako „prírodno-historický proces“ budúceho zospoločenšťovania výroby. Ak nechceme zostať len pri Marxovej terminológii a ak chceme z jeho metodológie využiť viac než iba tézu o určujúcom vplyve vývoja výrobných síl na zmeny výrobných vzťahov, tak prognózu hospodárskeho mechanizmu treba oprieť o *ďalšie metodologické východiská*.

— Čím konkrétnejšie sú formy prejavu zákonov fungovania rozvoja ekonomiky, tým väčšia je možnosť ich formovania ľudskou aktivitou. Vo

vzťahu k hospodárskemu mechanizmu tiež platí, že je objektívne určovaný procesom zospoločenštvania výroby vo svojom základnom pôdoryse. Stvárnenie a výber jeho jednotlivých prvkov môže v istých medziach variovať.

— Potreba subjektívneho formovania výsledku pôsobenia zákona záväzného súladu výrobných síl a výrobných vzťahov vyplýva už z toho, že vedecko-technický pokrok vo svojich súčasných formách nepôsobí na výrobné vzťahy jednoznačne. Hlavné črty zospoločenštvania výroby, ktoré sme na predchádzajúcich stranách odvodili od vedecko-technického pokroku, môžu sa dokonca prejavíť (a v dnešnom svete sa aj prejavujú) tak vo vývoji socialistických, ako aj vo vývoji kapitalistických výrobných vzťahov. V našich predbežných tézach o budúcom priebehu procesu zospoločenštvania sme rodiace sa zmeny vo výrobných silách spájali s vývojom výrobných vzťahov socializmu preto, lebo sme uvažovali s pôsobením vedecko-technického pokroku na sociálne štruktúry socialistickej spoločnosti.

— Z predchádzajúceho vyplýva, že proces zospoločenštvania neodráža len zmeny vo výrobných silách, ale aj stav a potrebu vývinu jestvujúcich sociálnych štruktúr. Pôsobenie tohto faktora na vývoj výrobných vzťahov a na hospodársky mechanizmus je veľmi zložitý preto, lebo samy výrobné vzťahy a sám hospodársky mechanizmus je sociálnou štruktúrou, ktorá je s inými sociálnymi štruktúrami pospájaná početnými väzbami.

— Veľká časť sociálnych štruktúr, napr. triedna a sociálna štruktúra, ale aj spôsob života, sú mnohvrstvé štruktúry, pričom jednu z ich vrstiev tvoria výrobné vzťahy. A to tak ich podstatné súvislosti (napr. v triednej štruktúre), ako aj rozmanité formy ich prejavu tvoriace hospodársky mechanizmus. Výrobné vzťahy pôsobia tak na iné s ňou susediace vrstvy v rámci príslušnej sociálnej štruktúry, rovnako ako na tie sociálne štruktúry, v ktorých sociálno-ekonomická vrstva absentuje (napr. politická štruktúra, osobnosť). Na druhej strane, prirodzene, neekonomická súčasť sociálnych štruktúr tiež výrazne vplýva na konkrétny spôsob prevodu základných tendencií rozvoja výrobných síl do všetkých foriem prejavu výrobných vzťahov. Máme na mysli nevyhnutnosť toho, aby sa vývoj takých sociálnych štruktúr, ako je spôsob života, osobnosť členov spoločnosti, triedna a sociálna štruktúra, rodina a pod., rešpektoval a zabezpečoval v jeho aktuálnej podobe aj pri formovaní tých jeho zmien, do ktorých môže vyústiť proces zospoločenštvania výroby.

Vývoj výrobných vzťahov však nie je len dôsledkom vývoja výrobných síl a ani púhym prostriedkom na realizáciu širších — ekonomiku presahujúcich cieľov spoločenského rozvoja, takých ako je napr. všestranný rozvoj osobnosti. *Sám vývoj výrobných vzťahov má v socializme cieľovú povahu.* Veď napr. aj vytvorenie beztriednej spoločnosti je predovšetkým cieľom v sústave socialistických výrobných vzťahov. Ak sa sústredíme na najpodstatnejšie, tak môžeme vysloviť predpoklad, že vývoj socia-

listického spoločenského vlastníctva, v ňom obsiahnutých vzťahov rovnosti i nerovnosti, vzťahov spoločenského plánovitého riadenia reprodukčného procesu a pod., má relatívne autonómny charakter, ktorému treba pri formovaní hospodárskeho mechanizmu venovať dostatočnú pozornosť. A treba si ho všímať v súvislostiach s tým, ako na zmeny hospodárskeho mechanizmu pôsobia zmeny vo výrobných silách (dnes najmä vedecko-technický pokrok) i socializmu vlastné zmeny neekonomických štruktúr.

Metodologická úvaha o faktoroch, ktoré na vývoj výrobných síl a hospodárskeho mechanizmu v našich podmienkach pôsobia a ktoré treba pri prognózovaní uvažovaných javov brať do úvahy, privádza aj k pochopeniu miesta prognózy hospodárskeho mechanizmu v celkovej prognóze spoločenského rozvoja. V prognóze výrobných vzťahov sa stretáva a kríži prognóza fungovania výrobných síl s prognózou sociálneho vývoja. Tým má uvažovaná prognóza ako neoddeliteľnú súčasť ekonomickej prognózy v istom zmysle kľúčový význam pre programovú realizáciu celého spoločenského rozvoja.

Modelovanie dynamiky štruktúrnych vzťahov v národnom hospodárstve využitím prístupu INFORUM

KÁRÁSZ Pavol

1. Úvod

Hospodársky rozvoj, ktorý zaznamenali v posledných desaťročiach priemyselne vyspelé krajiny, vyvolal rastúci záujem o skúmanie štruktúrnych vzťahov súvisiacich s celkovým fungovaním reprodukčného procesu.

V polovici 60. rokov v súvislosti s určovaním vývoja štruktúry ekonomiky Spojených štátov na 70. roky [1.] bol použitý prístup, ktorý sa v neskoršom období stal známym pod skratkou INFORUM (INterindustry FORecasting at the University of Maryland). V dôsledku všeobecného úspechu tohto prístupu bol neskôršie pod vedením C. Almona rozpracovaný projekt, ktorý sa zameral na ďalší rozvoj metodológie slúžiacej na konštrukciu modelov tohto typu.

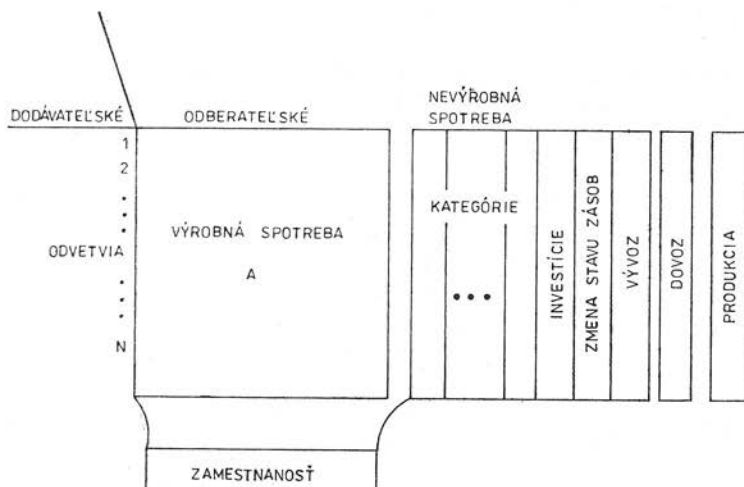
V súčasnom období sa modely typu INFFORUM aplikovali vo viacerých krajinách sveta. Ďalej boli vytvorené aj systémy týchto modelov, vyjadrujúce vzájomné prepojenie viacerých ekonomík prostredníctvom zahraničného obchodu.

Zámerom tohto príspevku je náčrt základných aspektov, súvisiacich s aplikáciou prístupu INFORUM (konštrukciou a aplikáciou modelu typu INFORUM) na úrovni národného hospodárstva.

2. Základné princípy konštrukcie modelu INFORUM

Štruktúra modelu typu INFORUM (v ďalšom iba modelu) vychádza zo zaužívanej schémy v našej odbornej literatúre bežne označovanej ako štruktúrna bilancia. Model obsahuje vyjadrenie jednotlivých smerov konečného použitia, doplnené výrobnou spotrebou na dosahovanú úroveň produkcie, a umožňuje skúmať aj príslušnú úroveň zamestnanosti v danom výrobnom systéme. Toto vyjadrenie je dané zo štruktúrneho aspektu, na úrovni počtu skúmaných odvetví.

Všeobecná štruktúra sústavy ukazovateľov používaných v modeli je načrtnutá na obrázku 1. V tejto sústave v rámci jednotlivých smerov konečného použitia prvoradá miesto zaujíma vyjadrenie jednotlivých kategórií nevýrobnej spotreby. Tie sú dané jednak jednotlivými smermi

Obr. 1. Všeobecná štruktúra sústavy ukazovateľov používanej v modeli typu INFORUM

spoločenskej spotreby (napr. štátna správa, školstvo, zdravotníctvo a pod.), jednak skúmanými tovarovými skupinami (spotrebiteľskými kategóriami) osobnej spotreby (napr. potraviny, odev, doprava atď.). Ďalšie smery konečného použitia sú dané investíciami, zmenou stavu zásob a vývozom. Smery konečného použitia sú určené na úrovni skúmaného počtu odvetví a vyjadrujú objemy dodávok z jednotlivých dodávateľských odvetví pre dané smery konečného použitia. V rámci modelu sú ďalej obsiahnuté ukazovatele dovozu, produkcie zamestnanosti, členené tiež podľa skúmaného počtu odvetví. Osobitné postavenie zaujímajú ukazovatele výrobné spotreby, ktoré v tvare matice vyjadrujú objem dodávok z dodávateľských odvetví potrebných pre výrobu v odberateľských odvetviach. Tieto ukazovatele sú vyjadrené pomocou technických koeficientov príslušných objemov z dodávateľských odvetví potrebných na výrobu jednej jednotky produkcie v odberateľských odvetviach. Matica vytvorená z týchto technologických koeficientov predstavuje technologickú štruktúru výroby.

Základná koncepcia modelu vychádza z vhodného rozpracovania známeho Leontiefovho lineárneho štruktúrneho modelu:

$$x = Ax + y, \quad (1)$$

kde

- x — vektor výroby,
- y — vektor konečného použitia,
- A — matica technických koeficientov.

Podstata rozpracovania [1] vychádza:

— z vhodného funkčného vyjadrenia jednotlivých zložiek konečného použitia,

- z postihnuteľa vývoja dynamiky technologických koeficientov,
- z vyjadrenia nadväznosti získanej úrovne produkcie na skúmanú hladinu zamestnanosti (resp. na iné charakteristiky súvisiace s reprodukčným procesom).

Takéto rozpracovanie je pritom založené na vhodnom uplatnení ekonometrických techník, vychádzajúcich predovšetkým z takých oblastí, ako sú spotrebné a investičné funkcie, funkcie zahraničného obchodu, zamestnanosti a pod. Konštrukcia modelu INFORUM je teda vlastne určitou symbiózou aplikácie štruktúrneho modelu a adekvátnych ekonometrických techník. Podstata prístupu spočíva v tom, že typy ekonometrických funkcií sú zasadené do štruktúrneho modelu, ktorý ich spája do jedného rozsiahleho organického celku. Pokúsme sa o podrobnejšie objasnenie celkovej filozofie takejto konštrukcie.

Pri konštrukcii modelu typu INFORUM sa vychádza z využitia nasledovných výhod štruktúrneho modelu:

— univerzálna platnosť vzťahu [1], bez ohľadu na typ a osobitosti skúmanej ekonomiky;

— veľký stupeň voľnosti, ktorý vzťah [1] umožňuje pri funkčnom vyjadrení jednotlivých zložiek konečného použitia a ostatných skúmaných ukazovateľov;

— forma vyjadrenia zahraničného obchodu, vytvárajúca vhodné predpoklady najmä na prepojenie modelu jednej národnej ekonomiky s modelmi iných ekonomík.

V rámci celkovej konštrukcie sa model člení na dve časti, ktoré sa označujú ako reálna časť a cenová časť. Reálna časť zobrazuje vzťahy v oblasti nevýrobnej spotreby, vývozu, dovozu, investícií, zmien stavu zásob, produkcie (vyjadrené v stálych cenách) a zamestnanosti. Cenová časť vyjadruje vzťah medzi príjmami (mzdy a kapitálové príjmy, t. j. zisky) a výrobou v jednotlivých odvetviach. Táto časť umožňuje špecifikovať cenové efekty, vyvolané zmenami zložiek pridanej hodnoty, ako aj vplyv cien dovážaných výrobkov na ceny domácej produkcie. Väzby medzi oboma časťami sú zabezpečené jednak pomocou cenových prepočtov v rámci funkcií osobnej spotreby a funkcií vyjadrujúcich dynamiku technických koeficientov, jednak v rámci funkcií vývozu a dovozu, zabezpečujúcich cenové transformácie voči zahraničiu. Najsilnejšie väz-

bi medzi oboma časťami sú však dané sústavou vzťahov medzi zamestnanosťou, mzdami, ziskami a využitím výrobných fondov.

Základná logika reálnej časti modelu vychádza z postupného vyčísľovania jednotlivých zložiek konečného použitia, vyjadrených sústavou tzv. behavioristických funkcií. Takto získané hodnoty ako časti konečného použitia vstupujú do vzťahu (1), kde sa prostredníctvom postupných iterácií získava úroveň produkcie potrebná na zabezpečenie daného konečného použitia. Niektoré zložky konečného použitia (investície, dovoz a zmena stavu zásob) sú však závislé od úrovne produkcie v danom roku. V prípade dovozu a zmeny stavu zásob je táto korešpondencia bezprostredná a priama, a spočíva v závislosti týchto ukazovateľov od tej časti produkcie, ktorá je potrebná na uspokojenie domáceho konečného použitia (domáceho dopytu). To teda znamená, že hodnoty príslušných premenných funkcií pre dovoz a zmenu stavu zásob sú jednoducho obsiahnuté v rámci riešenia sústavy lineárnych rovníc odvodených zo vzťahu (1). V prípade investícií sa postupuje sekvenčne. Pri prvom kroku sa v investičnej funkcii používajú tie aproximácie produkcie, ktoré vyplývajú z riešenia (1) bez použitia investícií v rámci konečného použitia. Takto získané hodnoty investícií sa zahrnú do konečného použitia, ktorého sa v ďalšom kroku použije pri riešení sústavy (1). Ako výsledok sa získava ďalšia aproximácia produkcie. Použitím tejto aproximácie sa pokračuje v procese výpočtu ďalšími iteráciami až k výslednej úrovni hodnôt vektora produkcie. (Skúsenosti ukazujú, že vo všeobecnosti postačujú dve iterácie.)

Základná logika cenovej časti modelu je založená na výpočte cien vyjadrených sústavou rovníc

$$\mathbf{p} = \mathbf{p}A + \mathbf{v}, \quad (2)$$

kde

- \mathbf{p} — riadkový vektor cenových indexov,
- A — matica technologických koeficientov (domáca produkcia + dovoz),
- \mathbf{v} — riadkový vektor pridanej hodnoty.

V rámci vektora \mathbf{v} sa zvykne pracovať s takými ukazovateľmi, ako sú odpisy a rôzne charakteristiky z oblasti príjmov, miezd, ziskov a daní.¹ Takto získané ceny sa potom vzťahujú k spotrebiteľskému dopytu, zahraničnému obchodu a technickým koeficientom skúmaných v reálnej časti modelu.

Reálna i cenová časť modelu sa dajú aplikovať vo vzájomnej závislosti, ako aj samostatne. Doterajší vývoj v rozpracúvaní a využívaní modelov INFORUM ukázal, že vo všeobecnosti sa najskôr vybuďovala reálna časť modelu a až potom jeho cenová časť. Pomerne časté boli i prípady, keď sa ako INFORUM model daného ekonomického systému chápala iba reálna

¹ Vymedzenie i obsah týchto ukazovateľov závisia od možností a charakteru účtovníctva danej krajiny.

na časť modelu, pričom otázka cenovej časti zostala otvorená, resp. vôbec sa neriešila. Tieto skutočnosti zväčša vyplývali z disponibilnej informačnej základne a z problémov spojených s postavením a funkciou cien v modelovanom ekonomickom systéme.

3. Typy používaných behavioristických funkcií² a vyjadrenie dynamiky štruktúrnych koeficientov

Jednou z najprepracovanejších častí modelovania smerov konečného použitia v rámci prístupu INFORUM je osobná spotreba, ktorá predstavuje objemovo najvýraznejšiu zložku nevýrobnej spotreby.

Osobná spotreba sa skúma v rámci zadaného počtu skupín spotrebiteľských kategórií (komodít), ktoré sa podľa potreby môžu členiť na podskupiny.³ Všeobecný tvar príslušnej dopytovacej funkcie tovaru i (tovaru dodávaného odvetvím i) v skupine G a v podskupine S spotrebiteľských kategórií je:

$$C_i = a_{1i} + a_{2i} t + a_{3i} \{y/\bar{p}\} + a_{4i} \Delta \{y/\bar{p}\} \cdot (p_i/p_S)^{-\lambda_S} \cdot (p_i/p_G)^{-\lambda_G} \cdot (p_i/\bar{p})^{-\lambda_C}, \quad (3)$$

kde

C_i — spotreba tovaru i v roku t na jedného obyvateľa v stálych cenách,
 y — disponibilný príjem na jedného obyvateľa v roku t v bežných cenách,
 p_i — cenový index tovaru i v roku t ,

$$p_S = \left(\prod_{j \in S} p_j^{s_j} \right)^{1/s_S},$$

$$p_G = \left(\prod_{j \in G} p_j^{s_j} \right)^{1/s_G},$$

$$\bar{p} = \prod_j p_j^{s_j},$$

s_j — vyjadruje váhu j -tej komodity v bázičkom roku,

$$s_S = \sum_{j \in S} s_j,$$

$$s_G = \sum_{j \in G} s_j,$$

$$\sum_j s_j = 1.$$

Parametre $a_{1i} - a_{4i}$ sú odhadnuté štatistickými metódami pri platnosti podmienok $\sum_i a_{4i} = 1$ a $\sum_i a_{3i} = \sum_i a_{2i} = 0$.

Pri modelovaní investícií sa rozhodujúci význam pripisuje fondovej

² Behavioristické funkcie sú funkcie, ktoré vyjadrujú správanie systému.

³ Napríklad v modeli Belgicka sa použilo týchto desať skupín: potraviny, nápoje a tabak, konfekcia, energia, predmety pre domácnosť, zdravotníctvo, doprava, služby obyvateľstvu, vzdelanie a zábava; doprava a potraviny sa ďalej delili na podskupiny.

účinnosti a charakteru časových posunov medzi rastom produkcie a príslušným objemom investícií.

Celkové investície sa modelujú ako súčet investícií na obnovu a na rozvoj národného hospodárstva:

$$\text{Obnova}_t = r k \bar{Q}_t,$$

kde

k — fondová účinnosť,

r — miera obnovy,

\bar{Q}_t — vážený súčet hodnôt produkcie.

$$\text{Rozvoj}_t = k \sum_{i=0}^n w_i \Delta Q_{t-i},$$

kde

$$\sum_{i=0}^n w_i = 1.$$

Celkové investície V sú potom dané

$$V = r k \bar{Q}_t + k \sum_{i=0}^n w_i \Delta Q_{t-i}$$

alebo

$$V = k \left(r \bar{Q}_t + \sum_{i=0}^n w_i \Delta Q_{t-i} \right) \quad (4)$$

pri platnosti $\sum w_i = 1$.

Pri konkrétnej kvantifikácii investičných funkcií zväčša platí, že $n = 2$ a zvyčajne sa používa postup vyplývajúci z tejto determinácie váženého súčtu výroby:

$$\bar{Q}_t = 0,5Q_t + 0,3Q_{t-1} + 0,2Q_{t-2}.$$

Pre w_2 potom platí

$$w_2 = 1 - w_0 - w_1.$$

Dosadením uvedenej rovnice do (4) dostávame konkrétny tvar pre regresnú rovnicu celkových investícií:

$$V = k \left[r \bar{Q}_t + \Delta Q_{t-2} \right] + k w_0 \left[\Delta Q_t - \Delta Q_{t-2} \right] + k w_1 \cdot \left[\Delta Q_{t-1} - \Delta Q_{t-2} \right], \quad (5)$$

kde parametre k , $k w_0$ a $k w_1$ sa odhadujú na základe príslušných štatistických metód.

Na zabezpečenie nezápornosti hodnôt ΔQ_i (v prípade poklesu výroby sa používa postup

$$\Delta Q_t = \max [Q_t - \hat{Q}_{t-1}, 0],$$

pričom

$$\hat{Q}_t = \max [Q_t, 0,95 \hat{Q}_{t-1}] \text{ a } \hat{Q}_0 = Q_0,$$

kde

Q_0 — hodnota produkcie v prvom skúmanom období.

Dovoz sa modeluje pomocou rovnice

$$M_i = (a_i + b_i D_i) \cdot (p_{ji}/p_{di})^\phi,$$

kde

M_i — dovoz komodity i v roku t ,

D_i — dopyt po komodite i ,

p_{di} — cenový index komodity i vzťahujúci sa na domáce ceny,

p_{ji} — cenový index komodity i vzťahujúci sa na zahraničné ceny.

Presnejšie, p_{ji} predstavujú vážený priemer zodpovedajúcich cenových indexov tých krajín, ktoré vystupujú v zahraničnom obchode skúmanej ekonomiky. Váhy sú pritom odvodené z podielu, ktorý predstavuje príslušná krajina na dovoze tejto ekonomiky. Indexy p_{ji} reprezentujú efekt výmenných relácií, nevyjadrujú však vplyvy zmien príslušných taríf.

Veličina D_i predstavuje domáci dopyt a je definovaná ako súčet produkcie a dovozu zmenšený o vývoz.⁴

Podobne ako funkcie dovozu sú vyjadrené aj funkcie vývozu

$$X_i = (a_i + b_i D_i) \cdot (p_{ji}/p_{di})^\phi,$$

kde

X_i — vývoz komodity i v roku t ,

pričom rozdielna [oproti dovozu] je definícia p_{ji} a D_i . Veličina p_{ji} predstavuje vážený priemer cenových indexov krajín, podobne ako v prípade dovozu. Váhy sú však odvodené aj z vývozu komodity skúmanej ekonomiky, smerujúceho do príslušných krajín. Veličina D_i reprezentuje vážený priemer vytvorený z produkcií uvažovaných krajín, vzťahujúcich sa na komoditu i . Váhy sú pritom opäť odvodené z vývozov komodity i skúmanej ekonomiky do príslušnej krajiny.

Zmeny vo vývoji štruktúrnych koeficientov patria medzi rozhodujúce aspekty modelovania vývoja štruktúrnych zmien ľubovoľnej ekonomiky. Tejto problematike sa počas vývoja prístupu INFORUM venovala značná pozornosť. Podstata používaných prístupov spočíva pritom v zachytení dynamiky vývoja štruktúrnych koeficientov pomocou rôznych funkčných vzťahov. Tieto funkčné vzťahy vychádzali zo zohľadňovania príslušných

⁴ V niektorých prípadoch, keď v kľúčových odvetviach dovoz závisí od vývozu D , môže výnimočne zahŕňať aj vývoz. Napríklad chemický priemysel a strojárstvo v INFORUM modeli ekonomiky Belgicka.

trendov buď za jednotlivé riadky matice štruktúrnych koeficientov súhrnne, alebo za jednotlivé koeficienty, resp. ich submatice (bloky) jednotlivito.

Vo väčšine vytvorených modelov sa osvedčil prístup založený na použití logistickej krivky definovanej diferenciálnou rovnicou

$$1/c \cdot dc/dt = b(a - c),$$

kde

- c — koeficient,
- a — asymptota koeficientu,
- b — konštanta.

Riešením tejto diferenciálnej rovnice je

$$c_t = a / (1 - Ae^{-bt}),$$

kde

- A — konštanta integrácie.

Použitím jednoduchej metódy najmenších štvorcov sa rovnica upravila nasledovne:

- $\log(a/c_t - 1) = \log A - bat$, keď $a/c_t \geq 1$,
- alebo
- $\log(1 - a/c_t) = \log(-A) - bat$, keď $a/c_t < 1$.

Prvý z uvedených vzťahov sa aplikuje pre rastúce koeficienty a druhý pre klesajúce koeficienty.

4. Výsledky praktických aplikácií

Vývoj modelov typu INFORUM je úzko spätý s dvoma pracoviskami: INFORUM projekt pri Univerzite v Marylande a Medzinárodný inštitút pre aplikovanú systémovú analýzu (IIASA) v Laxenburgu. Význam týchto pracovísk okrem rozvoja prístupu INFORUM spočíva jednak v konzultáčnej a koordinačno-organizačnej činnosti, jednak v priamej účasti na rozpracúvaní konkrétnych modelov národných ekonomík.⁵

Pre vývoj a použitie národných modelov sú vo všeobecnosti typické tieto charakteristiky:

- použitý počet odvetví je v rozmedzí 40-90,
- aplikácia zameraná na skúmanie štruktúrnych zmien s časovým horizontom 1-15 rokov,
- ekonomický obsah (vymedzenie odvetví, použitá sústava ukazovateľov, resp. systém účtovníctva) je odrazom osobitostí jednotlivých krajín,

⁵ Za účasti (resp. spolupráce) uvedených pracovísk boli vyvinuté modely typu INFORUM ekonomík Francúzska, Talianska, NSR, Kanady, Japonska, USA, Rakúska, Fínska, Poľska, Bulharska, Maďarska, Holandska, ZSSR, ČSSR a Veľkej Británie, pričom v štádiu rozpracovania sú aj modely ďalších ekonomík.

- niektoré z vytvorených modelov boli prepojené prostredníctvom zahraničného obchodu do systému modelov,
- použitie jednotného programového vybavenia.

Väčšina vytvorených modelov má iba reálnu časť [v zmysle charakteristiky uvedenej v predchádzajúcej časti], no v mnohých sa cenová časť postupne dopracúva.

Na ilustráciu použitia modelov národného hospodárstva typu INFORUM uvidíme stručnú charakteristiku vývojových tendencií, ktoré sa získali aplikáciou jedného z týchto modelov. Rozhodli sme sa pre výsledky získané aplikáciou INFORUM modelu ekonomiky Japonska [8]. Toto rozhodnutie je motivované predovšetkým tým, že Japonsko predstavuje krajinu s vysokou dynamikou hospodárskeho rozvoja, ktorá za posledných dvadsať rokov sa z ekonomiky orientovanej na poľnohospodárstvo a primitívny priemysel stala jednou zo svetových hospodárskych veľmocí. Nemalú úlohu na tomto rozvoji zohral aj stupeň absorbovaného a v ekonomike implementovaného vedecko-technického pokroku, ako aj úroveň adaptácie štruktúry ekonomiky aktuálnym podmienkam. Práve tieto otázky pritom patria k problémom, ktoré sú stredobodom záujmu súčasného hospodárskeho rozvoja i v našom národnom hospodárstve.

V záujme zvýšenia komplexnosti charakterizovaných vývojových tendencií uvádzame okrem prognostických výsledkov získaných modelom aj hodnoty príslušných ukazovateľov za predchádzajúce obdobia.

Pri kvantifikácii, resp. aplikácii behavioristických funkcií v oblasti konečného použitia (v zmysle predchádzajúcej časti) sa vychádzalo z ukazovateľov, resp. sa získali vývojové tendencie agregátnych ukazovateľov, ktoré uvádzame v tabuľke 1.

Tabuľka 1

Priemerné ročné tempá rastu v oblasti konečného použitia v %

Ukazovateľ	Obdobie			
	1960—1970	1970—1980	1980—1990	1990—2000
osobná spotreba	9	4,6	4,4	4,1
vývoz	15,1	9,8	2,2	3,8
dovoz	13,3	3,6	5,1	4,1
investície	14,9	3,6	4,8	4,3

Na doplnenie uvedených tendencií možno poznamenať, že v štruktúre osobnej spotreby sa najmarkantnejšie prejavuje rastúci význam služieb: zo 40 % roku 1960 na 47 % roku 1980 a prognóza na rok 2000 je 49,8 % z celkového objemu osobnej spotreby. Tento rast pritom prebieha predovšetkým na úkor spotreby potravín, ktorých podiel na celkovej spotre-

Tabuľka 2

Štruktúra produkcie v %

Sektory	Obdobie				
	1960	1970	1980	1990	2000
poľnohospodárstvo	13,4	6,3	3,9	3,3	2,9
priemysel	25,0	31,4	31,0	29,3	29,0
stavebníctvo	8,4	9,0	9,0	9,0	8,8
služby	37,2	42,7	46,9	49,0	49,8
ostatné odvetvia	16,0	10,6	9,2	9,4	9,5

be (37,5 % roku 1960, 25,3 % roku 1980 a 22,2 % roku 2000) má výrazne klesajúcu tendenciu. V štruktúre vývozu najvýraznejší rast možno zaznamenať pri dopravných prostriedkoch: 18,7 % roku 1960, 25,8 % roku 1980, pričom prognóza na rok 2000 je 34,5 % z celkového objemu vývozu. Štruktúra dovozu, kde významnú úlohu zohrávajú suroviny, je počas celého skúmaného obdobia stabilná. V štruktúre investícií sa najvýraznejšie zmeny zaznamenávajú v oblasti strojových zariadení súvisiacich s elektronikou. Ich podiel predstavoval 3,9 % roku 1960, 9,7 % roku 1980, pričom prognóza na rok 2000 je 15,4 % v celkovom objeme investícií.

Na vyjadrenie dynamiky štruktúrnych koeficientov zobrazujúcich zmenu technológií a stupeň modernizácie v jednotlivých odvetviach sa použila logistická krivka, charakterizovaná v predchádzajúcej časti. Tu možno uviesť, že v úrovni výrobnéj spotreby, ktorá je vlastne determinovaná charakterom štruktúrnych koeficientov, nastali najvýraznejšie zmeny v týchto odvetviach: hutníctvo železa (roku 1980 pokles o 47 % a roku 2000 pokles o 54 % oproti roku 1960), spoje, resp. komunikačné služby roku 1980 prírastok o 38 % a roku 2000 o 44 % oproti roku 1960), chemický priemysel (roku 1970 prírastok až 78 % oproti roku 1960, zatiaľ čo v období 1970-2000 sú zmeny takmer nulové).

Použitím behavioristických funkcií v zmysle modelového aparátu načrtnutého v predchádzajúcej časti sa získali príslušné hodnoty výroby⁶ a zamestnanosti rozčlenené do 67 odvetví. Hlavné tendencie reprezentované týmito výsledkami sú zahrnuté v tabuľkách 2 a 3.

Z uvedených charakteristík vyplýva výrazná orientácia na rozvoj služieb, pri klesajúcom podiele poľnohospodárstva. V rámci priemyslu najvýraznejší rast zaznamenávajú odvetvia súvisiace s elektronikou. Produktivita práce rastie podstatne rýchlejšie v poľnohospodárstve a v priemysle než v stavebníctve a službách, pričom objem odpracovaného ča-

⁶ Produkcia je vyjadrená hrubým domácim produktom v zmysle chápania zaužívaného v kapitalistických ekonomikách (vrátane nevýrobnej sféry), t. j. makroukazovateľom, ktorý je porovnateľný s našim ukazovateľom hrubého národného dôchodu.

Tabuľka 3

Štruktúra zamestnanosti v %

Sektory	Obdobie				
	1960	1970	1980	1990	2000
poľnohospodárstvo	33,7	20,1	13,0	10,5	9,5
priemysel	22,0	26,7	24,8	21,9	20,1
stavebníctvo	6,4	8,1	10,0	11,3	12,7
služby	31,5	37,9	43,8	47,1	47,9
ostatné odvetvia	6,4	7,2	8,4	9,2	9,8

su za jeden mesiac v rámci celej ekonomiky má klesajúcu tendenciu. Pre úplnosť sa žiada ešte poznamenať, že „ostatné odvetvia“ v uvedených tabuľkách predstavujú súhrn rôznych vládnych a rozpočtových inštitúcií.

5. Záverečné poznámky

Použitím modelov na úrovni národného hospodárstva typu INFORUM sa získali — podobne ako v načrtnutom prípade ekonomiky Japonska — predikcie vývojových trajektórií príslušných ekonomík na obdobie 80. a 90. rokov. Determinácia týchto trajektórií zväčša úzko korešpondovala s riešením niektorých aktuálnych problémov na úrovni národného alebo medzinárodného záujmu (napríklad oblastný rozvoj, peňažná politika, surovinová a energetická politika, protekcionizmus, zahraničný obchod a pod.). Riešenie otázok zahraničného obchodu pritom úzko súvisí s medzinárodnými systémami vzájomne prepojených modelov INFORUM jednotlivých národných ekonomík.

Na záver možno konštatovať, že určitou spoločnou črtou väčšiny aplikácií je úsilie o uplatnenie vyvinutých postupov ako informačnej bázy pre hospodársko politiku v jednotlivých krajinách.

Literatúra

- [1] ALMON, C.: The American Economy to 1975. New York, Harper and Row 1966.
- [2] ALMON, C.: The INFORUM — IIASA International Systems of Input — Output Models. [Working Paper — 79-22.] Laxenburg, IIASA 1979.
- [3] ALMON, C.: 1983 INFORUM Modelling Experience: Long-Run Stability and the Analysis of Protectionism. In: Proceedings of the Fourth IIASA Task Force Meeting on Input-Output Modelling. A. Smyshlyayev, ed. Laxenburg, IIASA 1983.
- [4] ALMON, C. — Nyhus, D.: The INFORUM International System of I-O Models and Bilateral Trade Flows. In: Input-Output Approaches in Global Modelling. G. Bruckmann, ed. Elmsford, New York, Pergamon Press 1980.
- [5] CIASCHINI, M.: Modern Input-Output Models as Simulation Tools for Policy Making. In: Input-Output Modelling. M. Grassini, A. Smyshlyayev, ed. Laxenburg, IIASA 1982.
- [6] GRASSINI, L.: The Estimation of Demand Equations System in a Regional Input-

- Output Model. The Tuscany Case Study. In: Input-Output Modelling. M. Grassini, A. Smyshlyaev, ed. Laxenburg, IIASA 1982.
- [7] NYHUS, D.: An Econometric Input-Output Model of the West German Economy. [Working Paper — 82-41.] Laxenburg, IIASA 1982.
- [8] NYHUS, D.: Observing Structural Change in the Japanese Economy: An Input-Output Approach. In: Proceedings of the Fourth IIASA Task Force Meeting on Input-Output Modelling. A. Smyshlyaev, ed. Laxenburg, IIASA 1984.

МОДЕЛИРОВАНИЕ ДИНАМИКИ СТРУКТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ В НАРОДНОМ ХОЗЯЙСТВЕ ПРИ ИСПОЛЬЗОВАНИИ МОДЕЛИ ТИПА ИНФОРУМ

КАРАС, Павол

Модели типа ИНФОРУМ стали в последние годы важным инструментом исследования структурных отношений национальных экономик. Применяются в нескольких странах и были созданы также системы моделей, выражающие взаимосвязи наблюдаемых экономик посредством внешней торговли. Первая часть статьи сосредоточивается на характеристике основных принципов конструкции модели типа ИНФОРУМ, включая набросок ей реальной и ценовой части. Во второй части статьи содержится описание применения модели типа ИНФОРУМ в условиях экономики Японии, в том числе и анализ некоторых актуальных направлений развития в структуре экономики этой страны.

KĀRĀSZ, Pavol

MODEL TECHNICS OF STRUCTURAL RELATIONS DYNAMICS IN NATIONAL ECONOMY APPLYING INFORUM TYPE MODEL

In the last years INFORUM type models have become an important part in structural relations studies of national economies. Having been applied in many countries they were also used for the construction of model system's which express interdependence of studied economies by means of foreign trade. The first part of the article is devoted to characterization of basic principles of INFORUM type model construction, including an outline of its real and price side. The second part of the article contains the application of this type of model in the conditions of Japanese economy, including an analyses of some basic development tendencies in economic structure.

O ekonomických problémoch vedecko-technického rozvoja

O niektorých výsledkoch realizácie československej licenčnej politiky

MARKUŠOVÁ, Mária

V článku [1] sme sa venovali problematike licencií z hľadiska interakcie vedecko-technického rozvoja a vonkajších ekonomických vzťahov, pričom sme sa usilovali konkretizovať túto problematiku na československé podmienky. Teraz predkladáme analýzu niektorých výsledkov dosiahnutých v realizácii licenčnej politiky ČSSR.

1. Využívanie zahraničných licencií v československom národnom hospodárstve

Československé organizácie pristúpili k uplatňovaniu licenčnej politiky prakticky až v 60. rokoch, pričom výraznejší rast vo využívaní zahraničných vedecko-technických poznatkov získaných licenčnou formou, ako aj v poskytovaní československých poznatkov do zahraničia na základe licenčných zmlúv nastal až po roku 1970. Údaje za jednotlivé roky 1970-1981 obsahuje tabuľka 1.

Vývoj uzatvárania zmlúv možno charakterizovať z kvantitatívneho hľadiska niektorými základnými údajmi: v roku 1970 sa využívalo 156 licenčných poznatkov, v roku 1980 už 477. V období 1970-1981 sa priemerne uzatvorilo 47 zmlúv, z toho najviac v roku 1978 (63) a najmenej v roku 1973 (29).

Index celkového počtu získaných licencií vykazoval v roku 1970-1982 nasledovnú tendenciu:

	¹ 75/70	¹ 80/70	¹ 80/75	¹ 81/80	¹ 82/81	¹ 82/80
ČSSR	2,41	3,06	1,27	1,84	1,04	0,88
ČSR	2,45	2,81	1,16	0,92	1,04	0,96
SSR	2,34	3,91	1,67	0,65	1,04	0,68

Z toho index počtu novouzatvorených zmlúv sa vyvíjal nasledovne:

	¹ 75/70	¹ 80/70	¹ 80/75	¹ 81/80	¹ 82/81	¹ 82/80
ČSSR	1,05	1,32	1,26	0,72	1,24	0,90
ČSR	1,36	1,46	1,08	0,93	1,21	1,12
SSR	0,5	1,06	2,13	0,24	1,50	0,35

Tabuľka 1

Rok	Počet uzatvorených pasívnych licenčných zmlúv		Licenčné platby	
	spolu	z toho v sledovanom roku	spolu mil. Kčs fco	priemerne na 1 licenciu tis. Kčs fco
1970	156	44	337,0	2157
1971	206	32	292,7	1421
1972	229	44	352,3	1539
1973	303	29	280,2	925
1974	356	34	323,2	908
1975	376	46	258,2	687
5. päťročnica	—	185	1506,6	—
1976	405	57	379,4	937
1977	432	56	368,5	853
1978	439	63	362,5	826
1979	470	57	304,7	648
1980	477	58	249,2	522
6. päťročnica	—	291	1664,3	—
1981	403	42	162,2	402

Prameň: Štatistické ročenky ČSSR 1971—1982. SNTL-Alfa; vlastný prepočet.

V roku 1970-1982 sa do ČSSR doviezlo touto cestou 614 licenčných poznatkov, z toho v územnom priereze pre organizácie v ČSR 479 a v SSR 135. V období 6. päťročnice uzatvorili organizácie v SSR 65 zmlúv, t. j. z celkového počtu zmlúv 22,3 % (v 5. päťročnici 23,8 %), pričom najviac licencií sa využívalo v roku 1980 28,7 %. V roku 1981 i 1982 sa podiel organizácií v SSR ustálil na 22,1 %.

Celkové ročné licenčné platby predstavovali v sledovanom období priemerne 300 mil. Kčs fco, najnižšie boli v roku 1981 (162,2 mil. Kčs fco), najvyššie v roku 1976 (379,4 mil. Kčs fco).

V teritoriálnom členení prevládala táto forma hospodárskych stykov so zahraničnými partnermi z vyspelých kapitalistických štátov; ich podiel na počte pasívnych licenčných zmlúv predstavoval v roku 1970 93,2 %, v roku 1975 65,2 % a v roku 1980 51,7 %. Simultánne klesal aj podiel licenčných platieb do kapitalistických štátov, nie však takým tempom ako počet zmlúv (v roku 1970 98,7 %, v roku 1982 83,4 %). Tento vývoj je spôsobený viacerými okolnosťami, predovšetkým tým, že medzi členskými krajinami RVHP prevládala až do roku 1970 bezplatná výmena vedecko-technických poznatkov a dokumentácie. Po prijatí zásad ve-

decko-technickej spolupráce krajín RVHP¹ uzatvorili československé organizácie najviac zmlúv zo socialistických krajín s partnermi z NDR a zo ZSSR. Ďalším dôvodom je, že vo výmene vedecko-technických poznatkov a dokumentácie na základe licenčných zmlúv medzi krajinami RVHP prevláda výmena poznatkov nižších rádov, a tým je aj „cena licencie“ nižšia. V neposlednom rade je tento vývoj zapríčinený diskriminačnými snahami vyspelých kapitalistických štátov voči ČSSR a ďalším krajinám RVHP, cenovou politikou krajín RVHP a i.

Pri porovnávaní 5. a 6. päťročnice je možné 6. päťročnicu považovať za obdobie zvýšeného záujmu o získanie zahraničných licenčných vedecko-technických poznatkov. V porovnaní s 5. päťročnicou sa to prejavilo v raste počtu uzatvorených pasívnych licenčných zmlúv o 57 % a licenčných platieb o 10,5 % tak vo vzťahu k socialistickým, ako aj kapitalistickým krajinám; vzostupná tendencia pokračovala aj v 7. päťročnici. Avšak keď posudzujeme objem licenčných poplatkov s celkovým nákladmi na rozvoj vedy a techniky v ČSSR, zisťujeme, že roky 6. päťročnice znamenajú pokles. Podiel licenčných poplatkov na týchto nákladoch za obdobie 5. päťročnice predstavoval 2,2 % a v 6. päťročnici poklesol na 1,8 %, za organizácie v SSR z 3,2 % na 2,5 %. Z hľadiska odvetvového zamerania bol dovoz licenčnej techniky a technológií v 5. päťročnici orientovaný v prevažnej miere na budovanie surovínovej a materiálovej základne. Bolo to napr. odvetvie chémie, kde uplatňovanie licenčných technológií prispelo i k vybudovaniu petrochemických a vláknaárskych komplexov, ktoré vytvorili základňu pre chemizáciu národného hospodárstva. V 6. päťročnici sa toto vecné zameranie presunulo predovšetkým v prospech elektroniky, no licencie využívalo aj hutníctvo, strojárstvo, chemický priemysel, stavebníctvo, poľnohospodárstvo a výroba, spotrebný priemysel a i.

2. Poskytovanie československých licencií do zahraničia

Poskytovanie československých licencií do zahraničia bolo až do konca 60. rokov bezvýznamné a náhodné. Najviac zmlúv v období 1948-1970 bolo uzatvorených v roku 1970, a to 59, pričom celkove bolo v platnosti v uvedenom roku 176 aktívnych licenčných zmlúv. Údaje za jednotlivé roky 1970-1981 sú uvedené v tabuľke 2.

Ako ukazuje tabuľka 2, v rokoch 6. päťročnice nedošlo oproti 5. päťročnici k výraznejším zmenám v počte zmlúv. Priemerne sa v tom období uzatvorilo 30-40 zmlúv [36]; najviac zmlúv sa uzatvorilo v roku 1970 [59] a najmenej v roku 1973 [27].

¹ Organizačné, metodické, ekonomické a právne zásady vedecko-technickej spolupráce členských krajín RVHP boli prijaté v októbri 1972. Umožňujú okrem iného odovzdávanie výsledkov vedy a techniky bezplatne a za finančnú úhradu (na základe licenčných zmlúv). Návrh novelizovaných zásad bol schválený na 30. zasadnutí výboru RVHP pre vedecko-technickú spoluprácu v marci 1984.

Tabuľka 2

Rok	Počet uzatvorených aktívnych licenčných zmlúv		Licenčné príjmy	
	spolu	z toho v sledovanom roku	spolu mil. Kčs fco	priemerne za 1 licenciu tis. Kčs fco
1970	176	59	66,0	375
1971	193	44	99,2	514
1972	188	32	53,3	292
1973	202	27	70,9	351
1974	254	33	97,3	383
1975	246	38	103,7	422
5. päťročnica	—	174	424,4	392
1976	253	33	96,4	381
1977	246	39	66,5	270
1978	252	33	54,3	215
1979	269	40	60,9	227
1980	273	31	62,0	227
6. päťročnica	—	176	340,1	264
1981	231	33	51,4	274

Prameň: Štatistické ročenky ČSSR 1971—1982. SNTL-Alfa; vlastný prepočet.

Index celkového počtu poskytnutých licencií vykazoval v rokoch 1970-1982 nasledovnú tendenciu:

	¹ 75/70	¹ 80/70	¹ 80/75	¹ 81/80	¹ 82/81	¹ 82/80
ČSSR	1,40	1,55	1,11	0,85	1,04	0,88

Z toho index počtu novouzatvorených zmlúv sa vyvíjal nasledovne:

	¹ 75/70	¹ 80/70	¹ 80/75	¹ 81/80	¹ 82/81	¹ 82/80
ČSSR	0,64	0,53	0,82	1,06	0,97	1,03

V období 6. päťročnice poskytli organizácie zo SSR do zahraničia 27 licencií, t. j. 15,3 % z celkového počtu (v 5. päťročnici 5,7 %); najviac zmlúv bolo v platnosti v roku 1980 (14,3 %).

Celkové licenčné príjmy predstavovali priemerne ročne 75 mil. Kčs fco, najvyššie boli v roku 1975 103,7 mil. Kčs fco, najnižšie v roku 1981 51,4 mil. Kčs fco; počnúc rokom 1977 klesajú.

Najviac licenčných fondov realizovaných v zahraničí pochádzalo z rezortu všeobecného strojárstva, hutníctva a ťažkého strojárstva, ústavov ČSAV a zdravotníctva v ČSR. Devízovo najvýnosnejšie boli licencie ČSAV;

v 6. päťročnici predstavovali 32,7 % z celkových licenčných príjmov ČSSR.

Analýza vývoja poskytovania licencií ukazuje, že priemerné licenčné príjmy na 1 licenciu predstavovali v sledovanom období ročne 300 tis. Kčs fco. Pri zachovaní trendu vývoja počtu uzatvorených aktívnych licenčných zmlúv v rokoch 5. a 6. päťročnice, s pokračovaním v 7. päťročnici, licenčné príjmy za 6. päťročnicu poklesli o 19,8 %. Klesajúca tendencia celkových licenčných príjmov sa v rokoch 1970-1981 odrazila v poklese priemerných príjmov za licenciu o 26,9 %.

Z *teritoriálneho hľadiska* sa najmä po roku 1972 zintenzívnilo poskytovanie licenčných poznatkov a dokumentácie do socialistických štátov. Avšak kým podiel aktívnych licenčných zmlúv uzatváraných so socialistickými krajinami predstavuje v ostatných rokoch viac ako 30 % z novo-uzatvorených zmlúv, licenčné príjmy plynúce z týchto zmlúv predstavujú len 20 % licenčných príjmov ČSSR. Je to spôsobené viacerými faktormi, predovšetkým tým, že rozhodujúca časť vedecko-technických poznatkov sa medzi krajinami RVHP poskytuje stále v rámci vedecko-technickej spolupráce, realizácie spoločných programov atď.

I napriek nižším licenčným príjmom ČSSR z krajín RVHP je dynamika licenčných stykov s týmito krajinami pozoruhodná. Zatiaľ čo v 5. päťročnici počet aktívnych licenčných zmlúv s krajinami RVHP bol 38, v 6. päťročnici bolo uzatvorených 98 týchto zmlúv, pričom rast inkasa bol 8-násobný.² V 7. päťročnici sa predpokladá uzatvorenie približne rovnakého počtu zmlúv, no s 2-násobným rastom inkasa oproti 6. päťročnici, čo svedčí o neustále vyššej hodnote licencií poskytovaných československými organizáciami. Najvýznamnejšími partnermi ČSSR v licenčnej činnosti zo socialistických krajín sú po dlhé roky ZSSR a NDR.

Možno konštatovať, že vo vzťahu k licenčným platbám sú licenčné príjmy ČSSR primerané väčšine vyspelých štátov. Tento ukazovateľ za celú ČSSR má úroveň 28 %, za organizácie v SSR v územnom priereze je však podiel licenčných príjmov na licenčných platbách neprimerane nízky a predstavuje 3 %.

Vo vzťahu k celkovým výdavkom ČSSR na rozvoj vedy a techniky vykazujú licenčné príjmy ČSSR klesajúcu tendenciu. V rokoch 6. päťročnice tento ukazovateľ poklesol za ČSSR na 0,32 % oproti 0,62 % v 5. päťročnici, za SSR na 0,067 oproti 0,07 % v 5. päťročnici. Vo vyspelých štátoch je podiel licenčných príjmov na nákladoch na výskumno-vývojovú základňu zhruba 5 %.

3. *Ekonomická efektívnosť využívania licencií*

Podľa M. Tomsa [2] je možné úlohu určovania ekonomickej efektívnosti v procese plánovitého riadenia spoločnosti rozdeliť do dvoch úrovní:

² Pozri: Svět Hospod., 21. 2. 1985, č. 24, s. 1.

a) Základným problémom efektívnosti a optimálnej proporcionality je rozdelenie masy spoločenskej práce medzi jednotlivé národohospodárske odvetvia a odbory v súlade so štruktúrou spoločenských potrieb a spoločensky nevyhnutnými nákladmi práce. Riešenie tohto problému porovnávaním efektívnosti rôznych sfér deľby práce nazýva určovaním tzv. absolútnej efektívnosti. Ekonomická efektívnosť na tejto úrovni sa skúma pri určovaní rozsahu a dynamiky výroby jednotlivých odborov, pri štruktúrnych zmenách a i. Tieto strategické rozhodnutia plánu sú spojené s rozdelením výrobných zdrojov a novej techniky do týchto oblastí.

b) Druhým problémom je porovnávanie efektívnosti alternatívnych spôsobov výroby daného produktu — problém voľby výrobných techník.³ Porovnávajú sa rôzne varianty, ktoré zabezpečujú rovnaký užitočný efekt, ale líšia sa nákladmi spoločensky nevyhnutnej práce na jeho výrobu. Riešenie tohto problému, ktorý M. Toms nazýva problémom relatívnej efektívnosti, vedie k rozhodnutiu, akým spôsobom rozvíjať jednotlivé odbory, akú výrobnú techniku použiť a pod.

Práve v súvislosti s riešením otázky relatívnej efektívnosti vzniká možnosť uplatniť pri ďalšom technickom rozvoji jednotlivých národohospodárskych odborov, popri poznatkoch vedy a techniky vytvorených vlastnou výskumno-vývojovou základňou, aj svetové vedecko-technické poznatky získané v rámci vedecko-technických stykov so zahraničím. V súčasnej etape vedecko-technického rozvoja je uskutočňovanie variantných prepočtov ekonomickej efektívnosti, v prípade, že cieľ úlohy sa dá dosiahnuť rôznymi technickými riešeniami (či v rámci vedecko-technickej spolupráce členských krajín RVHP, alebo využitím licenčných poznatkov), zároveň nevyhnutnosťou a povinnosťou. Berie sa do úvahy čas nevyhnutný na vyriešenie cieľovej úlohy, technicko-ekonomická úroveň riešenia, náklady spojené s vyriešením úlohy a ďalšie sociálno-ekonomické dôsledky, politicko-ekonomické a strategické zámery štátu.

V ekonomickej literatúre existuje viacero prístupov ku skúmaniu ekonomickej efektívnosti využívania licencií v podmienkach socializmu. V súlade s platnou úpravou a metodikou československej praxe ekonomickej efektívnosť licencie sa chápe ako vzťah medzi nákladmi na nadobudnutie a využívanie licencie a prínosmi z jej využívania. Výpočet sa spravidla robí na základe ukazovateľa doby úhrady jednorazových nákladov.

Vyjadrenie ekonomickej efektívnosti licencií získaných a využívaných v ČSSR celkove za určité — napr. ročné, päťročné — obdobie porovnaním súhrnných nákladov a prínosov za dané obdobie by malo obmedzenú vypovedaciu schopnosť a skresľovalo by skutočné ekonomické vzťahy. Je to spôsobené viacerými faktormi, najmä charakterom predmetu licencie a tým aj prínosov z nej plynúcich, časovým nesúlalom medzi vynaložením nákladov (hlavne investičných) na vytvorenie podmienok pre

³ V literatúre i v praxi sa používajú aj iné termíny, napr. technológia, technologický proces a i.

zavedenie príslušnej licencie do výroby a dosiahnutím ekonomických prínosov atď. Ako však vyplýva z viacerých analýz ŠBČS, z licenčnej činnosti sa dosiahli nemalé ekonomické a devízové prínosy pre československé národné hospodárstvo. Napríklad oproti 5. päťročnici objem licenčnej výroby v celej ČSSR v 6. päťročnici hodnotovo vzrástol 3-násobne, z toho v organizáciách SSR 1,73-krát. V priebehu 6. päťročnice narastal aj podiel SSR na objeme licenčnej výroby ČSSR v hodnotovom vyjadrení a v súčasnosti predstavuje viac ako 40 %. Podobne aj vývoz z licenčnej výroby sa v 6. päťročnici hodnotovo zvýšil za ČSSR 1,94-krát, z toho za SSR 4,74-krát. Nemožno opomenúť ani technicko-ekonomické prínosy z viacerých licencií technologického charakteru, ktoré kladne ovplyvňujú úroveň a priebeh výrobného procesu a vedú k úspore vlastných nákladov, k zvyšovaniu zisku a celkove k rastu produktivity práce. Štatistické údaje ďalej ukazujú, že vývoz z licenčnej výroby do socialistických štátov vzrástol v 6. päťročnici oproti 5. päťročnici 2,02-krát, kým do nesocialistických štátov 1,87-krát. Devízové saldo z využívania zahraničných licencií sa v ostatných rokoch vyvíjalo vo vzťahu k platobnej bilancii ČSSR trvalo aktívne.

Nepriaznivo sa však vyvíja efektívnosť vývozu z licenčnej výroby, meraná rozdielovým ukazovateľom. Ďalším javom, ktorý znižuje celkové ekonomické prínosy z využívania licencií, je vysoký počet licencií neuvedených do praxe v súlade s plánovanými termínmi.

Pri posudzovaní economickej efektívnosti vývozu licencií sa možno v odbornej literatúre stretnúť s názormi, že prínos z vývozu licencií je 5-10-násobne vyšší ako zisk z predaja hotových výrobkov. Vysvetľuje sa to tým, že predaj licencie znamená devízové zhodnotenie už vynaloženej práce oproti nezriedka investične, energeticky, materiálno, časovo a i. náročnej výrobe tovaru a jeho vývozu. Tú istú licenciu pritom možno vyviezť viackrát bez toho, aby sa spotrebovala. Prostredníctvom licencií sa dajú riešiť aj prípady, keď kapacitné možnosti československej materiálno-technickej základne neumožňujú plne pokrývať zahraničný dopyt po tovare, zhmotňujúcim nové vedecko-technické poznatky, alebo situácie, keď poznatok vznikol v rámci výskumnej činnosti podniku, je mimo rámca jeho výrobného programu a nepredpokladá sa zmena výrobných náplne podniku. Rovnako v prípade vysokej cenovej úrovne výrobných činiteľov v ČSSR, nerentabilných prepravných nákladov alebo vysokých cieľ pri vývoze československého tovaru je výhodnejšie poskytnúť licenciu, t. j. ponúknuť vedecko-technický, resp. výrobnotechnický poznatok a právo na jeho využívanie.

Na druhej strane devízové zhodnotenie potenciálnych licenčných fondov vyvoláva ďalšie náklady — devízové i korunové — predovšetkým na priemyselno-právnu ochranu vynálezov, priemyselných vzorov a ochranných známkov v ČSSR i v zahraničí. V mnohých prípadoch, keď poznatky majú výlučne formu dokumentácie či nákresov, treba ich labo-

ratórne alebo aj prevádzkovo odskúšať, čo vyžaduje dodatočné materiálové, investičné a iné náklady. Náklady samého komerčného spracovania licenčných prípadov nesú predovšetkým organizácie zahraničného obchodu. Efektívnosť vývozu licencie možno preto formulovať a hodnotiť až po zohľadnení uvedených faktorov.

Analýzu efektívnosti vývozu licencií sme obmedzili iba na posúdenie vývoja licenčných príjmov, pričom musíme konštatovať, že vzhľadom na rôznorodosť predmetu aktívnych licenčných zmlúv možno túto problematiku skúmať a vyčísliť len jednotlivo za každý licenčný prípad. Zároveň chceme upozorniť na nasledovné skutočnosti:

— Pri posudzovaní devízových prínosov z vývozu licencie by malo inakaso za súvisiace licenčné vývozy (stroje a zariadenia, suroviny, materiál, komponenty a i.) niekoľkonásobne prevyšovať (a v ČSSR k tomu vo viacerých prípadoch dochádza) samé príjmy za poskytnutie licencie.

— Údaje o príjmoch za poskytnutie licencie sú skreslené tým, že v odôvodnených prípadoch dochádza k poskytnutiu licencie (napr. know-how) ako súčasť dodávok investičných celkov či jednoúčelových strojov bez samotnej licenčnej zmluvy, príp. celkom bezplatne. V ČSSR sa tieto obchodno-licenčné prípady, realizované zväčša strojárskymi organizáciami zahraničného obchodu, často nešpecifikovali a neevidovali sa štatisticky správne, čo skresľuje medzinárodné porovnania.

— Popri vývoze československej licencie, ktorý navyše môže byť aj viacnásobný, výroba na základe obsahu licencie, resp. aj vývoz daných výrobkov sa spravidla uskutočňuje aj v ČSSR. To ďalej zvyšuje celkovú efektívnosť výskumnej činnosti pracovník československej vedeckovýskumnej a vývojovej základne.

V závere nemožno opomenúť ani širšie obchodnopolitické zámery štátu, ktoré determinujú aj sám vývoz licencií.

V samom procese tvorby a uskutočňovania licenčnej politiky vyskytujú sa aj niektoré nedostatky, ktoré znižujú dosahované prínosy z využívania jednotlivých licencií i z celkovej licenčnej politiky k rozvoju československého národného hospodárstva. Návrhy na uzatvorenie licenčných zmlúv plánované v dvojročných programoch predovšetkým nenadväzujú na ďalšie časti národohospodárskych plánov, najmä čo sa týka investícií (stavebných i strojových, vrátane dovozu strojov a zariadení), dovozu nevyhnutných surovín a komponentov, a nie sú zosúladené s plánmi výskumnej a vývojovej činnosti. Po zapracovaní licenčného programu do hmotných a finančných hospodárskych plánov dochádza v schválenom programe nezriedka k postupným zmenám a program takto stráca záväznosť. Dlhodobé programy vedecko-technického rozvoja nemajú v niektorých prípadoch posúdenie všetkých variantných možností ako zabezpečovať vzostup technickej úrovne výrobkov a technologických procesov.

Československé organizácie uzatvárajú ročne zhruba 50 pasívnych licenčných zmlúv, pričom sa ich využíva ročne viac ako 400. Pracoviská československej VVZ na druhej strane riešia ročne viac ako 22 tisíc úloh plánu technického rozvoja. Orientácia na vlastný výskum a vývoj umožnila získať originálne poznatky, viedla k zodpovedajúcemu rastu kádrov. Tieto pozitívne skutočnosti sú však znižované nežiadúcimi javmi a dôsledkami, ako sú napr. rozriešiteľnosť výskumno-vývojových kapacít na veľký počet úloh, dlhé lehoty riešenia úloh s vysokými nákladmi, zaostávanie za svetovou úrovňou, a nakoniec strata trhov. Organizácie zväčša stále uprednostňujú riešenie inovačných programov pracoviskami československej VVZ, neraz finančne a časovo náročným a neistým výskumom. Dôsledkom širokej zapojenosti československej VVZ do zabezpečovania inovačných programov je nízky a klesajúci podiel výrobkov inovovaných na základe licencií na celkovom objeme výroby inovovaných výrobkov v priemysle. Tento ukazovateľ klesol za ČSSR z 3,6 % v roku 1976 na 2,7 % v roku 1980, z toho za organizácie v SSR z 5,5 % na 3,6 %. Napokon nedostatky sa vyskytujú v samej licenčnej výrobe: napr. neplnenie jej objemu, nedodržanie predpokladaných parametrov licenčných výrobkov, odbytová nezabezpečenosť licenčnej výroby, oneskorovanie investičnej výstavby podmieňujúcej zavedenie licenčnej výroby v plánovaných termínoch, prekračovanie pôvodne stanoveného objemu dovozu surovín a komponentov a i.

Nedostatky existujú aj v procese vytvárania licenčných fondov a ich uplatnenia v zahraničí na základe licencií. Tvorba a výber licenčných fondov spadajú do kompetencie VHJ, resp. samostatných vedeckovýskumných pracovísk, ktoré disponujú vedecko-technickými poznatkami. Pre tento proces je v nemalej miere charakteristická náhodnosť a rutinnosť, s ťažiskom na administratívnych prácach súvisiacich s evidenciou a priemyselnou ochranou vynálezov, so spracúvaním podkladových materiálov pre akvizičnú činnosť a schvaľovací proces. Vo výrobnej sfére je cieľavedomé a iniciatívne vyhľadávanie a vytváranie licenčných fondov ojedinelé, čo spôsobuje okrem iného nízka zainteresovanosť výrobných a výskumných organizácií na predaji licencií.

Hlavná príčina nízkeho podielu aktívnych licenčných zmlúv na tvorbe devízových prostriedkov je v tom, že vyriešené úlohy výskumu a technického rozvoja — najmä v ČSAV, na vysokých školách a v nestrojárskych odvetviach — neboli poloprevádzkovo ani funkčne overené. Tým sa nesplní často základná podmienka možnosti predaja poznatkov a dokumentácie do zahraničia, ako aj pre dosiahnutie vyššej „ceny licencie“. Vo väčšine prípadov podmienkou predaja licencie je dodávka strojo-technologických zariadení, ktorú riešitelia zväčša nemôžu zabezpečiť (z dôvodov plánu, kapacít, dodávateľsko-odberateľských vzťahov a pod.). Špecifickým problémom tejto zahranično-hospodárskej činnosti je prax nadväzovania a realizácie licenčných vzťahov, ktorá sa v mnohom odlišuje od praxe pri vývoze a dovoze hmotného tovaru.

4. Predpoklady zefektívnenia československej licenčnej politiky

Dôležitým predpokladom pre tvorivý prístup a účinné zvládnutie výskumno-výrobného cyklu je dostatok vedecko-technických a ekonomických informácií o stave rozvoja vedy a techniky v danej oblasti vo svete všeobecne, a osobitne v krajinách RVHP. Prvým krokom musí byť preto *patentový prieskum*; patentové rešerše poskytnú prehľad o dosiahnutých technických riešeniach a ich priemyselno-právnej ochrane v zahraničí a v ČSSR. Na to nadväzuje rozsiahly *prieskum zahraničných ponúk*, akým spôsobom je možné vedecko-technický výsledok získať:

— dovozom hotových výrobkov, materiálov, strojov a zariadení, v ktorých sú zhmotnené najnovšie vedecko-technické poznatky,

— získaním vedecko-technickej dokumentácie formou licencie pre uplatnenie týchto poznatkov v praxi, príp. pre ďalšiu výskumno-vývojovú činnosť,

— činnosťou československej VVZ.

Správna voľba toho-ktorého spôsobu si vyžaduje strategický, analytický a objektívny prístup pri zohľadnení špecifických okolností prípadu.

Ak sa podnik rozhodne uplatniť výrobu v licencií, zameriava ďalšiu výskumno-rozborovú činnosť na *výber licenčného výrobku alebo technológie a voľbu poskytovateľa licencie*. Optimálny výber si vyžaduje rozsiahly a detailný rozbor, vyhodnotenie firemnej literatúry, technického popisu alebo vzorky. Preverujú sa možnosti československých subdodávok strojov, zariadení, surovín a komponentov, ako aj možnosť ďalšej výskumnej a vývojovej činnosti u poskytovateľa licencie i v československej VVZ, príp. ich vzájomnej spolupráce. Zvažujú sa ďalšie okolnosti, ako je zabezpečenie pracovnými silami, nároky na kvalifikáciu, resp. potrebnú technickú pomoc. Zároveň si podnik prostredníctvom Československej obchodnej banky vyžiada informácie o charaktere a „povesti“ budúceho licenčného partnera. V ďalšej etape podnik pristupuje k *analýze odbytovej situácie a perspektív jej vývoja*. Dobrý alebo nedostatočný odbyt sa spätne odráža nielen vo výrobe a vo výsledku hospodárenia, ale i vo vývoji devízových záväzkov voči zahraničnému dodávateľovi. Ak nedosiahne realizácia a odbyt licenčnej produkcie cenové vyjadrenie a finančné prínosy predpokladané v predbežnej analýze odbytu, podnik vykazuje straty a devízové škody.

V rámci ďalších *obchodno-technických rokovaní* by mali budúci kontrahenti licenčnej zmluvy upresniť hlavne materiálno-technické zabezpečenie nábehu a plynulého výrobného využívania licencie. V súvislosti so zabezpečením trvalého potrebného dovozu surovín a komponentov pre výrobnú potrebu je prospešné *uvažovať aj s možnosťou uzatvoriť kooperačnú zmluvu*. Kooperačné vzťahy si vyžadujú ešte dôkladnejší rozbor najmä československých vývozných možností počas doby platnosti zmluvy, aby bol kooperačný dovoz finančne, resp. devízovo zabezpečený vývozom kooperačnej produkcie. V prípadoch, keď zavedenie licenčnej te-

chnológie sa uskutočňuje v rámci väčších investičných akcií, podmienkou včasnej a plynulej licenčnej výroby je *komplexné zabezpečenie investičnej akcie* (prepojenosť programu nákupu licencie s plánom investícií, spracovanie projektovej a rozpočtovej dokumentácie, zmluvná zabezpečenosť záväzkov československých organizácií v rámci dodávateľsko-odberateľských vzťahov). V ďalšom štádiu ide o zabezpečenie odbytu licenčných výrobkov, ktoré je veľmi dôležité, najmä keď licenčný výrobok tvorí časť súčiastkovej základne pre kompletizáciu finálneho výrobku v inej organizácii. V týchto prípadoch treba odbyt zabezpečovať v spolupráci s finálnym výrobcou. Obzvlášť náročné a závažné je zabezpečenie vývozu licenčnej produkcie v hodnotových ukazovateľoch, kde by kritériom malo byť dosiahnutie ceny porovnateľného výrobku. Vo vzťahu k neustále sa postupujúcemu vedecko-technickému rozvoju je žiadúce zabezpečiť ďalšie zdokonaľovanie dovezených licenčných poznatkov.

Treba si tiež uvedomiť, že vzhľadom na monopol štátu vo vonkajších ekonomických vzťahoch licenčnú zmluvu v ČSSR uzatvára výrobná či výskumná organizácia prostredníctvom organizácie zahraničného obchodu. Predpokladom úspešného zvládnutia nadviazaných licenčných vzťahov, ich realizácie a rozvoja je jednotný cieľavedomý postup československých organizácií pri formulovaní a plnení zmluvných ustanovení. Operatívny postup znásobujú tie obchodno-licenčné prípady, pri ktorých dovoz licencie sprostredkúva PZO Polytechna a dovoz súvisiacich potrebných strojov či surovín uskutočňuje iná komoditne príslušná organizácia zahraničného obchodu.

Rozhodujúcim činiteľom v *procesе komerčného uplatnenia československých vedecko-technických poznatkov v zahraničí* v podobe poskytnutých licencií je komplexne poňaté množstvo a kvalita licenčných fondov. Za tvorbu poznatkov a z nich uskutočňovaný systematický a cieľavedomý výber do licenčných námetov zodpovedá vedenie VHJ, resp. samostatných vedeckovýskumných ústavov. Preto rozhodnutie

— či vytvorené a výrobné alebo aspoň prevádzkovo odskúšané vedecko-technické poznatky treba právne chrániť a v akom teritoriálnom rozsahu,

— či na základe týchto originálnych poznatkov zaviesť výrobu v ČSSR s možnosťou plne pokrývať potenciálny zahraničný dopyt po nových výrobkoch,

— alebo paralelne s výrobou v ČSSR, resp. bez nej, usilovať sa o vývoz poznatkov licenčnou formou, vyžaduje si komplexný pohľad a obchodnostrategický prístup k ofenzívne uskutočňovanej licenčnej politike.

Ak vedenie VHJ alebo ústavu uvažuje s možnosťou vývozu poznatkov licenčnou formou, jedným z prvých predpokladov je zabezpečenie *patentovo-právnej ochrany* v ČSSR a v optimálnom rozsahu aj v zahraničí. Rozhodnutie, či na určitý vynález alebo priemyselný vzor je vhodné a

z licenčných dôvodov aj žiadúce uplatnenie právnej ochrany v zahraničí, vyžaduje si nielen rozbor patentovo-technickej hodnoty prihlasovaného riešenia, ale i rozbor ekonomickej účinnosti, ktorá by sa mala prihlásením československého riešenia v zahraničí dosiahnuť. Znamená to brať do úvahy také faktory, ako je technická úroveň daného námetu vo svetovom meradle, výška poplatkov za prihlásenie a udržiavanie právnej ochrany v jednotlivých krajinách, ale aj komerčné hľadiská, ako sú predajschopnosť licenčného námetu, zisk z jeho predaja a pod. Komplexný rozbor problematiky prihlasovania vynálezu či priemyselného vzoru je dôležitý hlavne v súčasnosti, keď jednak neustále rastú náklady na zahranično-právnu ochranu, jednak moment právnej ochrany riešenia námetu v danej krajine priamo znásobuje „cenu licencie“. V prípade súhlasu Úradu pre vynálezy a objavy k prihláseniu riešenia do zahraničia, zainteresovaná organizácia by mala operatívne spolupracovať s UTRIN-om, ktorý túto činnosť uskutočňuje v celoštátnom rozsahu.

V ďalšom štádiu organizácia pristupuje k *akvizícii licenčného fondu*. Metódy a formy akvizície a ďalšie povinnosti súvisiace s nadviazaním licenčných kontaktov dohodne v obstarávateľskej zmluve s PZO Polytechna. Voľbu medzi neadresnou akvizíciou (publikovanie licenčných ponúk v odborných československých a zahraničných časopisoch, na veľtrhoch technických novínok) alebo adresnou akvizíciou do vybraných krajín či firiem, a to priamo alebo prostredníctvom zahraničných sprostredkovateľských firiem, determinujú viaceré činitele. V prípade záujmu zahraničnej firmy o československú licenciu nadviažu budúci licenční partneri užšie kontakty na vyjasnenie technických a komerčno-ekonomických aspektov licenčných vzťahov.

Dôležitým predpokladom účinnosti a efektívneho využívania licencií v československom národnom hospodárstve je aj skvalitnenie jednotnej ucelenej koncepcie československej licenčnej politiky na všetkých organizačných stupňoch v zmysle prijatých zásad.

Záver

Hlavným zmyslom licenčnej politiky ČSSR je zvýšiť efektívnosť využitia kapacít československej VVZ. Praktická aplikácia zahraničných licencií napomáha dosiahnutie svetovej úrovne vybraných odborov a odvetví. Na druhej strane uplatnenie československých licencií v zahraničí prispieva k tvorbe devízových príjmov a k zvýšeniu medzinárodnej prestíže československého výskumu a vývoja. Licenčná spolupráca a optimálna kolektívna stratégia socialistických krajín prispieva k upevňovaniu postavenia socialistického spoločenstva ako jedného z hlavných vedec-kých a technologických stredísk súčasnej svetovej ekonomiky. Umožňuje posilňovať aj technicko-ekonomickú nezávislosť socialistických štátov, a tým lepšie čeliť negatívnym vplyvom kapitalistického hospodárstva a celkove efektívnejšie využívať prednosti medzinárodnej delby práce.

Literatúra

- [1] MARKUŠOVÁ, M.: Problematika licencií z hlediska interakcie vedecko-technického rozvoja a vonkajších ekonomických vzťahov (so zameraním na ČSSR). Ekon. Čas., 33, 1985, č. 8, s. 720-733.
- [2] TOMS, M.: Měření efektů v socialistické ekonomice. Praha, Svoboda 1981.

НЕКОТОРЫЕ РЕЗУЛЬТАТЫ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЧЕХОСЛОВАЦКОЙ ЛИЦЕНЗИОННОЙ ПОЛИТИКИ

МАРКУШОВА, Мария

В статье проводится подробный анализ статистических данных об использовании лицензионной политики в народном хозяйстве Чехословакии и предоставлении чехословацких лицензий за границу в 1970—1981 годах с краткой территориальной и вещественной ориентацией лицензионных отношений. В статье указываются некоторые результаты достигнутые в осуществлении лицензионной политики также и с точки зрения экономики и девизовой эффективности лицензионных операций. В заключении статьи формулируются предпосылки для более эффективного овладения исследовательско-производственного цикла и к более широкому применению чехословацких научно-технических знаний в форме лицензий за границей.

SOME RESULTS OF THE CZECHOSLOVAK LICENCE — POLICY

MARKUŠOVÁ, Mária

The article gives a detailed analysis of statistical data on applying licences in Czechoslovak economy and granting Czechoslovak licences abroad in the years 1970 — 1981 with short territorial and commodity structure of licence-relations. In the article there are some results described, reached in the licence-policy realization also from the point of view of the economic and devisa efficiency of the licence-operations. In the conclusion of the article there are preconditions formulated for more effective mastering the research-and-production-cycle as well as to the wider applying the Czechoslovak scientific and technological knowledge abroad in the form of licences.

Diskusia

Ludský činiteľ v procesoch cieľového riadenia rozvoja životnej úrovne

LENCZOVÁ, Terézia — LESÁKOVÁ, Dagmar

Človek vždy realizuje svoju činnosť v určitých konkrétnych podmienkach. Podmienky jeho existencie sú objektom jeho poznania a činnosti. Tým, že premieňa objektívnu skutočnosť a mení podmienky svojej existencie, premieňa a rozvíja i sám seba, aby ďalej tvoril na vyššej úrovni objektívnych i subjektívnych predpokladov.

Tento *dialektický objektovo-subjektový vzťah* je vnútorným obsahom vzťahu medzi ekonomickým rozvojom a rozvojom životnej úrovne.

Dosiahnutá úroveň uspokojovania potrieb obyvateľstva, úroveň podmienok vytvorených na ich uspokojovanie a zákonitý charakter vzťahov medzi ekonomickým rozvojom i rozvojom životnej úrovne v kontexte zákonitostí rozvoja socializmu, predstavujú objektívnu stránku rozvoja životnej úrovne.

Ako subjekt vystupujú jednotlivci ako hlavní aktéri rozvoja potrieb, centrálné stranícke a štátne orgány a obchodné a výrobo-hospodárske jednotky ako subjekty rozhodujúce o stratégii rozvoja životnej úrovne a jej zabezpečení, v súlade s generálnou líniou výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Činnosť subjektu sa stáva uvedomelou v dôsledku toho, že subjekt je schopný vyvodzovať z daných objektívnych podmienok reálne ciele a voliť také prostriedky a spôsoby pôsobenia na dané objektívne podmienky, ktoré vedú k realizácii stanovených cieľov.

Rastúci vplyv *individuálneho subjektu* na dynamiku a štruktúru ekonomického rozvoja, daný dynamickým procesom rozvoja potrieb a sprostredkovaný spätnými väzbami životnej úrovne na ekonomický rozvoj, je v našej ekonomike kvalitatívne novým javom. Jeho reálnu existenciu možno odvodiť a preukázať nielen tempami rastu ukazovateľov osobnej spotreby, ale najmä posunmi v národohospodárskych proporciách v prospech finálnej výroby v rámci sekundárnej sféry a rastom váhy terciárnej sféry v spoločenskom reprodukčnom procese. To však samo osebe stále nemusí znamenať, že základný cieľ výroby za

socializmu — hmotne a finančne zabezpečiť tvorbu podmienok pre harmonický rozvoj človeka a pre všestranný rozvoj spoločnosti — je v určitej konkrétnej etape adekvátne daným možnostiam plne realizovaný. Cieľ musí byť zabudovaný do celého mechanizmu fungovania socialistickej ekonomiky tak, aby tento mechanizmus transformoval rastúci vplyv individuálneho subjektu na rast dynamiky a štruktúrnej adaptability ekonomického rozvoja.¹

Cieľom predloženého článku je preukázať rastúcu váhu pôsobenia individuálneho subjektu v spoločensko-ekonomických procesoch pomocou analýzy jeho ekonomických záujmov a ich súčasných prejavov v pracovných a spotrebných aktivitách, ako aj procesov, podmieňujúcich ich utváranie.

Rozvoj životnej úrovne predstavuje jeden zo základných výstupov ekonomického systému, a zároveň podstatný, vnútorne štruktúrovaný vstup do rozvoja ľudskej osobnosti. Je to však aj aktívne prostredie, v ktorom a prostredníctvom ktorého sa realizuje vplyv ekonomických záujmov individuálneho subjektu na spoločenský reprodukčný proces. Preto, ak si kladieme za úlohu formulovať reálne ciele rozvoja životnej úrovne a identifikovať determinujúce činitele ich realizácie, potrebujeme poznať logiku konania jednotlivca z hľadiska jeho ekonomickej podmienosti i ekonomické dôsledky jeho konania, čiže reálne funkcie ľudského činiteľa v spoločenskom reprodukčnom procese.

Ekonomické záujmy jednotlivca sú súčasťou trvalého procesu prekonávania závislostí od objektívne daných a subjektívne pociťovaných potrieb. Dynamický charakter rozvoja potrieb motivuje jednotlivca k činnostiam, zameraným na ich uspokojenie.

Z množstva aktivít, ktorými človek reaguje na rozvoj svojich potrieb, sme sa zamerali na niektoré pracovné a spotrebné aktivity a na hodnotové postoje [ktoré obidva druhy aktivít súčasne predpokladajú i aktivizujú], ktoré majú výraznejšie ekonomické príčiny či dôsledky.

Jednotlivec je nositeľom individuálnych potrieb a z nich vyplývajúcich záujmov a motívov ku konaniu. Keď si volí zo spoločnosťou vytvorených hmotných predpokladov a spoločenských podmienok to, čo je v súlade s jeho aspiráciami na rast životnej úrovne a s jeho hodnotovými postojmi, ako prvoradá kritérium aplikuje uspokojovanie svojich individuálnych záujmov. To je podstatou dialekticky protirečivého charakteru ekonomických záujmov jednotlivca a záujmov spoločnosti. Z tejto objektívnej danosti treba vychádzať.

Pracovná aktivita jednotlivca — účasť na realizácii spoločenských cieľov

Práca v jej spoločenskej podobe má v hodnotovom systéme jednotliv-

¹ Bližšie k problému objektívno-subjektívnych vzťahov z aspektu rozvoja životnej úrovne pozri FRONKOVÁ, V. a kol.: Vybrané teoreticko-metodologické problémy určovania cieľov životnej úrovne. [Výskumná práca, č. 278.] Bratislava, VÚŽÚ 1983.

ca² bohatý register atribútov, od ekonomickej nevyhnutnosti (nevyhnutné zlo), vyvolanej objektívnou existenciou potrieb a ich — za bežných okolností — nealternatívnym uspokojovaním výsledkami práce, až po prijatie práce ako potreby („ríša slobody“ — K. Marx). Na súčasnej úrovni rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov v hodnotovom systéme jednotlivca zatiaľ prevláda postoj k práci ako k ekonomickej nevyhnutnosti.³ V pracovnom výkone jednotlivca sa stretáva a zjednocuje záujem spoločnosti o zapojenie potrebného množstva pracovných síl (úmerne stupňu rozvoja delby práce a dosiahnutej úrovni produktivity práce) do spoločenského reprodukčného procesu s individuálnym záujmom uspokojovať potreby.

Práca ako ekonomická nevyhnutnosť má svoj vlastný samoregulačný mechanizmus stimulácie. Existujúce individuálne aspirácie na rast životnej úrovne, reprodukované dynamickou rovnováhou medzi ponukou výroby a dopytom na trhu spotrebných predmetov a služieb, majú potenciálne silný stimulačný účinok na ekonomické rozhodovanie na úrovni ľudského činiteľa výrobného procesu. Toto rozhodovanie sa sústreďuje najmä na rozhodovanie o pracovnom výkone, o zvyšovaní kvalifikácie a o spôsoboch použitia pracovných (a celkových) príjmov. Úroveň individuálneho rozhodovania je pritom ovplyvňovaná nielen ekonomickými faktormi, ale množstvom faktorov utvárajúcich individuálne postoje (a preferencie), od demografických až po morálne (obr. 1).

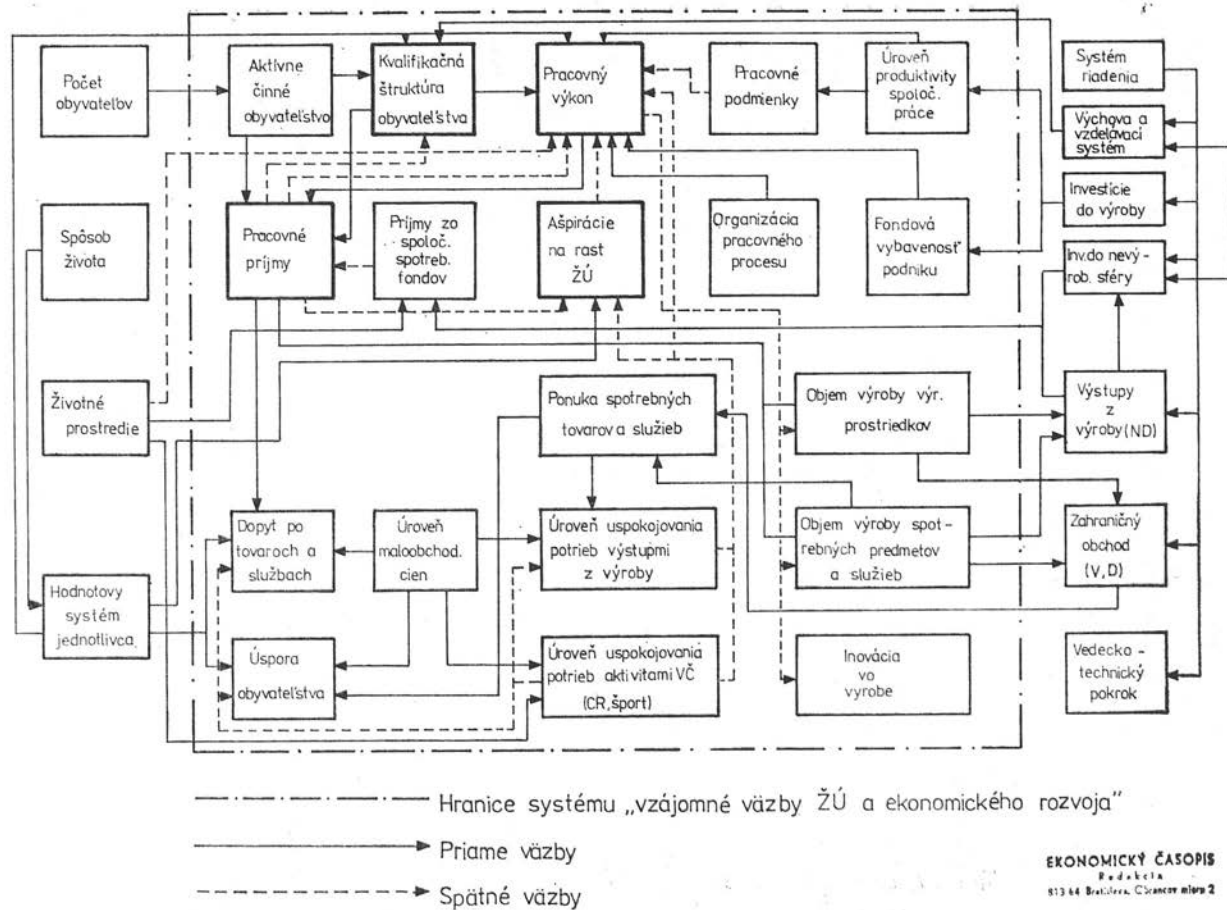
Podstata pracovnej stimulácie spočíva v existencii všeobecnej zákonitosti rozvoja potrieb: potreby → práca → uspokojovanie potrieb výsledkami práce. Na jej účinné pôsobenie musí spoločnosť v každej etape rozvoja spoločenskej delby práce vytvárať adekvátne podmienky. Pre rozvíjajúcu sa socialistickú spoločnosť je cieľovou hodnotou a vedúcim princípom zabezpečiť pre všetkých svojich práceschopných členov rovnaké právo na uspokojovanie svojich potrieb v závislosti od pracovného výkonu pre spoločnosť.

Stavebnými prvkami objektívneho mechanizmu pracovnej stimulácie (ako súčasťou makroekonomického mechanizmu pôsobenia zákona rozdeľovania podľa práce) sú tieto zložky:

- rast pracovného výkonu a rast pracovných príjmov, t. j. dva rozhodujúce prvky, v dynamickom chápaní;
- spolupôsobenie dynamického účinku ekonomických záujmov spo-

² Práca ako činnosť prekonávajúca závislosť od prírody, od potrieb, je pre človeka vždy potrebou a jeho výsostne ľudským špecifikom. Ak však rozlišujeme prácu ako činnosť a prácu pre spoločnosť, tu už prichádza do úvahy bohatšia a diferencovanejšia paleta postojov jednotlivca.

³ K tomuto problému pozri ŠÍMA, R.: Rozvoj tvorivosti — revolučná úloha súčasnosti. Nové slovo, 1985, č. 24; VALNÁ, S. a kol.: Empirický výskum socialistického spôsobu života obyvateľstva v ČSSR v etape výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti. [Výzkumná práca, č. 261.] Bratislava, VÚZÚ 1981.

Obr. 1. Systémové súvislosti pracovnej stimulácie z hľadiska aktívnej funkcie životnej úrovne v ekonomickom rozvoji
 Poznámka: Na obrázku 1 patrí namiesto výrazu *úspora obyvateľstva* výraz *úspory obyvateľstva* (T. L.).

ločnosti na rozvoji výroby a dynamického účinku ekonomického záujmu jednotlivca na uspokojovaní a rozvoji potrieb;

— všeobecné ekonomické podmienky a špecifické faktory, ktoré napomáhajú zosúladienie dvoch rovín záujmov jednak do podoby adekvátneho pracovného výkonu, jednak do podoby finančných (peňažných) a hmotných predpokladov uspokojovania potrieb v množstve, v čase a v priestore adekvátnom dopytu.

Stimulačná sila *pracovných príjmov* smerujúca ku kvantitatívnemu i kvalitatívnemu zvyšovaniu pracovnému výkonu na úrovni konkrétneho jednotlivca je daná:

— kvalitou systému odmeňovania,⁴ t. j. či a do akej miery umožňuje tento systém diferencovať individuálne pracovné príjmy v závislosti od osobných predpokladov a reálneho pracovného výkonu každého pracovníka (resp. pracovného kolektívu); to je nevyhnutnou podmienkou platnosti i opačného vzťahu: zvyšovanie pracovných príjmov → zvyšovanie pracovného výkonu; rovnostárstvo v odmeňovaní nie je cestou k sociálnej spravodlivosti, ale jej negáciou;

— osobnou skúsenosťou pracujúcich, ktorá potvrdzuje, že zvýšené pracovné úsilie a zvýšená kvalifikácia sa odrazia vo zvýšení pracovných príjmov;

— existenciou aktuálnych aspirácií na rast životnej úrovne a možnosťou ich realizácie na trhu spotrebných tovarov a služieb;

— rozhodujúcim podielom pracovných príjmov — v porovnaní so sociálnymi a inými príjmami (napr. z presunov medzi obyvateľstvom) — v celkových príjmoch pracujúcich; (rast príjmov motivuje i rast individuálnej spotreby a tým aj rozširovanie vnútorného trhu, s pozitívnym efektom na ekonomický rozvoj; ak je rast zárobkov pokrytý adekvátnymi efektmi práce, netreba sa ich rastu obávať);

— počtom členov domácností a pod.

Stimulačnú silu pracovných príjmov na úrovni konkrétneho jednotlivca môžu brzdiť:

— nedostatky v ponuke spotrebných tovarov a služieb a z toho resultujúca blokáda (okrem iného) individuálnych aspirácií na rast životnej úrovne;

— nevyužitie kvalifikácie a získaných pracovných zručností v adekvátnom pracovnom zaradení.

V prospech zvyšovania *pracovného výkonu* v spoločenskom pracovnom procese pôsobia viaceré objektívne i subjektívne faktory, najmä:

— zvyšovanie produktivity spoločenskej práce, na makroekonomickej úrovni dané odvetvovou a odborovou štruktúrou národného hospo-

⁴ „Základnou funkciou mzdovej politiky je jej vplyv na postoje ľudí na utváranie ľudských motivácií v súlade s potrebami všeobecne spoločenského pokroku.“ Pozri PAJESTKA, J.: Determinanty pokroku. Varšava 1975. Ekonomické vedy v socialistických zemích, 1976, č. 8-9, s. 83.

dárstva a mierou a štruktúrou zapojenia ekonomiky do medzinárodnej delby práce; na úrovni konkrétneho pracovného procesu je dané fondovou vybavenosťou a technologickou úrovňou pracovného procesu, úrovňou mechanizácie a automatizácie, organizáciou pracovného procesu, vrátane plynulého zásobovania výrobného procesu výrobnými činiteľmi a bezporuchovosťou výrobných zariadení a i.;

— pracovné podmienky, najmä bezpečnosť práce, možnosť sústrediť sa na prácu, zdravotné aspekty práce, kvalita ľudských vzťahov v pracovných kolektívoch atď.

Človeka však k pracovnému výkonu pre spoločnosť nemotivujú iba príjmy, ale „mnohostranný komplex faktorov, ktoré zatiaľ nie sú dostatočne poznané a riešené“. Okruh faktorov je veľmi široký — je to všetko, čo človeka podnecuje, čo ovplyvňuje jeho postoje a správanie, napr.: utváranie svetonázoru, stotožnenie sa so spoločenskými cieľmi (vplyv vzdelania a komunikácií), výber kádrov, systém riadenia, miera realizácie princípu sociálnej spravodlivosti, systém spoluúčasti a zodpovednosti jednotlivcov na verejných záležitostiach a pod. „Socialistické výrobné vzťahy svojím potenciálnym motivačným pôsobením vytvárajú určité postoje ľudí, priaznivé pre vyššiu spôsobilosť, racionálnosť a rozvoj tvorivých ľudských hodnôt.“⁵

Motivácia k pracovnému výkonu pre spoločnosť zmysluplným, a teda tvorivým charakterom práce (v zmysle historickej tvorivosti)⁶ je na jednej strane atribútom harmonicky rozvinutej socialistickej osobnosti a na druhej strane výsledkom trvalého úsilia socialistickej spoločnosti o zachovanie účinnosti svojej autority u všetkých členov spoločnosti racionálnym hospodárením a spravodlivým a dôveryhodným spravovaním verejných vecí.

Vplyv individuálnych ekonomických záujmov na realizáciu spoločenských zámerov nejde teda len po línii osobné dôchodky → možnosť ich adekvátnej realizácie, ale aj po línii *práce ako potreby*, po línii širších pracovných podmienok obyvateľstva. Tu pripadá osobitne dôležitá úloha mechanizmu plánovania a fungovania socialistickej ekonomiky a spoločnosti:⁷ vyhľadávať a nasávať ľudskú iniciatívu, tvorivosť, nápaditosť a zároveň vytvárať priestor pre ich uplatňovanie, pre uspokojovanie kvali-

⁵ PAJESTKA, J.: C. d., s. 86, 89.

⁶ Z aspektu „historickej tvorivosti“, dôležitého pojmu historického materializmu výstižne charakterizuje R. Šíma v citovanom článku tvorivú prácu: „... nielen prevažne duševná, ale aj prevažne fyzická činnosť je tvorivým procesom cieľavedomého a uvedomelého pretvárania skutočností ... je nielen individuálne a spoločensky užitočná, ale aj pre človeka zaujímavá a príťažlivá a pre človeka uspokojujúca ... Každá uvedomelá účasť na rozvíjaní socialistickej spoločnosti je tvorivou spoločenskou činnosťou.“ ŠÍMA, R.: C. d., s. 12.

⁷ Mechanizmom fungovania nechápeme len nejaký technicistický prevodový mechanizmus, súhrn pravidiel, nástrojov a inštitúcií; jeho súčasťou je i programová úloha strany a štátu a plánovité utváranie sociálnych a kultúrnych predpokladov pre osobnostný rozvoj človeka.

tatívne vyššej ľudskej potreby zúčastňovať sa na aktivitách presahujúcich jednotlivca a na riadení spoločnosti. Jej širšie uplatňovanie a uspokojovanie je dôležitou súčasťou cieľov socialistickej spoločnosti v oblasti spôsobu života.⁸

Stabilizovaný a účinný systém hmotnej a morálnej stimulácie ku kvalitnému pracovnému výkonu pre spoločnosť, založený na využití ekonomických zákonov a zákonov ľudskej motivácie, je popri aplikácii vedy a techniky v pracovnom procese najúčinnejšou zárukou realizácie spoločenských cieľov rozvoja životnej úrovne. (O celkovom objeme a štruktúre výsledku súhrnného spoločenského pracovného výkonu sa v hospodárskej praxi rozhoduje s konečnou platnosťou na úrovni skupinových ekonomických záujmov. O podmienkach ich účinnej stimulácie rozhoduje úroveň rozvinutosti hospodárskeho mechanizmu; za teoretického predpokladu bezporuchového chodu tohto mechanizmu.)

Spotrebiteľská aktivita jednotlivca — východisko a cieľ spoločenských zámerov v rozvoji životnej úrovne

Dynamický proces rozvoja potrieb v súčasnej etape rozvoja našej spoločnosti je popri spoločenských a individuálnych faktoroch nepochybne v úzkej korelácii s procesmi rozvoja výrobných síl a zdokonaľovania výrobných vzťahov. Spomeňme aspoň najdôležitejšie:

— zmeny v pracovných prostriedkoch a pracovných predmetoch, vedúce ku zmenám v obsahu a charaktere práce, ako základnému faktoru štruktúrnych zmien v rozvoji potrieb;

— kvalitatívny rozvoj pracovnej sily, zvyšovanie jej vzdelania, a tým podmienené zmeny v charaktere práce individuálnej pracovnej sily;

— rast pracovných príjmov vplyvom rastu produktivity spoločenskej práce a rastu reprodukčných nákladov na pracovnú silu.

Komplex týchto procesov, umocnený vedecko-technickým rozvojom, vedie k rozvoju potrieb a tým súčasne k zvyšovaniu *spotrebiteľskej aktivity* jednotlivca i hromadného spotrebiteľa (masa spotrebiteľov, s určitými špecifickými prvkami v spotrebiteľskom správaní, najmä demonštračným efektom). Paralelným dôsledkom ich pôsobenia je rast citlivosti rovnováhy vnútorného trhu spotrebných tovarov a služieb na zmeny v spotrebiteľských orientáciách, v postojoch a v správaní.

Spotrebiteľ reaguje na podnety ponuky celou škálou spotrebiteľských aktivít, z ktorých môžeme vyčleniť tri základné typy:⁹

— Robí aktívny výber tovaru na základe svojich i odpozorovaných, prevzatých hodnotových postojov a spotrebiteľských preferencií. Nie je

⁸ Pozri BAUEROVÁ, E. a kol.: Ciele vo sfére pracovných aktivít a ciele v oblasti spoločenskej participácie a angažovanosti. In: Cieľová predstava o socialistickej spoločnosti a výhľad jeho rozvoja do roku 2000. [Výskumná práca, č. 274.] Bratislava, VÚŽÚ 1983.

⁹ Pozri BĀRTOVÁ, H.: Aktivní spotřebitel. Praha, Merkur 1981, s. 5.

to však autonómny rozhodovací proces. Možno ho do značnej miery ovplyvniť kvalitou, cenou, funkčnou účelnosťou a racionálnosťou využitia, balením, estetickosťou vzhľadu, módnosťou a inými inovovanými vlastnosťami tovarov.

— Nechá sa výrobkami podnecovať k činnostiam, na ktoré sú výrobky určené, podľa rozvinutosti svojej osobnosti individualizuje spôsoby ich použitia. Tieto činnosti sú zamerané nielen na reprodukciu života, ale i na ovládnutie prírody, na osobnostný rozvoj a i.

— Náročnými požiadavkami dopytu napomáha rozvoj výroby a zmeny v jej mikroštruktúre.

Pri analýze determinovanosti realizácie spoločenských cieľov rozvoja životnej úrovne pracovnými a spotrebnými aktivitami jednotlivca a rozvojom jeho motivačných štruktúr v oblasti spotrebiteľských aktivít, za najúčinnější prístup na odhalenie problémových javov (s existenciou ktorých spoločnosť musí rátať a v adekvátnej miere ich regulovať) považujeme konfrontáciu individuálnych ekonomických záujmov so skupinovými a spoločenskými záujmami.

Spotreba hmotných statkov a služieb je cieľom i podmienkou spoločenskej výroby a súčasťou spoločenského reprodukčného procesu. Mnohostrannosť týchto väzieb spôsobuje, že v spotrebe a v celej štruktúre spotrebiteľských aktivít sa cez zorný uhol individuálnych ekonomických záujmov jednotlivca koncentrovane prejavujú dialekticky protirečivé záujmy všetkých spoločenských subjektov;

a) dialektické protirečenie medzi výrobou a spotrebou,

b) vnútorne protirečivý charakter človeka ako tvorcu a užívateľa hodnôt,

c) dialektické protirečenie medzi spoločenskými a individuálnymi cieľmi rozvoja životnej úrovne.

Pokúsime sa charakterizovať ich podstatu, javové formy, príčiny a faktory ich existencie a naznačiť spôsoby ich zosúladovania.

a) *Dialektické protirečenie medzi výrobou a spotrebou*

Výroba a spotreba sú dve rozdielne sféry reprodukcie, určované značne rozdielnymi zákonitosťami a hodnotené podľa rozdielných kritérií. Avšak v reprodukcii predstavujú dve stránky jedného komplexu ekonomickej stimulácie, smerujúceho k reprodukcii života spoločnosti.

Spoločenská výroba prostredníctvom svojich produktov utvára potreby všetkých potenciálnych spotrebiteľov¹⁰ i objektívne podmienky na usku-

¹⁰ „Vznikanie potrieb u K. Marxa [pozri Bieda filozofie. Bratislava 1958, s. 98] je založené na rozvoji výroby, na jej celkovej organizácii, ako aj na celkovej spoločenskej organizácii spočívajúcej v prevládajúcich výrobných vzťahoch, lenže vzťah rozvoja výroby a rozvoja potrieb je vzťahom dialektickým. Na štruktúrne zmeny v rozvoji potrieb vplyva výroba i vznikanie potrieb v myslení ľudí a zmeny v ich hodnotových orientáciách.“ HRONSKÝ, F.: Teória životnej úrovne. Bratislava, Pravda 1981, s. 108.

točnenie nákupných a spotrebných aktov, čím formuje spotrebiteľa, jeho myslenie a spôsob spotreby.

Spotreba predstavuje proces reprodukcie potrieb všetkých členov spoločnosti a plní funkciu obnovovania ideálnych predstáv a konkrétnych impulzov pre novú výrobu. V tomto zmysle je spotreba momentom samej výroby a podstatným stimulujúcim momentom rozšírenej reprodukcie. „Stimulovanie momentu opakovania, čiže spätného pohybu vždy smerom k reprodukcii, je výlučne doménou, úlohou a jedinečnou funkciou spotreby obyvateľstva.“¹¹

Hoci výrobe prislúcha funkcia primárneho východiska spoločenského reprodukčného procesu, hlavným meradlom jej produktívnej schopnosti je reálny stupeň uspokojovania spoločensky, ekonomicky, časovo a miestne aktuálnych potrieb členov spoločnosti.

Stimulačné pôsobenie individuálnej spotreby na výrobu má sprostredkovaný charakter. V mechanizme fungovania socialistickej ekonomiky sú zabudované pravidlá a nástroje stimulujúce záujem výrobcov o adekvátne plnenie vlastného cieľa výroby. Systém záväzných stimulatívnych ukazovateľov má za úlohu pružne usmerňovať záujem výrobcov tak, aby rešpektovali reálny dopyt. Ide o to, aby výrobcovia v potrebnej miere aplikovali nové vedecké, technické a technologické poznatky, ktoré sú zdrojom inovácií výrobkov a zvyšovania ich úžitkových vlastností, a tak vyvolávali nové potreby a rozvíjali spotrebiteľské aktivity.

Utváranie nových potrieb výrobou je najúčinnějšíou formou zblížovania ekonomických záujmov výrobcov a spotrebiteľov. Druhou formou je poznávanie reálneho dopytu a tvorivá anticipácia budúcich zmien v dopyte obyvateľstva (ako obraz subjektívne pocitovaných potrieb) za predpokladu reálnej možnosti ich pružného zohľadnenia v tvorbe krátkodobých a strednodobých plánov hospodárskych organizácií a v krátkodobých mikroštruktúrnych zmenách výroby.

Na anticipáciu budúceho vývoja potrieb môžu poslúžiť nasledovné informácie o vývoji spotrebiteľských aktivít a postojov, v ktorých sa prejavujú objektívne a subjektívne aspekty individuálnych ekonomických záujmov:

— Váha, spôsoby realizácie a časový rozpočet jednotlivých spotrebných aktivít (príprava stravy, údržba domácnosti, formy spoločenskej zábavy, hobby, cestovný ruch a i.) v reálnom spôsobe života a ich súvislosť so životným rytmom a jeho napätím.

— Substitučné efekty a ich prejavy v jednotlivých oblastiach spotreby. Možno tu rozlíšiť tri príčiny substitúcie: substitúcia vyplývajúca, po prvé, z obmedzenosti finančných prostriedkov (rast cien v jednej vyvolá tu pokles dopytu a zvýšenie dopytu v relevantnej komplementárnej skupine); po druhé, zo zmien v spôsobe spotreby a po tretie, z konkurencie výrobkov, ktoré uspokojujú tú istú potrebu.

¹¹ Podľa VYKOPAL, F.: Stimulatívni funkcie osobní spotřeby z hlediska rozvoje výroby a růstu potřeb. [Závěrečná správa. Výskumná práce, č. 108.] Bratislava, VÚŽÚ 1973, s. 13.

— Úroveň vybavenosti rôznych typov domácností a perspektívne obnovovacie cykly ako informácia o orientácii spotrebných záujmov.

— Charakter spotrebných zvyklostí v jednotlivých skupinách potrieb, ich mezdigeneračné posuny, vplyv výchovy na ich stabilizáciu.

— Typológia spotrebiteľov s vysokým štandardom životnej úrovne a s progresívnym spôsobom života ako orientačný pohľad na možné budúce tendencie v spotrebe.

— Diferencované spotrebné správanie a postoje v dynamických skupinách obyvateľstva (mládež, mladé rodiny, obyvatelia nových sídlisk a aglomerácií domácnosti určitej kategórie vybavenosti, skupiny s vyšším stupňom vzdelania a i.).

— Smer a váha demonštračného efektu v jednotlivých skupinách potrieb, spotrebné vzory, generačné a priestorové prenosy, potenciálny vplyv verejnej mienky.

— Spotrebiteľské správanie z hľadiska citlivosti na ekonomické (spotrebiteľská racionalita) a mimoekonomické nástroje a podnety (prestíže postoje). Prvé signalizujú vyššiu naliehavosť základných potrieb v rozpočte spotrebiteľov, druhé presun k vyšším potrebám.

— Labilita nákupného správania ako prejav iracionality v rozpočte spotrebiteľa v závislosti od subjektívneho ocenenia konjunktúrnej ekonomickej situácie a oblasti výkyvov (tzv. impulzívne nákupy).

— Súvislosť záujmov, postojových škál a štruktúr spotrebiteľov so spotrebným a nákupným správaním.

— Stupeň rizika z nerealizovateľných peňažných prostriedkov pri nerovnováhe vnútorného trhu a možnosti ich usmernenia na racionálne nákupy.

— Informácie, ktoré očakáva spotrebiteľ pri stretnutí s novým výrobkom (funkcia reklamy); diferencované účinky úžitkových vlastností nových výrobkov na vznik nových potrieb (technicko-úžitkové parametre, estetická stránka, spotrebiteľské výhody v konkrétnom prostredí potreby a pod.).

Výsledným prejavom trvalého procesu zblížovania ekonomických záujmov výrobcov a spotrebiteľov je reprodukcia globálnej, a najmä sortimentnej rovnováhy vnútorného trhu spotrebných predmetov a služieb. Takto reprodukováaná rovnováha je oveľa stabilnejšia a všestrannejšia a ekonomicky i spoločensky (z hľadiska utvárania spoločenskej klímy dôvery) efektívnejšia ako rovnováha dosahovaná primárne pomocou regulácie príjmov obyvateľstva a cenovými opatreniami (Tieto nástroje obnovovania rovnováhy vnútorného trhu by preto mali mať len sekundárne použitie.) Reprodukciu dynamickej rovnováhy sprevádzajú dodatočné ekonomické efekty a ďalšie pozitívne ekonomické dôsledky.¹²

Nerovnováhu naopak signalizujú typické prejavy spotrebiteľského správania (rast úspor, nákupné horúčky, netypické rozloženie spotrebných výdavkov, „fronty“ pred obchodmi, podpultový predaj, nezáujem predávajúceho o kupujúceho, nekritický a hromadný nákup) s ťažko predvídateľnou kombináciou racionality a iracionality v spotrebiteľskom rozhodovaní.

¹² Pozri PAJESTKA, J.: C. d., s. 56-59.

b) *Vnútorne protirečivý charakter človeka ako tvorcu a používateľa hodnôt*

Jednota človeka ako tvorcu a používateľa hodnôt v sebe zahŕňa imanentný rozpor, ktorý je daný pracovnou podmienenosťou uspokojovania potrieb a objektívnou ohraničenosťou disponibilných zdrojov, potrebných na ich uspokojovanie. Tento rozpor sa prejavuje v neadekvátnom vzťahu medzi nárokmi jednotlivca na rozsah prostriedkov pre svoj rozvoj a protihodnotou poskytnutou spoločnosťou formou vykonanej práce. (Možno to plasticky znázorniť nasledovným krajným postojom: práca pre spoločnosť sa prijíma ako nevyhnutné zlo, ktoré je prípustné minimalizovať, avšak nárokuje sa nekriticky odhadnuté, maximálne možné množstvo prostriedkov pre svoj rozvoj.) Realistické utváranie vzťahu týchto dvoch veličín v hodnotových postojoch jednotlivca závisí jednak od morálnej úrovne jeho osobnosti, od jeho uvedomelého postoja voči spoločnosti ako reprezentantovi záujmov všetkých jej členov, jednak od účinnosti jej ekonomických a morálnych nástrojov na zosúladovanie miery práce a miery spotreby na individuálnej i makroekonomickej úrovni.

Predpokladom účinnosti tohto úsilia spoločnosti je mechanizmus, zosúladujúci na makroekonomickej úrovni i vo všetkých odvetviach materiálnej výroby rast prínosu združených výrobcov pre tvorbu novej hodnoty (zvyšovanie produktivity práce) s výdavkami spoločnosti na reprodukciu ich pracovnej sily (rast pracovných príjmov). Zachovanie tejto proporcie a premietnutie jej ekonomických požiadaviek a dôsledkov na podnikovú sféru a do mzdových systémov hospodárskych organizácií je základom stabilného rastu pracovných príjmov a podstatným usporadúvacím (i výchovným) princípom osobných kalkulácií a hodnotových postojov jednotlivca.

V cieľových úvahách treba teda brať do úvahy i skutočnosť, že utváranie jednoty človeka ako tvorcu a používateľa hodnôt je i v socialistickej spoločnosti protirečivým a namáhavým procesom, daným jednak protirečivým charakterom ekonomických záujmov rôznych úrovní, jednak nedostatočným poznaním a využívaním mechanizmov ich zosúladovania. V prípade, že nedostatočne účinné fungovanie mechanizmov zosúladovania miery práce a miery spotreby sa stretáva so stagnáciou inováčných procesov vo výrobe spotrebných predmetov a služieb, oslabuje sa individuálna motivácia k pracovnému výkonu.

c) *Dialektické protirečenie medzi spoločenskými a individuálnymi cieľmi rozvoja životnej úrovne*

Socialistická spoločnosť je nositeľom širšej množiny záujmov, ako sú záujmy jednotlivca alebo záujmy masy spotrebiteľov. Pre všetkých svojich členov je nositeľom chcenej budúcnosti, ktorú poznáva a usiluje sa o ňu podľa úrovne rozvinutosti poznania vedúceho spoločenského sub-

jektu, komunistickej strany. Cieľovým zámerom socialistickej spoločnosti v oblasti životnej úrovne je optimalizovať procesy uspokojovania potrieb tak, aby rezultujúce formovanie spôsobu života bolo predpokladom i výsledkom harmonického rozvoja človeka.

Ekonomické záujmy jednotlivca majú oproti záujmom spoločnosti užší obzor a inú koncepcnú štruktúru. Ich podstatnou súčasťou je úsilie o uspokojovanie individuálnych, spoločnosťou uznaných a rešpektovaných potrieb. V tom zmysle je jednotlivec rozhodujúcim článkom pri realizácii projektovaných spoločenských cieľov rozvoja životnej úrovne v smere *formovania socialistickeho spôsobu života*. Kritériom tejto cieľovej línie je harmonický rozvoj človeka a všestranný rozvoj spoločnosti.

Keďže realizácii týchto cieľov je imanentný rozporný charakter, jeho riešenie nie je možné zabezpečiť bez obojstrannej vzájomnej spolupráce obidvoch pólov rastu životnej úrovne: *socialistickej spoločnosti*, reprezentovanej spoločenskými inštitúciami, orgánmi správy a služieb i hospodárskymi organizáciami na jednej strane, a *jednotlivcov — občanov*, spolu s tými spoločenskými a hospodárskymi inštitúciami, ktoré zastupujú jeho záujmy a potreby, na strane druhej.

K zdokonaleniu spolupráce prispievajú jednak informácie o potrebách, aspiráciách a o individuálnych cieľoch rozvoja životnej úrovne v smere od individuálneho subjektu k relevantným spoločenským a ekonomickým subjektom na všetkých úrovniach riadiacej sféry, jednak informácie v smere od spoločnosti k individuálnemu subjektu o spoločenských zámeroch v oblasti rozvoja životnej úrovne a o cieľoch formovania socialistickeho spôsobu života, o reálnych možnostiach a aktuálnom stupni ich uspokojenia, ako aj o adekvátnych formách možnej participácie individuálneho subjektu na ich realizácii. V ovzduší vzájomnej dôvery a nepretržitého toku informácií v obidvoch smeroch sa — pri zohľadnení disponibilných ekonomických zdrojov — trvale spresňujú spoločenské ciele rozvoja životnej úrovne.

Výsledkom pôsobenia tohto mechanizmu, ktorého trvalým pohybovým impulzom sú ekonomické záujmy na všetkých úrovniach, má byť zblížovanie spoločenských a individuálnych cieľov rozvoja životnej úrovne, a to tak, že sa bude stále zdokonaľovať poznávanie cieľov individuálneho subjektu spoločnosťou a individuálny subjekt sa bude vychovávať k interiorizácii spoločenských cieľov a k participácii na ich realizácii. Pri tom pre interiorizáciu spoločenských cieľov jednotlivca treba vytvoriť okrem ekonomických podmienok i spoločenské podmienky, napr.:

— vychádzať zo súčasnej reálnej úrovne rozvoja individuálneho vedomia a rátať s ňou;

— opatrenia na získanie ľudí k angažovanosti za spoločenské ciele musia vychádzať nielen z ekonomických stimulov, ale i z reálnej úrovne rozvoja ich vyšších potrieb;

— v modeli výchovy človeka v socialistickej spoločnosti aplikovať zásadu

neformálnej participácie na spoločenských aktivitách a zásadu získavania dôvery ľudí (napr. dôrazom na súlad slov a činov u nositeľov spoločenskej autority).

Popri sfére výroby hlavnou oblasťou zosúlaďovania spoločenských a individuálnych cieľov je sféra spotreby. Ide o hľadanie a utváranie modelu spotreby adekvátneho socialistickej spoločnosti.¹³ Normatívna predstava o štruktúre spotreby, o jej váhe v motivačných a hodnotových postojoch jednotlivcov, o potenciálnych rozvojových vplyvoch spotreby na vedomie, pracovné a spotrebné aktivity jednotlivca je v zásade známa ako negovanie konzumného postoja k životu a podrobnejšie je rozpracovaná do podoby cieľov socialistickeho spôsobu života za oblasť spotreby.¹⁴ Menej známy je komplex podmienok a faktorov (vrátane faktora daného stupňa rozvoja individuálneho vedomia, ktorý má voči spoločenským cieľom rozvoja životnej úrovne a formovania socialistickeho spôsobu života charakter objektívneho, determinujúceho faktora; s jeho existenciou jednoducho treba rátať a podľa neho určovať ciele, špecifické prostriedky na ich dosahovanie, i časové horizonty realizácie cieľov), ktoré vyvolávajú množstvo negatívnych, rozvoj socialistickeho spôsobu života brzdiacich javov a tendencií.¹⁵ Spomenieme z nich niektoré, a uveďme ich ekonomické dôsledky:

— Trhová spotreba je dôležitým indikátorom fungovania ekonomického systému a výrazne sa premieta do psychiky ľudí, do ich vzťahu k spoločnosti a odráža sa aj v ich pracovných a mimopracovných činnostiach. Postoje ľudí, ich očakávania a správanie na trhu sa utvárajú dlhodobo, odrážajúc predchádzajúce skúsenosti, a majú tendenciu k zotrvačnosti. Pritom negatívne hodnotenia majú dlhšiu životnosť ako pozitívne.

— *Nedostatkovosť* deformuje spotrebné správanie spotrebiteľa, pri výbere tovaru znižuje racionálnosť jeho rozhodovania a vnucuje mu krátkodobé motívy nákupov. Zvyšuje nebezpečenstvo „nákazy spotrebiteľa“ a rýchleho šírenia nákupných horúčiek i pri bezvýznamných, lokálnych poruchách v zásobovaní. Nákupné vlny sú prejavom neistoty v správaní spotrebiteľa na trhu. Súvisia s dlhodobjšími disproporciami medzi ponukou a dopytom.

— Deformácia nákupného i spotrebného správania spolu s obmedzenými možnosťami uspokojovania spotrebiteľského dopytu vedú k deformáciám spotrebných zvyklostí a tým k deformácii štruktúry spotreby so sprostredkovaným vplyvom na štruktúru výroby.

— Labilita nákupného a spotrebného správania sťažuje priebeh realizácie tovarov, vyžaduje zásahy do sféry obehu a neplánované operácie so zásobami, čím zvyšuje spoločenské náklady na obeh tovarov a znižuje jeho efektívnosť.

¹³ K problému utvárania adekvátnej štruktúry spotreby a k rozvoju kvalitatívno-kvantitatívnych vlastností človeka v socialistickej spoločnosti pozri PAJESTKA, J.: C. d., s. 100-134.

¹⁴ Pozri BAUEROVÁ, E. a kol.: C. d., s. 42-51.

¹⁵ KOPECKÁ, K.: Negatívne tendencie v uspokojovaní potrieb. In: BAUEROVÁ, E. a kol.: Procesy rozvoja potrieb obyvateľstva a problémy ich spoločenského usmerňovania. [Interná štúdia.] Bratislava, VÚSRP 1985.

— Extrémny dopyt po konkrétnom tovare alebo skupine tovarov mení preferenčné stupnice obyvateľstva: zvyšuje dôraz na spotrebu tovarov, zatiaľ čo ostatné zložky životnej úrovne sú zatláčané do pozadia (hobby a rôzne progresívne formy využívania voľného času).

— Časť zvýšených časových nákladov na získanie potrebných tovarov je krytá aj z fondu pracovného času.

— Narastajú neoficiálne až nelegálne formy odmeňovania, ktoré spochybňujú také kritériá odmeňovania, ako sú vzdelanie, prax v odbore, kvalitný pracovný výkon. Oslabuje sa tým uplatňovanie princípu odmeňovania podľa práce a väzba medzi pracovnými príjmami a úrovňou spotreby.

— Konflikt medzi tvorbou nútených zásob a tendenciou k peňažným úsporám destabilizuje mieru úspor, s negatívnymi dôsledkami na celkovú vnútornú rovnováhu ekonomiky.

— Racionálne rozhodovanie, ktoré je výsledkom porovnávania preferencií spotrebiteľa s jeho dôchodkami (pri rešpektovaní ceny tovaru), sa mení na neracionálne: racionálnosť sa neprejavuje vo výbere (spotrebiteľ nevyberá, ale „zháňa“), ale v minimalizácii času potrebného na získanie hľadaného tovaru.

— Nedostatočné uspokojovanie dopytu, ak je trvalejšie, vedie buď k rezignácii, k ľahostajnosti, ktorá sa prenáša do ostatných sfér spoločenského života, alebo k agresívnemu správaniu, ktoré narúša medziľudské vzťahy.

— Nútená substitúcia a nákupy do zásoby odčerpávajú príjmy obyvateľstva, hoci dopyt zďaleka nie je nasýtený.

Z uvedených negatívnych dôsledkov nerovnováhy vnútorného trhu je zrejмый ekonomický a politický význam zdokonaľovania mechanizmu fungovania socialistickej ekonomiky v smere účinnejšieho plnenia cieľov socialistickej spoločnosti.

Nové racionálne spoločenské postoje možno podľa J. Pajestku¹⁶ nadobudnúť spojením dvoch postupov: jednak formovaním systému fungovania hospodárskych organizácií a celej ekonomiky v prospech rovnomerného uspokojovania potrieb, jednak aktívnou spoločensko-politickou činnosťou strany, komunikačných prostriedkov a spoločenských organizácií, zodpovedných za uspokojovanie potrieb obyvateľstva.

¹⁶ PAJESTKA, J.: C. d., s. 153.

Konzultácie

Príspevek k analýze fixných nákladů

KŘÍKAČ, Karel

Dosažený stupeň rozvoje výrobních sil socialistického hospodářství je charakterizován využíváním intenzifikačních faktorů. Vždyť k úspěšnému splnění dalších náročných úkolů výstavby rozvinuté socialistické společnosti, jak byly stanoveny XVI. sjezdem KSČ, není jiné cesty než zvyšování efektivity a kvality práce v celém našem hospodářském životě.

Cílem tohoto příspěvku je nejen přiblížit teoretické přístupy k pojetí a analýze fixných nákladů, ale zejména poukázat na možný aplikační přístup včetně praktického příkladu z velkého strojírenského podniku. Čtenáři jsou předkládány některé otevřené problémy. Je rovněž možné příspěvek využít pro vlastní analýzy a následné racionalizační přístupy pro zvýšení hospodárnosti výrobních procesů.

Kategorie *vlastních nákladů výroby* je významnou ekonomickou veličinou. Slouží nejen ke kvantifikaci bezprostředně vynakládané práce, ale je i významným prostředkem pro plánování a řízení výrobních procesů, je východiskem pro hodnocení jejich efektivity.

Řízení struktury vlastních nákladů výroby je hospodářsky náročným úkolem. Složitost problematiky i vazeb ve vnitřní struktuře těchto nákladů je zvyšována řadou dalších podstatných i méně podstatných nejen ekonomických, ale i sociologických vztahů (např. mzdy a jejich vývoj, premie, sociální složky režijních nákladů apod.).

Fixní náklady jsou zpravidla chápány jako určitý soubor nákladových položek, který při měnícím se objemu výroby zůstává *relativně stálý*. Jsou vztahovány vždy k časové jednotce (roku). Tyto nákladové položky nejsou však absolutně neměnné — proto je třeba chápat je vždy jako relativně fixní náklady a lze je definovat jako „část společenských výrobních nákladů, která v peněžní formě obsahuje jednak část přenesené hodnoty opotřebovaných a spotřebovaných výrobních prostředků a dále část nově vytvořené hodnoty obsažené ve formě odměn za vykonanou práci, která vyplývá z existence a působení fixních výrobních činitelů“.

K základním teoreticko-metodickým otázkám patří právě určení *fixních výrobních činitelů*. Východiskem specifikace je souhrnně řazena převážná část pracovních prostředků a část pracovních předmětů režijního charakteru. Z oblasti finančního vyjádření pracovní síly je do tohoto souboru řazena většina správních a řídicích hospodářských pracovníků a určitá část výrobních režijních pracovníků. Východiskem pro vyčíslení fixních nákladů výroby je kalkulační členění nákladů.

Dalším metodickým problémem je zcela jednoznačné členění nákladů (náklady přímé — nepřímé). Příkladem jsou např. soudobé tendence důsledně měřit spotřebu paliv či energií na jednotlivé technologické procesy. *Přímé náklady*, tj. přímé materiálové a mzdové náklady a ostatní přímé náklady lze při zjednodušení považovat za náklady proměnné (v závislosti na měnícím se vyráběném množství). *Nepřímé náklady* jsou v podstatě smíšené povahy, tj. obsahují fixní složky nákladů. Odpověď na uvedenou otázku není proto nijak jednoduchá a vyžaduje širší diskusi.

Následující odstavce tohoto příspěvku shrnují určitý metodický i aplikační přístup pro řešení dané tematiky. Pro ověření byl vybrán velký strojírenský podnik s typickou malosériovou a kusovou výrobou.

Výrobní režie jako hlavní součást nepřímých nákladů nemá, obecně vzato, jako celek převažující fixní (stálý) nebo proměnný charakter, je proto typickou skupinou nákladů smíšené povahy. Aplikovanou metodou analýzy výrobní režie je metoda *klasifikační analýzy*, která vychází z ekonomické podstaty fixních nákladů. Na tomto principu lze potom podle převažujícího charakteru pokládat jednotlivé položky výrobní režie za fixní či smíšené, a to např.:

položky převážně fixního charakteru

- opravy a udržování základních prostředků,
- odpisy základních prostředků,
- mzdy technickohospodářských pracovníků,
- ostatní osobní náklady a příspěvky na sociální zabezpečení ke mzdám technickohospodářských pracovníků,
- pojistné,
- výkony spojů, cestovné, nájemné a podobné výkony materiální a nemateriální povahy;

položky převážně proměnného charakteru

- energie spotřebovaná výrobním zařízením,
- materiál k technologickým účelům,
- technologické palivo a pohonné hmoty,
- příslušná část mezd režijních dělníků, kteří jsou přímo závislí na změně velikosti výroby,
- příspěvky na sociální zabezpečení této části režijních dělníků,
- cestovné technologického charakteru (např. externí montáže, zkušební provoz apod.);

položky převážně smíšeného charakteru

- všeobecný režijní materiál,
- ostatní energie a palivo,
- opravy a udržování předmětů postupné spotřeby,
- odpisy předmětů postupné spotřeby,
- přepravné,
- patenty a licence,

- mzdy ostatních režijních pracovníků, včetně příslušných příspěvků na sociální zabezpečení k těmto mzdám,
- náklady na přepravu a záběh výroby,
- náklady na rozvoj vědy a techniky hrazené z podnikových zdrojů,
- náklady na ruční opravy,
- ztráty ze zmetků,
- poplatky apod.

U položek výrobní režie, které mají převážně *smíšený charakter*, je třeba stanovit diferencovaně v každé výrobní jednotce vlastní klíč na fixní a proměnnou složku. Východiskem je konfrontace kvantitativního vývoje ekonomické podstaty každé smíšené položky v časové řadě (lze doporučit nejméně pětileté období). Je třeba vzít v úvahu i případné výraznější změny technických či výrobních podmínek (zpravidla se projeví většími odchylkami v analyzovaném období). Jde o velmi jednoduchou úlohu — diferencovat jednotlivé položky podle jejich charakteru a zhodnotit jejich časový průběh. Je to evidenčně technická záležitost a zpracování může být zcela automatizováno.

Při provádění klasifikační analýzy fixních nákladů je třeba vzít v úvahu, že „*fixnost*“ (neměnnost) některých položek režijních nákladů *trvá jen při splnění určitých podmínek*, jako např. stálost sortimentu výrobního programu, stálost výrobního profilu (vybavenost stroji, zařízením, nářadím), zachování dané organizace a řízení výrobních procesů apod. Významější změny sortimentu výroby vyvolávají společně s přestavbou technologického zařízení i přechodný pokles přímých mezd, a naopak, zpravidla nárůst nákladů na údržbu, na režijní materiál, spotřebu energií, nákladů na nářadí apod. Rovněž uvedení do provozu nového objektu skokem zvyšuje režijní náklady celé výrobní jednotky (odpisy základních prostředků, režijní mzdy, náklady na otop, osvětlení, údržbu, obsluhu přepravních zařízení atd.).

V celém tomto přístupu nejde o podrobnou analýzu každé dílčí položky vlastních nákladů výroby, ale o jejich vzájemné vztahy, vzájemné ovlivňování ve smyslu racionální struktury nákladů.

Při rozboru proporcionality jednotlivých nákladových složek z hlediska jejich *fixní (stálosti)*, *proměnnost nebo smíšenosti* je vhodné využívat matematicko-statistických metod. Jako racionální lze doporučit regresní a korelační analýzu s využitím jak výpočetní techniky, tak i jednoduchých grafických metod.

Prvé ověření těchto metodických přístupů bylo provedeno v roce 1983 v koncernovém podniku Škoda Plzeň. Jako nástroj stanovení matematického algoritmu byla uplatněna právě regresní a korelační analýza. Bylo zvoleno několik výrobních závodů. Každá číselná řada vybraných režijních položek (v rámci hospodaření jednotlivého závodu) byla nahrazena odpovídající matematickou funkcí. Výpočet (návrh náhrady tohoto číselného pole algoritmem) byl realizován minipočítačem, rovněž výběr nejvhodnější náhradní matematické funkce provedl minipočítač.

Byla aplikována jednoduchá lineární závislost obecného tvaru

$$Y = a + b \cdot x,$$

kde

- Y — hodnota závisle proměnné při jednotkové změně nezávislé veličiny,
 x — nezávislá veličina,
 b — konstanta — regresní koeficient,
 a — aditivní konstanta.

Podle velikosti aditivní konstanty (a) v porovnání s regresním koeficientem (konstanta b) je možné klasifikovat analyzovanou nákladovou položku, a to s *převážně fixním charakterem* nebo s *převážně proměnným charakterem* či se smíšeným charakterem.

Použití *grafické metody* je méně pracné, i když dává nižší přesnost výsledků; v podstatě jde o analýzu průběhu přímky — určení výše fixních a proměnných nákladů.

Praktické použití těchto metodických přístupů je ve dvou úzce návazných rovinách, a to:

- podrobnější předpověď (vývoj) struktury vlastních nákladů výroby,
- klasifikace jednotlivých nákladových položek ve vztahu ke zvolenému základu.

Provedené rozborů vývoje struktury celkových režijních nákladů vybraných strojírenských závodů zkoumaného výrobního podniku ukázaly, že pro dlouhodobější předpověď (vývoj) lze vhodně volit např. tyto formy funkční závislosti, které nejlépe vystihují předchozí číselný časový vývoj:

$$\begin{aligned} y &= \pm a_0 \pm a_1 \cdot x \\ y &= \pm a_0 \pm a_1/x \\ y &= \pm a_0 \pm a_1 \cdot \log x \\ y &= \pm a_0 \pm a_1 \cdot x \pm a_2 \cdot x^2 \\ y &= a_0 \cdot a_1^x \\ y &= \pm a_0/1 \pm a_1 \cdot a_2^x, \end{aligned}$$

kde

- y — hodnota nákladové položky,
 x — čas (např. počet let),
 a_0, a_1, a_2 — konstanty určené regresní a korelační analýzou.

Jako konkrétní číselný příklad je uvedena tabulka 1, kde jsou uvedeny v jednotlivých kolonách náklady v absolutních číslech pro jednotlivá časová období pro vybrané režijní položky vycházející z reálních podmínek. Analýza vývoje časové řady zahrnuje šest po sobě následujících časových období (let) a další tři období využívají pro předpověď (určení předkládané číselné hodnoty) již stanovený funkční matematický vztah. Pro tento příspěvek byly vybrány určité položky tak, aby byly ukázány typické matematické algoritmy. Funkční vztah pro každou režijní položku byl stanoven, aby co nejlépe vystihoval stávající časo-

Tabulka 1

Režijní náklady vybraných strojírenských závodů ČSSR pro jednotlivá časová období (v Kčs)

Režijní položka	Časové období — stávající						Časové období — předpověď			Funkční vztah
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	
01	31 872	33 600	36 150	36 862	37 123	40 105	41 197	42 695	44 195	$y = 30\,707,4 + 1\,498,46 \cdot x$
02	524	627	643	860	680	590	709	712	715	$y = 738,11 + 205 \cdot 987/x$
03	2 082	2 163	2 495	2 566	2 516	2 604	2 656	2 697	2 734	$y = 2\,056,43 + 308,20 \cdot \log x$
04	20	16	17	9	9	7	5	3	1	$y = 23,4 - 3,436 \cdot x + 0,107 \cdot x^2$
05	179 535	185 867	194 252	201 497	209 241	222 434	229 538	239 338	249 557	$y = 171\,299,42 \cdot 1,0437 \cdot x$
06	5 735	5 533	5 742	5 942	5 909	5 570	5 769	5 770	5 770	$y = 5\,771,06/1 + 0,0358 \cdot 0,5224 \cdot x$
07	481	414	586	653	361	423	448	437	426	$y = 524,51 - 10,9143 \cdot x$
08	2 193	1 856	2 419	2 580	2 630	1 953	2 390	2 409	2 425	$y = 2\,119,08 + 139,20 \cdot \log x$
09	4 494	4 715	4 820	4 835	6 135	6 863	7 015	7 623	8 284	$y = 3\,919,878 \cdot 1,0867^x$
10	- 150	- 83	- 23	- 70	- 16	- 33	- 23	- 21	- 19	$y = 2,415 - 147,84/x$

vou řadu (období 1 až 6) a dle tohoto algoritmu byly vypočteny údaje pro časová období 7, 8, 9 (předpověď).

Další rozvoj jednotlivých funkčních vztahů, jako např.

$$y = a_0 + a_1 \cdot x + a_2 \cdot x^2 + a_3 \cdot x^3 + \dots,$$

je v podstatě možný. Avšak pro konkrétní číselné údaje reálných strojírenských závodů se ukázalo, že zvýšená pracnost výpočtu (užití širších polynomů) je neúměrná dosaženému zvýšení přednosti náhrady skutečných číselných řad.

Výpočet potřebných konstant je běžnou matematickou záležitostí, včetně posouzení míry přesnosti náhrady prognózovaného vývoje vybranou funkční závislostí. Takto lze stanovit (v dané míře přesnosti) i perspektivní vývoj jednotlivých režijních položek v příslušných absolutních hodnotách.

Druhá část analýzy vývoje dílčích režijních položek spočívá v *klasifikaci jednotlivých nákladových položek* ke zvolenému základu. Jako výchozí ekonomickou veličinu (základ porovnání) je možné doporučit např. hodnotu *vyráběné zboží*, nebo *režijní náklady celkem*, nebo *mzdové náklady*, nebo jinou ekonomickou veličinou, která charakterizuje určitou nákladovou skupinu, jako např. odpisy základních prostředků, náklady na energii, paliva apod.

Jako zjednodušený číselný příklad je uvedena tabulka 2. Tato ukazuje pět časových úseků (např. let). Jednotlivé nákladové položky (*A, B, C, D*) jsou vyjádřeny v absolutních hodnotách. Tabulka sleduje metodiku výpočtu.

Postup zpracování:

a) Stanoví se průměrná hodnota dané číselné řady, např. aritmetický průměr — \bar{A} , \bar{B} , \bar{C} , \bar{D} (viz poslední kolona tabulky 2).

b) Vytvoří se poměry ku základní (výchozí) veličině, v našem případě byla zvolena jako základ veličina *A* (viz koeficienty B/A , C/A , D/A).

c) Vypočítají se rozdíly mezi průměrnou a skutečnou hodnotou v každém časovém období — rozdíl ($A - \bar{A}$), ($B - \bar{B}$), ($C - \bar{C}$), ($D - \bar{D}$).

d) Stanoví se směrodatná odchylka pro jednotlivé číselné řady podle známého vztahu

$$\sigma = \sqrt{1/n \sum_{i=1}^n (x_i - \bar{x})^2},$$

kde

n — počet členů řady,

x_i — daná veličina v i -tém časovém období,

\bar{x} — průměrná hodnota příslušné číselné řady.

Tabulka 2

Příklad analýzy jednotlivých nákladových položek v podniku (v Kčs)

Veličina	1	2	3	4	5	Hodnota
A	582	618	673	714	752	$\bar{A} = 667,8$
B	5,7	5,5	5,7	5,9	5,9	$\bar{B} = 5,74$
C	5,2	5,8	6,1	6,4	6,9	$\bar{C} = 6,08$
D	48	41	58	65	36	$\bar{D} = 49,6$
koeficient B/A	0,0098	0,0089	0,0085	0,0083	0,0078	
C/A	0,0089	0,0094	0,0091	0,0090	0,0091	
D/A	0,0825	0,0663	0,0862	0,0910	0,0479	
rozdíl A - \bar{A}	-85,80	-49,80	5,20	46,20	84,20	$\sigma_A = 61,7945$
B - \bar{B}	-0,04	-0,24	-0,04	0,16	0,16	$\sigma_B = 0,14966$
C - \bar{C}	-0,88	-0,28	0,02	0,32	0,82	$\sigma_C = 0,57061$
D - \bar{D}	-1,60	-8,60	8,40	15,40	-13,60	$\sigma_D = 10,66958$
A - \bar{A}/σ_A	-1,38847	-0,80589	0,08415	0,74764	1,36258	
B - \bar{B}/σ_B	-0,26727	-1,60357	-0,26727	1,06904	1,06904	
C - \bar{C}/σ_C	-1,54221	-0,49070	0,03505	0,56080	1,43706	
D - \bar{D}/σ_D	-0,14996	-0,80603	0,78728	1,44335	-1,27465	
A - \bar{A}/σ_A . B - \bar{B}/σ_B	0,37110	1,29230	-0,02249	0,79926	1,45665	$\rho_{AB} = 0,77936$
A - \bar{A}/σ_A . C - \bar{C}/σ_C	2,14131	0,39545	0,00295	0,41927	1,95811	$\rho_{AC} = 0,98342$
A - \bar{A}/σ_A . D - \bar{D}/σ_D	-0,20821	0,64957	0,06625	1,07910	-1,73681	$\rho_{AD} = 0,03002$

e) Provedou se další pomocné výpočty podle vztahu

$$X_i - \bar{X} / \sigma_x.$$

f) Vypočítají se další potřebné násobky a koeficienty korelace podle vztahu

$$\rho = 1/n \sum (X - \bar{X} / \sigma_x) (Y - \bar{Y} / \sigma_y),$$

kde

n — počet členů řady,

X, Y — hodnoty daných veličin,

\bar{X}, \bar{Y} — průměrné hodnoty daných číselných řad.

V uvedeném příkladu byla veličina A zvolena jako veličina základní. Vypočítané koeficienty korelace potom charakterizují „těsnost“ vývoje ostatních zkoumaných veličin (B, C, D) vůči vývoji zvolené základní veličiny (A) takto:

a) má-li koeficient korelace (ρ) nízkou hodnotu (kolem nuly), viz např. veličina D ($\rho_{AD} = 0,03002$), jedná se o nákladovou položku s převážně fixním charakterem;

b) naopak, má-li koeficient korelace hodnotu blízkou se k jedné, viz např. veličina C ($\rho_{AC} = 0,983342$), jedná se o nákladovou položku s převážně proměnným charakterem;

c) nelze-li jednoznačně identifikovat fixní či proměnný charakter zkoumané nákladové položky, jde potom zpravidla o skupinu smíšeného charakteru.

Poznamenáváme, že veličina B ($AB = 0,77936$) vzhledem ke koeficientu korelace tvoří zhruba hranici mezi proměnným a smíšeným charakterem.

Uvedená metoda analýzy a klasifikace jednotlivých nákladových položek umožňuje diferencovaný přístup k těmto jednotlivým položkám, a to nejen v analýze, ale zejména v prognóze. Dává tak směry pro další z hospodárnění; má-li například nákladová položka fixní charakter, potom hledáme možnosti absolutního snížení vynaložených nákladů. Převažuje-li proměnný charakter nákladové položky, je možné jednak snižovat hodnotu veličiny, která je určitým faktorem, anebo, je-li hospodářský či sociální zájem na růstu této nákladové položky (např. složky přímých mezd), snižovat objemovou závislost proměnné veličiny na určujícím faktoru.

„Ruční“ způsob zpracování analýzy pro technicko-ekonomické podmínky konkrétního závodu je relativně pracnou záležitostí, i když matematicky nijak náročnou. Protože však v ekonomické praxi zpravidla přichází v úvahu opakovaný výpočet (řada dílčích nákladových položek), je vhodné použití výpočetní techniky (např. samočinný počítač). Vlastní výpočetní algoritmus i uspořádání vstupního a výstupního pole hodnot je vcelku jednoduché.

Využívání regresní a korelační analýzy pro potřebu kvantifikace a plánování režijních nákladů lze doporučit zejména pro:

a) analýzu a sestavení vývojových tendencí hlavních nákladových druhů režii s případným přihlédnutím k rozvoji výrobního programu, ke změnám struktury vyráběné produkce, příp. ke změnám v technologii a organizaci apod.

b) vyhodnocení a následné využívání „těsnosti“ vazeb jednotlivých dílčích položek (nákladových druhů) nebo jejich agregovaných skupin na vybrané vhodné ukazatele (např. výkony, výroba zboží, celkový počet dělníků, pracovníků, základní prostředky apod.).

Na proporcionalitu a vývoj vlastních nákladů výroby v závodech a podnicích má vliv řada technických, organizačně řídicích i ekonomických faktorů, především změny ve struktuře a objemu výroby, rozvoj automatizace, uvádění nových prostředků do provozu, nárůst speciálních nástrojů a přípravků, cenové vlivy, zahajování nových činností atd. Proto je nutné pro dané konkrétní výrobní podmínky specifikovat obecně formulované principy kvantifikace, plánování a řízení jednotlivých nákladových položek s cílem zvyšování hospodárnosti výrobních procesů.

Tento příspěvek má diskusní, metodicko-aplikační charakter. Mohl by být jednoduchým návodem k širšímu uplatnění ekonomického rozhodování a řízení hospodářských procesů ve výrobě.

Číselné příklady (uvedené v obou tabulkách) jsou vzaty z konkrétních ekonomických údajů reálných výrobních strojírenských závodů a slouží pro přiblížení zpracované tematiky.

Je však nutné připomenout, že jde o prvé poznatky z nevelkých analytických přístupů a nelze proto hovořit o širokém ověření v soudobé ekonomické praxi.

Prehľady

Výpočtová technika a kvalitatívne zmeny v úverovo-peňažnom systéme kapitalistických krajín

BACHÁR, Vladislav

Marxisticko-leninská teória peňazí pozorne analyzuje a hodnotí zmeny, ktoré nastali v úverovo-peňažnom systéme kapitalistických krajín. Osobitnú pozornosť venuje jednak schopnosti tohto systému vyrovnávať sa s krízovými procesmi, akceptovať poznatky vedecko-technickej revolúcie (VTR), kontrolovať činnosť úverovo-peňažných inštitúcií, jednak úverovo-peňažnej politike kapitalistických krajín.

Uskutočnené rozbory ukazujú, že krízové procesy 70. rokov a meniaci sa pomer síl vo svete, ako aj ďalšie činitele zrýchlili uplatnenie poznatkov VTR a vyústili do kvalitatívnych zmien v úverovo-peňažnom systéme súčasného kapitalizmu. Zmeny sa najvýraznejšie prejavili v technike platobného styku a vo vybavení úverovo-peňažných inštitúcií najmodernejšími prístrojmi. Inovácie menia aj štruktúru a masu obeživa, rýchlosť obratu peňazí; stavajú do popredia krátkodobý úver a operatívne využívanie zostatkov pokladničných hotovostí. Nová kvalita mení stáročiami utvárané vzťahy, zdôrazňuje význam úverovo-peňažných inštitúcií a úverovo-peňažnej politiky v kapitalistickej ekonomike. Premieta sa do ekonomickej teórie, kde vyúsťuje do prehodnocovania základných poučiek buržoáznej politickej ekonómie a do snahy priblížiť teóriu meniacej sa realite.

Kvalitatívne zmeny zvyšujú význam triedneho prístupu k výkladu a teoretickej interpretácii procesov prebiehajúcich v súčasnom kapitalizme. Buržoázna teória peňazí využíva kvalitatívne zmeny v platobnom styku na jednoznačné popretie materiálnej podstaty peňazí, pričom vonkajšie formy prejavu skúmaného javu vydáva za jeho vnútorné zákonitosti. Naproti tomu, marxistická teória peňazí sa usiluje preniknúť do podstaty javu, zovšeobecniť získané poznatky a sformulovať príslušné závery. Pritom zdôrazňuje nemennosť materiálnej podstaty peňazí — všeobecného ekvivalentu a relevantnosť poznatkov zodpovedajúcich dosiahnutému štádiu rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov.

1. Dva typy inovácií v úverovo-peňažnej sfére

Pružná reakcia na kvalitatívne zmeny vo výrobných silách je jedným zo základných charakteristických znakov úverovo-peňažných vzťahov. Táto reakcia bola v centre vývoja od prvotných — primitívnych foriem peňazí ku kovovým a papierovým peniazom. Viedla aj k uplatneniu výpočtovej techniky v peňažníctve.

Výpočtová technika znamená inovácie vyššieho rádu, ktoré od základu menia techniku platobného styku a zúčtovania platieb. V tomto zmysle znamená prerastanie kvantity na kvalitu. Inovácie sú aj reakciou úverovo-peňažného systému na rastúci dopyt po peniazoch a na snahu štátu kontrolovať masu a štruktúru obeživa a využívať ju na podporu, resp. brzdenie hospodárskej aktivity. Dopyt po peniazoch sa môže zvyšovať rýchlejším tempom, ako sú možnosti štátu saturovať obeh peňazí. Dopyt sa zvyšuje najmä v dôsledku zvýšeného prírastku pracovných síl vstupujúcich do pracovného procesu, narastajúcej výroby tovarov, prehlbujúcej sa špecializácie v medzinárodnej delbe práce, koncentrácie kapitálu, fiškálnych potrieb buržoázneho štátu atď. Obeh plnohodnotných peňazí neumožňuje „pružnú“ reakciu systému na zmeny v dopyte po peniazoch. Obeh peňazí reaguje na rastúci dopyt po peniazoch zvýšením cien tovarov, prípadnou následnou defláciou a destabilizáciou ekonomického systému. Pri obehu neplnohodnotných peňazí sa dopyt po peniazoch uspokojuje pomocou dodatočnej emisie papierových peňažných znakov — emisie, ktorá môže vyústiť do inflácie, a tak znížiť reálnu hodnotu aktív a tovarov. Ekonomický systém sa destabilizuje pri „prebytku“ aj pri „nedostatku“ peňazí. Preto je úlohou štátu, aby reguloval obeh peňazí a likvidoval vedľajšie efekty. V skutočnosti však regulačná úloha štátu v podobe, ktorej sa formovala v povojnovom období, podporovala inovácie v úverovo-peňažnej sfére, zamerané na obchádzanie bankových zákonov a predpisov. Napríklad zákony v USA, ktoré určovali hornú hranicu úrokovej miery, podporovali inovácie zamerané na obchádzanie obmedzení daných stropom úrokovej miery. Inovácie preto súvisia s rozvojom výrobných síl, s regulačnou činnosťou trhu a štátu a realizujú sa prostredníctvom krízových procesov. Schopnosť prispôbiť sa zmeneným podmienkam je potom jednou z charakteristických vlastností úverovo-peňažného systému.

Inovácie sú dané aj snahou znižovať náklady na jednotku platobného styku, skrátiť interval, v ktorom peniaze neprinášajú dôchodok a znehodnocujú sa. Inovácie tým zabezpečujú koncentráciu úspor a ich premenu na úver, ktorý slúži na financovanie investičnej činnosti podnikov a korporácií, alebo vystupuje v podobe spotrebiteľského úveru. Nové formy operácií v úverovo-peňažnej sfére sú zároveň spojené s možnosťami, ktoré výpočtová technika ponúka na spracovanie a prenos informácií, zrýchlenie a zlacnenie platobného styku, prepojenie úverovo-peňažných trhov.

Nová technika platobného styku znížila požiadavky na hotovosť a náklady na prevody prostriedkov z jedného účtu na druhý. Zmenila sa aj náplň peňažných agregátov v buržoáznej štatistike a v ekonómii, zvýraznili sa späté väzby medzi „národným“ a „medzinárodným“, štruktúrou a činnosťou úverovo-peňažných inštitúcií a zákonmi, ktoré regulujú ich činnosť. Uplatnenie výpočtovej techniky v platobnom styku, tzv. electronic funds transfer system (EFTS) predstavuje potom východiskový bod dvoch vzájomne sa prepletajúcich typov inovácií.¹

Inovácie prvého typu sú zamerané na mobilizáciu úspor s cieľom zabrániť znehodnocovaniu peňažného kapitálu, resp. spomaliť ho. Sú to opatrenia, ktoré majú garantovať „stabilitu“ dôchodkov plynúcich z aktív a ohraničiť na minimum „ladom“ ležiace peniaze v podobe zostatkov pokladničných hotovostí; zvyšovať príjmy plynúce z prostriedkov na účtoch úverovo-peňažných inštitúcií. Tieto inovácie napomáhajú koncentráciu úspor a ich premenu na vysokoliquidné aktíva, ktoré sú zdrojom krátkodobého úveru.

Inovácie druhého typu sú bezprostredne späté s kvalitatívnymi zmenami v technickom vybavení úverovo-peňažnej sféry. Ide tu o široké uplatnenie najnovšej výpočtovej a informačnej techniky, úverových kariet a iných poznatkov VTR, ktoré menia techniku platobného styku, vplyvajú na organizačnú štruktúru úverovo-peňažných inštitúcií atď.

Inovácie v úverovo-peňažnej sfére menia potom aj politiku úverovo-peňažných inštitúcií a vedú napokon k deregulácii úverovo-peňažného systému. Ide o široko určené procesy, ktoré znamenajú „komercializáciu“ bankovníctva a vyúsťujú do úspor na mzdových nákladoch. Na tomto základe dochádza k posunu od politiky bankových rezerv k politike, ktorá núti obchodné banky, aby aktívne postupovali pri tvorbe depozít a podnikali na svetových trhoch peňazí, poskytovali medzinárodné úvery.

Menia sa aj relácie medzi buržoáznym štátom a úverovo-peňažnými inštitúciami, obchodnými bankami a nebankovými úverovo-peňažnými inštitúciami. Finančnej oligarchii ide pritom o odstránenie administratívnych bariér, ktoré určujú strop úrokovej miery. Úsilie zmieriť „dopad“ neočakávaných výkyvov v prelievaní peňažného kapitálu zohráva dôležitú úlohu v tomto procese. Na druhej strane sa zvýrazňuje protirečivosť úverovo-peňažnej politiky buržoázneho štátu. Táto politika napomáha koncentráciu a centralizáciu peňažného kapitálu a zvyšuje „bezpečnosť“ vkladov a celého úverovo-peňažného systému. V tomto zmysle inovácie, ktoré sa uplatnili v USA v prvej polovici 70. rokov, boli reprezentované tzv. NOW účtami (negotiable order of withdrawall) a ATS (automatic terminal siacilities) zariadeniami umožňujúcimi automatické zúčtovanie platobného styku.

¹ K uplatneniu výpočtovej techniky v peňažníctve pozri [1; 2].

NOW účty umožňujú nebankovým úverovo-peňažným inštitúciám úspešne konkurovať obchodným bankám v boji o vklady. Obchodné banky preto prešli tiež na systém NOW účtov, t. j. termínovaných vkladov splatných na základe vopred dohovorených podmienok a prinášajúcich dôchodok prostredníctvom úrokovej miery. ATS zariadenia umožňujú rýchly presun informácií a prostriedkov z účtu úspor na bežné účty [2, s. 75, 96]. Oba typy inovácií podporujú kvalitatívne zmeny v národných úverovo-peňažných systémoch, napomáhajú internacionalizáciu hospodárskeho života v kapitalistických krajinách. Do centra pozornosti sa preto dostávajú interakcie medzi „národným“ a „medzinárodným“ v úverovo-peňažných vzťahoch a podrobná analýza kvalitatívnych zmien na základe marxistickej teórie peňazí a v kontexte široko chápaných štruktúrnych zmien v súčasnom kapitalizme.

Zmenil sa nositeľ inovácií. V minulosti sa inovácie v úverovo-peňažnej sfére uskutočňovali z podnetu buržoázneho štátu, v snahe znásobiť zdroje štátnych financií. V povojnovom období nositeľom inovácií sú úverovo-peňažné inštitúcie, objektívna nevyhnutnosť zhodnocovať vklady, obchádzať zákony a nariadenia, zlacniť a zjednodušiť zúčtovanie platobného styku, zrýchliť tok informácií o platbách atď., t. j. úsilie zhodnotiť peňažný kapitál. Túto skutočnosť môžeme najlepšie ilustrovať na príklade úverových kariet, ktoré zohrali dôležitú úlohu pri automatizácii platobného styku.

2. Úverové karty ako jeden z východiskových bodov uplatnenia VTR v úverovo-peňažnej sfére

V USA sa úverové karty zmocnili bezhotovostného platobného styku na prelome 70. a 80. rokov. V tomto období sa tu dostalo do obehu 600 mil. úverových kariet a ďalších 50. mil. úverových kariet sprostredkúvalo platobný styk a krátkodobý úver v ostatných vyspelých kapitalistických krajinách [4, s. 29]. Úverové karty umožnili predaj tovarov a služieb v celkovej hodnote 68 mld dolárov a dodatočný spotrebiteľský úver za 116 mld dolárov. Prispeli tak k rastu celkového kúpyschopného dopytu. Zvýraznila sa aj tesná súvislosť medzi používaním úverových kariet a výpočtovej techniky v peňažníctve.²

Prvá moderná úverová karta vznikla v 20. rokoch nášho storočia na základe úverových špekulácií a snahy veľkých obchodných domov v Chicagu získať nových zákazníkov. Experiment sa nevydaril. Úverová karta sa znovu objavila v 50. rokoch. Konceptia štátu blahobytu a hospodárskej politiky podporujúcej celkový kúpyschopný dopyt pomocou opatrení zameraných na rast spo-

² Po prekonaní začiatočnej nedôvery, hlavne zo strany obchodných bánk v NSR, v Holandsku a Belgicku, úverové karty našli uplatnenie aj v západnej Európe. Od začiatku do konca 70. rokov západnej Európe podiel úverových kariet na celkovom objeme platieb sa zvýšil z 1/3 na 1/2. Pozri [2, s. 21].

treby atď. viedla k novým formám konkurenčného boja o zákazníkov, ktoré napomohli návrat k úverovým kartám. Tieto karty rozširovali klientelu a zvyšovali dôchodky bánk na základe podielov z platieb sprostredkovaných úverovými kartami a poplatkov, ktoré plynuli z novootvorených účtov. Príjmy vystavovateľa úverovej karty sa menili podľa celkového objemu a hodnoty platieb sprostredkovaných úverovými kartami. Inštitúcia, ktorá dávala do obehu úverovú kartu, inkasovala poplatok pri jej vystavení a nárokovala si ešte na vopred určené percento z hodnoty platieb pomocou týchto kariet.

Úverové karty prinášajú dôchodok inštitúcii, ktorá ich vydala, na základe 1-6 % zrážky z obratu realizovaného v maloobchodnej sieti. Percento sa určuje formou individuálnych dohôd, ktoré neraz poškodzujú drobného obchodníka a spotrebiteľa v prospech veľkých obchodných domov. V 70. rokoch úverovo-peňažné inštitúcie USA takto získali dodatočný ročný dôchodok rovnajúci sa 18 % maloobchodného obratu realizovaného úverovými kartami.

Ciele úverovo-peňažných inštitúcií boli jednoznačné: nová klientela, zvýšenie obratu a dôchodku, zníženie nákladov. Bola to pritom riskantná stratégia, ktorá mohla spôsobiť týmto inštitúciám straty. Napríklad banky posielali úverové karty na adresy podľa telefónnych zoznamov, neoverovali si majetkovú situáciu potenciálneho klienta. Ten mohol splatiť poskytnutý spotrebiteľský úver pomocou novej karty a úverov. Banky tým odpisovali straty, ktoré len v USA dosiahli niekoľko miliónov dolárov ročne.

Úverová karta, niekedy sa hovorí aj o plastickej karte, sama osebe predstavuje „dokument“ používaný na platenie v maloobchodnej sieti a za služby. Vydávateľ úverovej karty [emitent] — úverovo-peňažná inštitúcia alebo obchodná organizácia — odovzdá klientovi malú kartu z plastickej hmoty, ktorá obsahuje magnetickú pásku s údajmi o čísle série, triediacom kóde banky a platieb, číslo účtu klienta a iné triediace znaky potrebné pre čítanie z karty a jej identifikáciu. S rozvojom elektroniky počet informácií zakódovaných do úverovej karty rastie a zabudovaný mikroprocesor odovzdáva informácie na ďalšie spracovanie. „Mozog“ v podobe mikroprocesoru a pamäťového čipu nahradzuje magnetickú pásku, uchováva údaje a uvádza do pohybu zúčtovací mechanizmus. Inovácie v úverových kartách sa však nezastavili pri čípoch a mikroprocesoroch. Prvé pokusy s úverovými kartami vytvorenými pomocou laserového lúča ukázali, že táto karta si zapamätá 7 mil. informácií v podobe impulzov a spracuje 160 000 slov. Karta, ktorá sa vyrába pomocou holografickej techniky a 5 miliwatového laserového lúča, odkrýva nové možnosti na zrýchlenie, zlacnenie a efektívnejšie spracovanie úverovo-peňažných operácií. Napriek uvedeným skutočnostiam, laserové karty len pomaly prenikajú do platobného styku. Veľké investície do plastických kariet a šekov, tradície atď., spomaľujú prechod k najnovším typom úverových kariet, ktoré sú zároveň nositeľom spotrebiteľského úveru.

Úverová karta predstavuje najmodernejšiu formu bezhotovostného platobného styku a krátkodobého úveru. Tým je daný aj jej význam z

hľadiska ďalšieho vývoja úverovo-peňažných vzťahov, inštitúcií a úverovo-peňažnej politiky i jej miesto v štátnomonopolistickom regulovaní.

Technika platobného styku a zúčtovania platieb pomocou úverových kariet je jednoduchá: držiteľ úverovej karty ňou platí za tovary, resp. služby. Predkladá kartu predávajúcemu, pričom pri kartách staršieho typu si predávajúci zaznamenával údaje o čísle karty, mene držiteľa, o sume a dátume nákupu. Predávajúci poslal účet podpísaný kupujúcim do príslušnej úverovo-peňažnej inštitúcie alebo priamo emitentovi karty. Inštitúcia zúčtováva platby a inkasuje poplatok za prevod prostriedkov z jedného účtu na druhý.

Princíp zúčtovania sa nemení ani pri použití najmodernejšej úverovej karty. Zrýchľuje a zjednodušuje sa „len“ technika zúčtovania. Za nákup sa platí vloženíím úverovej karty do počítača — pokladne, ktorá pomocou systému automatizovanej pokladne (ATM), resp. terminálov inštalovaných v mieste predaja a kúpy (POS) dáva do zúčtovacieho strediska (ACH) príkaz na zúčtovanie. Držiteľ úverovej karty spláca úver v čase splatnosti prevodom z iných účtov, alebo môže požiadať o odloženie splatnosti. Pri prečerpaní prostriedkov na účte, ktorý slúži na krytie platieb pomocou úverovej karty, jej vystavovateľ úveruje držiteľa na vopred dohovorenú sumu a čas. Úverová karta automaticky zabezpečuje krátkodobý spotrebiteľský úver na 40-50 dní. Pritom sa za úver neinkasujú dodatočné poplatky. Rozdiely medzi jednotlivými typmi úverových kariet sú pritom určené veľkosťou a termínom splatnosti úveru, ako aj spôsobom, akým sa obnovuje jej platnosť.

Držiteľ úverovej karty je pravidelne informovaný o stave na účtoch. Úver poskytnutý formou tzv. odložených platieb, ktoré vznikajú pri vyššom čerpaní prostriedkov, ako je stav na účte, spláca sa v intervale od 25 do 55 dní. Termín splatnosti úveru závisí od typu úverovej karty, ktoré môžeme triediť podľa rôznych kritérií: podľa miesta vydania a účelového použitia delíme ich na bankové, obchodné, podnikové, turistické atď.; podľa termínu splatnosti sa delia na jednorazové a permanentné, mesačné prémiové atď. Spotrebiteľ môže súčasne používať viacej druhov úverových kariet, pričom jednotlivé typy úverových kariet nie sú navzájom komplementárne. Najväčšiu popularitu získali obchodné a turistické karty. Okrem uvedených kariet existujú špeciálne, tzv. prémiové alebo zlaté úverové karty, ktoré sa po prvý raz dostali do obehu v roku 1981 v USA. Visa a Mastercard — dvaja navzájom súperiaci vydavateľia úverových kariet — usilovali sa získať zákazníkov pomocou kariet, ktoré neohraničujú úver a umožňujú permanentne prečerpávať prostriedky na bežných účtoch. Tým je určená aj orientácia tzv. zlatých kariet na majetnú klientelu. Tieto karty zabezpečujú bohatým úver za najvýhodnejších podmienok a slúžia na snobskú prezentáciu „elity“ kapitalistickej spoločnosti. V prípade potreby sa „zlaté“ karty využívajú aj na daňové úniky a na takmer nekontrolovateľné transfery z jedného účtu na druhý, najmä do cudziny.

Úverové karty sa rozšírili v snahe zrýchliť a zracionalizovať zúčtovanie platobného styku. Pritom požadovaná racionalizácia sa dosahuje pri masovom používaní úverových kariet. Podľa dostupných údajov, výrobné náklady na úverovú kartu s možnosťou magnetického záznamu kolísali okolo 3-4 centy za kus, karta vyrobená pomocou holografickej techniky stojí 6-10 centov a karta so zabudovaným čipom 12 centov [5, s. 35]. Na druhej strane práve najmodernejšie úverové karty zrýchľujú platobný styk, znižujú požiadavky a náklady na administratívu a výrobné zariadenia v prepočte na jednotku sprostredkovaných operácií. Ich aplikácia znamená potom vyššie začiatkové náklady a odpisy, no úspory pri „masovom“ nasadení. Drahšie úverové karty majú aj početné vedľajšie efekty. Napríklad „laserová“ karta sa nedá kopírovať, čím sa znižuje potenciálna možnosť zneužitia karty. Moderná úverová karta napomáha v konečnom dôsledku tvorbu materiálnych predpokladov pre všeobecný prechod k tzv. automatickým zúčtovacím strediskám a k tzv. rodinnému bankovníctvu (home banking).

Nová technika platobného styku mení aj vybavenie úverovo-peňažných inštitúcií. Výpočtová technika nastupuje namiesto pera a účtovnej knihy. Úverová karta s možnosťou magnetického záznamu vyžadovala priame napojenie na počítač umiestnený v banke. Karta so zabudovaným pamäťovým čipom využíva jednoduchý terminál umiestnený v mieste kúpy a predaja (POS). Táto karta pomocou osobného počítača, telefónneho alebo televízneho kábla a obrazovky bezprostredne informuje jej vlastníka o platobných transakciách a o zostatkoch na bankových účtoch. Obrazne povedané, úverová karta predstavuje „elektronickú“ bankovku, ktorá sa nepoužíva pri platení „drobnými“.

System Visa sa vytvoril okolo Bank Americard a skupiny obchodných bánk, ktoré založili Národnú banku amerických kariet. Táto banka vystupuje aj ako americký protipól eurošekov. Konkurenčný Interbank system dal do obehu úverovú kartu pod názvom Mastercharge. Dinners club a American Expres, známe úverové karty, si zase zakladajú na tradícii a na „solídnej“ klientele [6, s. 72].

Úverové karty sa čoraz viac „vyvážajú“ z USA do Európy. Napríklad Barclay-card získala najväčšiu popularitu vo Veľkej Británii. V prvej polovici 80. rokov sa tu rozšírili ďalšie úverové karty (Lloyds, Midland, National Westminster atď.).

Zvláštne postavenie majú úverové karty vo Francúzsku a v NSR. Univerzálny charakter obchodných bánk, tradície, konzervatizmus a strach z rastúcej konkurencie nebankových úverovo-peňažných inštitúcií tu brzdia ich širšie uplatnenie. Napríklad tzv. laserová karta vznikla vo Francúzsku [7, s. 74], ale americké banky prvé pochopili význam tejto inovácie a zaviedli ju do platobného styku. Nások, ktorý americké banky získali v tejto oblasti pred západnou Európou, si dodnes udržiavajú. Úverovo-peňažné inštitúcie prešli pomocou úverových kariet na nové formy spotrebiteľského úveru — tzv. úver do domu. Ide o inováciu založenú na úverových kartách a osobných počítačoch, ktorá má stimulovať ekonomiku pomocou rastúceho kúpyschopného dopytu. Nová technika platobného styku priblížila úver k spotrebiteľovi, znásobila a spresnila in-

formácie o finančnej situácii žiadateľa o pôžičku a znížila riziko spojené s návratnosťou úveru.

Od roku 1981 do roku 1984 obchodný úver sa v USA zvýšil o 95 %. Vo Veľkej Británii sa zadĺženosť štvorčlennej rodiny rovná ročnému disponibilnému dôchodku. Na tejto zadĺženosti sa hypotéky podieľajú 80 % a spotrebiteľský úver 20 %. Zadĺženosť obyvateľstva sa zvyšovala prudkým tempom aj v NSR. Koncom roku 1984 tu celková výška spotrebiteľského úveru dosiahla 57 mld dolárov, t. j. 16 % ročného disponibilného dôchodku. Najvyššiu hodnotu dosiahol v tomto roku spotrebiteľský úver v USA — 120 mld dolárov, t. j. 22 % ročného disponibilného dôchodku obyvateľstva [8, s. 77].

Potrebu zrýchliť a zjednodušiť platobný styk je daná štandardizácia úverových kariet. Napríklad v USA 50 % obyvateľstva vlastní 500 miliónov rôznych úverových kariet. Jeden obyvateľ má k dispozícii 7-8 rôznych kariet, ktoré používa pri platení za tovary a služby a pri čerpaní spotrebiteľského úveru. Naproti tomu, v západnej Európe na jedného obyvateľa pripadajú 1-2 úverové karty, čo by mohol byť optimálny počet. Ďalšie rozšírenie a efektívne využívanie úverových kariet sa viaže na vybudovanie niekoľkých vzájomne prepojených systémov a na utvorenie medzinárodných zúčtovacích stredísk napojených na národné bankové zoskupenia. Hoci neraz nie je zrejmé, čie záujmy reprezentujú jednotlivé zoskupenia (napríklad American Express vystupuje ako nebanková organizácia, no v skutočnosti je napojená na The First National Bank, ktorá má sídlo v New Yorku; Dinner club je zase spojený s Citybank), ukazuje sa, že širšie využívanie úverových kariet sa viaže na vybudovanie niekoľkých vzájomne prepojených medzinárodných zúčtovacích stredísk.

Naznačili sme, že prechodom od kovových a papierových znakov peňazí k úverovým kartám vytvárajú sa nové návyky, zvyšujú sa požiadavky na bankové zákonodarstvo a na kontrolu tempa rastu spotrebiteľského úveru, masy obeživa atď. Prijímajú sa ďalšie opatrenia, ktoré vytvárajú predpoklady pre prechod k plnej automatizácii platobného styku a vznik jednotného systému „elektronického“ zúčtovania platieb (EFTS) v národnom a medzinárodnom meradle.

3. „Elektronické“ zúčtovanie platieb — dôležitá súčasť bezhotovostného platobného styku

Rozvíjajúce sa výrobné sily zdôrazňujú význam bezhotovostného platobného styku, ktorý získal novú kvalitu v povojnovom období. Tento styk zohral dôležitú úlohu aj pri aktivizácii vkladov a pri stimulovaní ekonomického rastu. Prakticky až do 70. rokov ťažisko bezhotovostného platobného styku spočívalo na platbách pomocou šekov a ich zúčtovaní: operáciách, ktoré vyžadujú triedenie, registráciu, overovanie, výpis platobných výkazov atď., t. j. „ručné“ spracovanie údajov. Orientačné prepočty ukázali, že v úverovo-peňažnej sfére v USA by sa mohli zamestnať ďalšie tisícky pracovníkov, ak by sa platby zúčtovali tradičným spôsobom. Zvýšili by sa náklady aj na zúčtovanie drobných platieb, na výrobu, dopravu, triedenie, skladovanie, bezpečnosť a nahradzovanie opotrebovaných mincí novými.

Úverovo-peňažná sféra riešila rastúce požiadavky na zamestnanosť a na mzdové náklady automatizáciou. Široké využitie výpočtovej techniky znamená úsporu živej práce, a zároveň kvalitatívne zmeny v technike platobného styku — automatizáciu na seba nadväzujúcich operácií, zavedenie špeciálnych „pokladníc“ a prístrojov, ktoré umožňujú rýchle presuny prostriedkov z jedného účtu na druhý, zúčtovanie. Využitie výpočtovej techniky napomáha aj sériová výroba „periférnych“ zariadení, ktoré zrýchľujú a zlacňujú zpracovanie údajov o zostatkoch na účtoch a o pokladničných hotovostiach, umožňujú priame prepojenie podnikov a domácností na terminál v zúčtovacom centre. Jedným z nevyhnutných predpokladov tzv. rodinného bankovníctva je vyššia kapacita a podstatné zníženie cien osobných počítačov.

Elektronika prenikla najskôr do úverovo-peňažného systému v USA, kde požiadavky na rýchlosť zúčtovania a na zníženie nákladov boli najnaliehavejšie. Už v roku 1976 bol vypracovaný projekt tzv. elektronického transferu platieb — systému, ktorý v roku 1985 mal zúčtovať 50 % bezhotovostného platobného styku. Realizácia projektu vyžaduje jednotnú telekomunikačnú sieť, štandardizáciu platobných dokladov a postupov, možnosť ich strojového spracovania a pod. (Napríklad banky FRS nepreplácajú šeky, ktoré nezodpovedajú prijatým normám.) Automatizácia platobného styku prispieva takto k premene úverovo-peňažných inštitúcií na zúčtovacie strediská podriadené záujmom priemyselného a obchodného kapitálu. Najsilnejšie obchodné banky sa menia na veľké finančné komplexy, ktoré vystupujú ako nervové centrá kapitalistickej ekonomiky.

Plnú automatizáciu zúčtovania platieb komplikuje súbežnosť hotovostných platieb, existencia rôznych certifikátov a šekov, ako aj rozdielnych foriem úverových peňazí. Problém sa nerieši ani pomocou najmodernejších informačných systémov. Pritom terminály sú umiestnené na rôznych miestach (v obchodných domoch, na letiskách, na staniciach, v podnikoch verejného stravovania atď.) a sú napojené na zúčtovacie stredisko pomocou telefónnej a telegrafnej siete, televízneho kanála atď. Spoje schopné prenášať elektronické impulzy prepájajú národné a medzinárodné trhy peňažného kapitálu.⁵ Elektronické zúčtovanie bezhotovostného platobného styku vychádza z rôznej kombinácie vzájomne sa prepletajúcich prvkov, ktoré berú zreteľ na špecifické znaky národných ekonomík.

Automatizácia platobného styku sa viaže na operácie, ktoré sa dajú rozložiť a kvantifikovať. Vychádza zo súbežnej existencie:

— hotových peňazí a snahy minimalizovať zostatky pokladničných hotovostí;

⁵ Napríklad vo Veľkej Británii „systém národného clearing“ zúčtováva platby v prospech 2 300 veľkých korporácií. V USA plní túto úlohu 37 automatizovaných clearingových systémov. Pozri [8, s. 100].

— prostriedkov na účtoch, ktoré majú rôznu stupeň likvidity;
 — peňažných „tokov“ medzi jednotlivými účtami v podobe zápisov vedených na základe príkazu o platbách.

Systém automatického zúčtovania platieb zrýchľuje a mení:

— organizáciu peňažných tokov a informácií o zostatkoch na účtoch;
 — spôsob čerpania a techniku platobného styku, zúčtovanie;
 — štruktúru bezhotovostného platobného styku v prospech úverových kariet.

Platby sa zúčtovávajú pomocou výpočtovej techniky. Magnetické pásky, na ktorých sú nahraté záznamy o platbách (computer generated magnetit tape), sústreďujú sa a spracúvajú v automatických zúčtovacích strediskách (automated clearing houses — ACH). Zásadný rozdiel medzi tradičným a novým spôsobom spracovania údajov spočíva v prezentácii pohľadávok a aktív pomocou impulzov a počítačov. Spracovanie údajov však nie je zatiaľ plne automatizované. Často neexistuje ani priame spojenie medzi kupujúcim, predávajúcim a zúčtovacím strediskom. Dokonca aj v New Yorku a v Londýne automatické centrá zúčtovávajú aj na základe údajov zaznamenaných na magnetických páskach. Spracúvajú teda údaje získané pomocou elektroniky i tradičných postupov.

Uvedená schéma (obr. 1) dáva zjednodušenú, ale ucelenú predstavu o možnostiach elektronického spracovania údajov o platbách v maloobchodnej sieti. Ukazuje, že je to komplex vzájomne prepojených operácií, ktoré sa robia pomocou počítačov, terminálov, telekomunikácií atď. Zo schémy ďalej vyplýva, že EFTS funguje na základe:

— automatizovanej pokladne (ATM);
 — terminálov inštalovaných v mieste kúpy a predaja (point-of-sale systems — POS);
 — osobných počítačov a tzv. rodinného bankovníctva;
 — úverových kariet.

Terminály a počítače umožňujú vstup údajov a pokynov do systému a ich spracovanie. Telekomunikácie prepájajú miesta kúpy a predaja so zúčtovacími strediskami a zúčtovacie strediská navzájom. ACH zabezpečujú potom zúčtovanie platieb medzi klientmi úverovo-peňažných inštitúcií (právnickými a fyzickými osobami), medzi nimi a tretími osobami alebo inštitúciami.

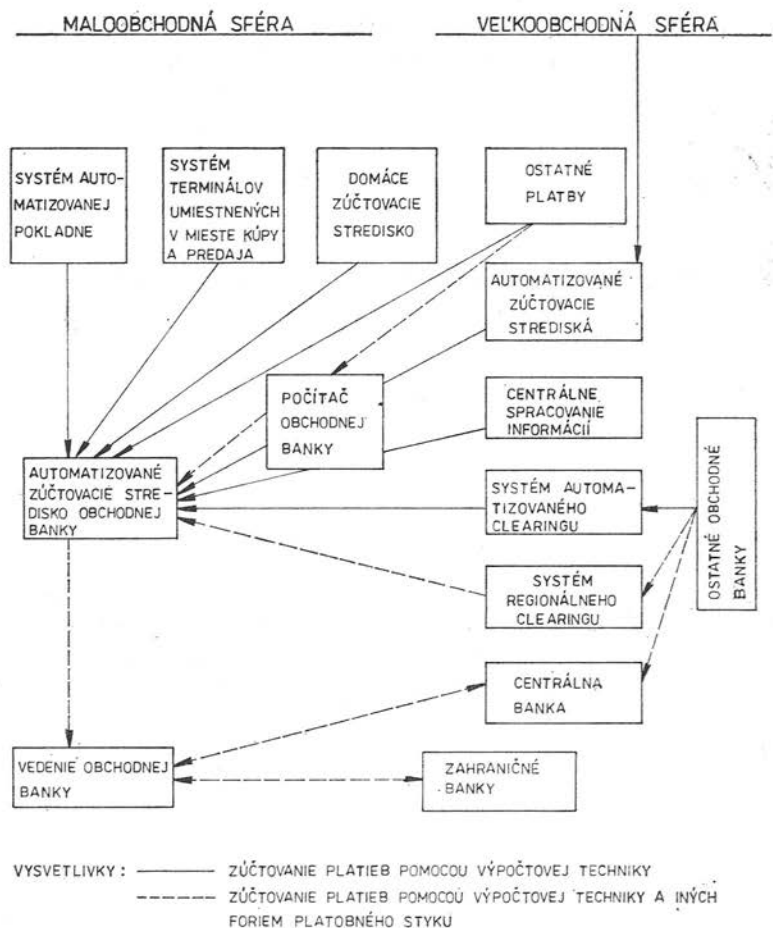
Pre väčšiu názornosť výkladu ukážeme, ako sa pomocou ACH prevádzajú dôchodky pracujúcich z účtov zamestnávateľa na šekové účty, resp. na účty úspor zamestnancov. Prevody sa robia na základe formálneho súhlasu pracovníka, ktorý nemôže nesúhlasiť, ak nechce stratiť zamestnanie. Pritom bezhotovostné „vyplácanie“ miezd a plátov zvyhodňuje zamestnávateľa, lebo znižuje náklady na administratívu a sťažuje kontrolu prevodov prostriedkov zo strany zamestnancov.

Podnik posiela zakódované údaje o mzdách a platoch „svojej“ banke, ktorá ich registruje, ak zamestnanci majú otvorený účet v banke, alebo odovzdá banke zamestnancov prostredníctvom ACH. Tieto banky dostanú magnetickú pásku s potrebnými údajmi, alebo ak nie sú napojené na stredisko, písomné pokyny o sume, ktorú treba prepísať na príslušné účty. O rastúcom význame

automatického prevodu miezd, plátov a iných dôchodkov hovorí skutočnosť, že začiatkom 80. rokov dostalo týmto spôsobom príjmy 90 milónov pracujúcich v USA. Na druhej strane, hodnota plátieb pomocou šekov sa znížila o 350 mld dolárov, znížili sa aj náklady na zúčtovanie platobného styku [10, s. 27].

Podiel miezd a plátov vyplácaných v hotovosti na celkovom objeme príjmov pracujúcich predstavoval v tomto období v USA 1 % zatiaľ čo vo Francúzsku 25 % [10, s. 190]. Snaha znížiť objem plátieb v hotovosti na minimum sa však výrazne prejavuje vo všetkých kapitalistických štátoch.

Služby poskytované prostredníctvom ACH sa najviac používajú pri plátbách uskutočňovaných v pravidelných intervaloch. Sťažená možnosť kontroly prevodu prostriedkov medzi úverovo-peňažnými inštitúciami však najmä v Európe vyvoláva voči systému ACH nedôveru. K jej postupnému odstraňovaniu prispieva rastúci počet osobných počítačov, možnosť kedykoľvek vstúpiť do

Obr. 1. Zúčtovanie platobného styku v spotrebiteľskej sfére

procesu a kontrolovať stav na účtoch, premiestňovať prostriedky. Úloha súčastí EFTS v platobnom styku sa tak stále zväčšuje.

3.1 *Systém automatizovanej pokladne (ATM)*

Tento systém je najrýchlejšie sa rozvíjajúcou súčasťou automatizovaného transferu prostriedkov. Jeho hlavnou zložkou sú terminály a počítače úverovo-peňažných inštitúcií a ich klientov, telekomunikácie a „periférne“ zariadenia, ktoré umožňujú bežné operácie a kontrolu pohybu prostriedkov na bežných účtoch (comptrollers of the currency and remote service units). Jednotlivé súčasti sú umiestnené v úverovo-peňažných inštitúciách a v zariadeniach, ktoré sú inštalované aj niekoľko sto kilometrov od nich.

Úverovo-peňažné inštitúcie používajú niekoľko typov ATM, ktoré sa odlišujú vybavením, kapacitou a komplexnosťou poskytovaných služieb. Napríklad jednoduché komunikačné terminály spájali úverovo-peňažné inštitúcie s klientelou, vyžadovali „ručné“ spracovanie podkladových materiálov. Dokonalejšie prístroje umožňujú komplexnejšie služby: zaznamenávajú vklady a zrýchľujú transfery prostriedkov, informujú o stave na účtoch.

Úverová karta so zakódovaným identifikačným číslom držiteľa karty — neraz aj výškou denne povolených platieb — po vložení do špeciálneho prístroja dáva do pohybu mechanizmus zúčtovania platieb. Zúčtovanie sa zrýchľuje pri priamom napojení klienta na počítač banky. Pri nepriamom napojení sa údaje nachádzajú v prístroji a banka ich postupne spracúva. Komplexný systém automatizovanej pokladne vyžaduje priame napojenie a spočíva na širokom využití výpočtovej techniky. Umožňuje priame transfery prostriedkov z účtu kupujúceho na účet predávajúceho. Príkaz k platbe sa môže dať telefonicky alebo napríklad bez vystúpenia z auta vložení úverovej karty do príslušného zariadenia inštalovaného na ulici.

Systém ATM sa v USA rýchlo rozširuje. Napríklad len v roku 1984 sa zúčtovanie platobného styku zrýchľovalo a zlacňovalo pomocou 30 000 inštalovaných ATM. Vybavenie každého strediska stálo 35 000 dolárov. Pomocou týchto stredísk majiteľ úverovej karty môže kedykoľvek získať aj hotovosť do výšky 100 dolárov. Stačí aby úverovú kartu vložil do príslušného zariadenia. Na základe tejto a iných výhod ATM získava obľubu a široké uplatnenie.

3.2 *Systém terminálov umiestnených v mieste kúpy a predaja (POS)*

Tento systém je jedným zo základných komponentov EFTS. Terminály umiestnené v mieste kúpy a predaja zrýchľujú zúčtovanie platieb šekmi, úverovými kartami, pomocou telefonických príkazov alebo inými formami bezhotovostného platobného styku. Terminály umiestnené v ob-

chodoch a v inštitúciách poskytujúcich služby sú priamo napojené na zúčtovacie stredisko. Zakódované údaje sa vkladajú do terminálu a spracúvajú sa pomocou elektronického registra platieb. Zúčtovacie stredisko musí zabezpečiť zúčtovanie a zaslať príslušné údaje dopočítačovej sieti. Počítač v banke kupujúceho potvrdzuje tieto údaje: platnosť úverovej karty a identifikačného kódu, úveru a zaznamenáva prevod v prospech banky a účtu predávajúceho. Zúčastnené strany dostanú oznámenie o platbách a o stave na účtoch. V prvej polovici 80. rokov sa tieto zariadenia začali využívať aj na prevody prostriedkov medzi podnikmi.

Od roku 1950 do roku 1960 sa počet počítačov v úverovo-peňažnej sfére v USA zvýšil z 15 na 50 000. V roku 1985 zabezpečovalo potreby platobného styku 500 000 počítačov. Obchod a služby o ne prejavili najväčší záujem vzhľadom na možnosť zníženia nákladov na zúčtovanie. Spotrebiteľia využívali výhody vyplývajúce z vlastníctva úverových kariet, no k elektronike sa stavali pasívne. Ich záujem sa zvýšil až dostupnosťou osobných počítačov a možnosťami, ktoré sa ukázali pri prevodoch prostriedkov z účtu na účet. Poznatky získané z využitia terminálov umiestnených v mieste kúpy a predaja predstavovali dôležitý krok na ceste k uplatneniu tzv. rodinného bankovníctva.

3.3 Rodinné bankovníctvo

Táto inovácia je jedným z vedľajších produktov širokého uplatnenia spotrebiteľskej elektroniky a obchádzania bankových zákonov prevodmi prostriedkov z účtu na účet. Systém platieb, resp. prevodov pomocou telefonického príkazu umožnil nebankovým úverovo-peňažným inštitúciám v USA poskytovať úroky na všetky druhy vkladov, získavať klientelu na úkor obchodných bánk. Tie rýchlo zaregistrovali prednosti rodinného bankovníctva a začali ho tiež využívať.

Rodinné bankovníctvo ako terminus technikus znamená prevod prostriedkov medzi účtami a iné služby formou telefonického príkazu klienta úverovo-peňažnej inštitúcie. Úradné hodiny a práce spracovanie príkazov zo začiatku predstavovali jeden z hlavných nedostatkov rodinného bankovníctva. Prácnosť sa podstatne znížila po napojení osobného počítača na telefónnu sieť, resp. zavedením komunikovania pomocou videotexu. Televízia poskytla obrazovku na kontrolu operácií uskutočňovaných pomocou telefonických príkazov.⁴

Pole pôsobnosti rodinného bankovníctva rozšírila káblová televízia. Koaxiálny a fibrový kábel umožnil:

⁴ Systém rodinného bankovníctva vychádza zo špecifických podmienok štátnomopolistického regulovania úverovo-peňažnej sféry. Napríklad vo Francúzsku, na rozdiel od anglosaských krajín, rodinné bankovníctvo využíva vizuálny display, ktorý je napojený na telefónnu sieť alebo na videotex.

- zapojiť a využiť až 100 kanálov pomocou jedinej obrazovky;
- používať spoľahlivejšie a výkonnejšie zariadenia;
- rýchlejší prenos informácií, príkazov a kvalitnejší obraz.

Vysielanie pomocou družíc umožňuje zase rýchly prenos informácií o prevodoch na veľké vzdialenosti. Budúcnosť rodinného bankovníctva je spojená s uplatnením káblovej televízie a s výhodami, ktoré prináša úverovo-peňažným inštitúciám.

Idea rodinného bankovníctva, práve tak, ako aj na nej spočívajúci reklamný slogan, snaží sa presvedčiť potenciálnu klientelu, že po príchode z práce domov stačí zapnúť televízor, skontrolovať stav na účtoch, vyrovnáť pohľadávky a sústrediť zostatky na účtoch do aktív, ktoré prinášajú najvyšší dôchodok v podobe najvyššej úrokovej miery, resp. dividend. Po vykonaní týchto operácií môže účastník systému rodinného bankovníctva sledovať televízny program.

Systém rodinného bankovníctva je celkom podriadený hybnej sile kapitalistického systému — honbe za ziskom. Zapája do „hry“ stredné vrstvy a presvedča ich, že im umožňuje zhodnotiť aj nepatrné úspory. Systém taktó napomáha ďalšiu koncentráciu peňažného kapitálu a v skutočnosti zvyšuje zisky úverovo-peňažných inštitúcií. Okrem toho využíva verejnú i súkromnú telekomunikačnú sieť, investičné náklady týchto inštitúcií. Táto sieť je pritom podstatne širšia, ako by bol rozsah pôsobnosti siete peňažných inštitúcií. Najväčšie obchodné banky kapitalistického sveta prešli preto na systém rodinného bankovníctva na prelome 70. a 80. rokov. Finanční experti kapitalistického sveta predpokladajú, že začiatkom 90. rokov sa takmer všetky bankové transakcie budú robiť na základe telefonického príkazu a počítačov a úloha rodinného bankovníctva sa ešte zvýrazní [11, s. 75]. Rodinné bankovníctvo zrejme zmení aj charakter činnosti bankových pobočiek a obchodným bankám umožní vystupovať agresívnejšie na úverovo-peňažných trhoch. Z hľadiska klientely jedným z vážnych nedostatkov tohto systému je, že neumožňuje výplatu šekov v hotovosti. Na to musí ísť klient do banky, alebo musí použiť služby ATM [12, s. 97].

Rodinné bankovníctvo sa stalo organickou súčasťou systému EFTS, ktorý podporuje vertikálnu integráciu úverovo-peňažnej sféry na základe jej deregulácie a homogenizácie, zmien, ktoré prináša do činnosti úverovo-peňažných trhov a inštitúcií VTR. Nejde o absolútne deregulovanie úverovo-peňažnej sféry, ale o proces, prinášajúci nové „pravidlá“ hry, ktoré sú výsledkom meniaceho sa pomeru síl medzi úverovo-peňažnými inštitúciami a majú priamy dopad na hospodársku politiku kapitalistických krajín.

4. Rastúci význam automatizácie úverovo-peňažného styku

Elektronika znamená v peňažníctve zásadnú zmenu v spôsobe a v štruktúre platobného styku. Na rozdiel od minulosti, keď peňažná hotovosť bola zárukou likvidity a dominovala v maloobchodných platbách a

v styku s bankami, bezhotovostný platobný styk je jedným z prvkov určujúcich charakter súčasného úverovo-peňažného systému. Elektronika „rozkladá“ platobný styk do „série“ krokov, ktoré sú súčasťou zúčtovania platieb medzi klientmi úverovo-peňažných inštitúcií a prevodov prostriedkov v rámci týchto inštitúcií. Platby sa zúčtovávajú pomocou automatizovaného zúčtovacieho strediska, pričom jednotlivé operácie (spojenia) môžu, ale nemusia byť plne automatizované. Zúčtovacie stredisko pracuje so záznamom na magnetických páskach, ktoré spracúva pomocou výpočtovej techniky, ale aj pomocou „tradičných“ postupov.⁵ Jednotlivé prvky tzv. elektronického platobného styku — terminály, počítače, telekomunikačné spoje, softwary, úverové karty atď. — sú organickým celkom, ktorý podporuje ďalšiu koncentráciu a centralizáciu peňažného kapitálu. Dochádza aj k väčšej diverzifikácii aktív a k variabilite každodenne uskutočňovaných operácií s cieľom zhodnotiť prostriedky na útoch. Elektronika takto znásobuje frekvenciu neočakávaných zmien v mase a v štruktúre obeživa a ich dopad na vývoj hospodárskej aktivity.

Zmeny, ktoré pod vplyvom VTR prebiehajú v úverovo-peňažnej sfére, prehĺbujú aj kontroverzie v buržoáznej politickej ekonomii. Keynesovci hodnotia napríklad nové formy platobného styku z hľadiska ich vplyvu na náklady a veľkosť zálohovaného kapitálu, zmien v rýchlosti obratu peňazí, vplyvu na úrokovú mieru atď. V súlade s tézami keynesovskej teórie inovácie znižujú jednotkové náklady, umožňujú väčšiu diverzifikáciu aktív a zvyšujú ich likviditu; predovšetkým však stimulujú celkový efektívny dopyt. Monetaristi akceptujú rastúcu úlohu VTR vo vzťahu k nákladom na platobný styk, zdôrazňujú aj význam lepšej informatívnosti a rýchlejšieho spracovania údajov a ďalších foriem prejavu kvalitatívnych zmien. Na druhej strane, z podstaty monetaristickej teórie vyplýva jednoznačné popretie dopadu diverzifikácie aktív a meniacej sa úrokovej miery na rýchlosť obratu peňazí a potrebu realistickejšieho výkladu vzniku a podstaty peňazí v monetaristickej teórii.

Celkove môžeme konštatovať, že buržoázna teória ako keby sa vyhýbala analýze vnútorného zdroja inovácií v úverovo-peňažnej sfére. Pozornosť buržoázných ekonómov sa zameriava na opis vonkajších foriem prejavu aplikácie výpočtovej techniky v peňažníctve, Takto sa obchádza skutočnosť, že inovácie slúžia predovšetkým kapitálu, vedú k novým zákonom a nariadeniam, ktoré sa využívajú v prospech deregulácie úverovo-peňažnej sféry a homogenizácie úverovo-peňažných trhov. Na rozdiel od buržoázných ekonómov sa domnievame, že elektronika pôso-

⁵ Automatizácia sa uplatnila aj v medzinárodnom platobnom styku. Veľké medzinárodné banky vytvorili vlastný telekomunikačný systém (Spoločnosť pre medzibankové telekomunikácie), ktorá plní úlohu zúčtovacieho strediska. Ide len o prvé kroky, ktoré boli urobené v záujme plnej automatizácie platobného styku. Početné politicko-ekonomické činitele spomaľujú automatizáciu tohto systému, bránia vzájomnému prepojeniu počítačov centrálnych bánk.

bí ako katalyzátor, ktorý zrýchľuje prerastanie kvantity na kvalitu: impulz nastupuje namiesto papiera ako znaku peňazí, znásobuje sa rýchlosť a početnosť aj význam súčasne uskutočňovaných transakcií, znižujú sa jednotkové náklady. Z hľadiska predpokladaného vývoja úverovo-peňažného systému je dôležitý poznatok, že aplikácia výpočtovej techniky v peňažníctve napomáha stieranie hraníc medzi vkladmi s výpovednou lehotou a bez výpovednej lehoty, zmierňuje rozdiely medzi mierou likvidity jednotlivých aktív.

Používatelia hodnotia EFTS podľa rôznych kritérií: jednoduchosti, nákladovosti, rýchlosti zúčtovania a následného transferu prostriedkov, bezpečnosti a stupňa utajenia operácií, vhodnej kombinácie platieb v hotovosti s bezhotovostnými platbami atď. V prospech novej techniky platobného styku hovorí viacero činiteľov, osobitne však možnosť znižovania jednotkových nákladov a využitia telekomunikačných zariadení, ktoré sú súčasťou každodenného života. Zdokonaľuje sa aj infraštruktúra, ktorá by mala zabezpečiť všeobecný prechod k elektronickému transferu a zúčtovaniu platieb. Relatívne vysoké náklady na získanie najnovšej výpočtovej techniky, zvyky a predsudky hovoria zase proti novému systému, najmä z krátkodobého hľadiska. Avšak vývoj jednoznačne smeruje k elektronickému zúčtovaniu. Máme veľa dôvodov predpokladať, že úverové karty a elektronika budú na prelome 80. a 90. rokov určovať charakter platobného styku a zúčtovania platieb v členských štátoch OECD. Elektronika neznamenaá pritom úplnú likvidáciu peňažných hotovostí. Platenie „drobnými“ bude naďalej efektívnym spôsobom využitia mincí a papierových peňazí v maloobchodnej sieti.⁶ Úverovo-peňažné inštitúcie budú aj v budúcnosti zainteresované na zdokonaľovaní techniky zúčtovania platieb v hotovosti, pretože nie všetky informácie sa môžu dostať do systému na základe magnetickej pásky.

Inovácie pritom nemenia podstatu peňazí v súčasnom kapitalizme. Menia sa len formy platobného styku a jeho zúčtovania, zrýchľuje sa tok informácií a zúčtovanie platieb, rastie celková veľkosť spotrebiteľského úveru. Elektronika znásobuje výhody vyplývajúce z postupujúcej diverzifikácie aktív, umožňuje rýchlu reakciu na meniacu sa situáciu na úverovo-peňažných trhoch, mobilizáciu a ich prevod medzi rozličnými účtami. Elektronika je vonkajšou formou prejavu úsilia racionalizovať zúčtovanie platieb, znižovať na minimum hotovosť, zvyšovať likviditu aktív a reagovať rýchlejšie na meniacu sa hospodársku situáciu. Inovácie v úverovo-peňažnej sfére môžeme preto skúmať len v kontexte s kvalitatívnymi zmenami v súčasnom kapitalizme. Na tomto základe sa ukáže, že elektronika a tzv. deregulácia znamená premenu úspor širokých vrstiev obyvateľstva na kapitál, ktorý slúži finančnej oligarchii a umožňuje jej lepšie využívať úspory celej spoločnosti. Z tohto, ako aj z

⁶ Napríklad na prelome 70. a 80. rokov platby pomocou tradične chápaných peňazí sa podieľali len 1 % na celkovej hodnote platobného styku v USA [3, s. 4].

uvedených dôvodov vidieť, že záujem na uplatnení poznatkov VTR v úverovo-peňažnej sfére má predovšetkým monopolistický kapitál.

Literatúra

- [1] THOMPSON, T. W. — BERRY, L. L. — DAVIDSON, P. H.: Banking Tomorrow. New York, Van Nostrand Reinhold Comp. 1978.
- [2] REVELL, J. R. S.: Banking and Electronic Fund Transfers. Paris, OECD 1983.
- [3] MAYER, Z. — DUESENBERY, J. S. — ALIBER, R. Z.: Money, Banking and the Economy. New York, W. W. Norton Comp. 1981.
- [4] The Economist, 29. decembra 1979.
- [5] MOGUTIN, V. B.: Praviat „božšije deňgi“. Moskva, Politizdat 1980.
- [6] Fortune, 8. augusta 1983.
- [7] The Economist, 6. apríla 1985.
- [8] The Federal Reserve Bulletin, február 1984.
- [9] CHANDUREV, A. A.: Deňgi v ekonomike sovremennogo kapitalizma. Moskva, Mysf 1983.
- [10] The Economist, 26. januára 1985.
- [11] The Banker, september 1983.

Normy v riadení hospodárstva

URMINSKÝ, Ludovít

Úvod

V rámci extenzívneho hospodárskeho rozvoja a direktívneho riadenia sa normy chápali prevažne ako nástroj merania, určovania a kontroly činnosti podriadeného riadiaceho stupňa nadriadeným riadiacim stupňom. Intenzívny hospodársky rast sa dosahuje kvalitatívnymi zmenami vo výrobnno-hospodárskych činnostiach. Tieto kvalitatívne zmeny (inovácie) vyžadujú iniciatívu a spoluprácu pracovníkov všetkých fáz inovačného cyklu: výskum, vývoj, výroba, využitie. Domnievame sa, že normy chápané ako vyjadrenie výrobnno-hospodárskych podmienok a výrobnno-hospodárskych činností sa môžu využívať ako nástroj spolupráce fáz inovačného cyklu a ako nástroj vyjadrovania a usmerňovania iniciatívy pracovníkov fáz inovačného cyklu.

V hospodárskej praxi môžeme normy využívať rôzne: ako nástroj na vecné a časové zosúladenie strojov, agregátov strojov, výrobných fáz, výrobných liniek i väčších technologicko-organizačných jednotiek; ako nástroj plánovania a operatívneho určovania výroby; ako nástroj na vyjadrenie zásluhovosti v odmeňovaní; ako nástroj na vyjadrenie prínosov akcií vedecko-technického rozvoja a pod. Všetky možnosti využívania noriem sa opierajú o ich základnú vlastnosť, že obsahovo vymedzujú a kvantifikujú výrobnno-hospodárske podmienky, alebo ich využívanie.

Druhou charakteristickou vlastnosťou noriem je skutočnosť, že vyjadrujú, alebo riešia opakované javy, opakované situácie. Tieto dve vlastnosti využijeme na určenie pracovnej definície noriem: *normami vecne vymedzujeme a kvantifikujeme pravidelne sa opakujúce výrobnno-hospodárske podmienky alebo pravidelné využívanie výrobnno-hospodárskych podmienok*. Táto definícia naznačuje rozdelenie javov a situácií vo výrobnno-hospodárskych činnostiach na situácie pravidelne sa opakujúce (ustálené) a na situácie nové, spojené s kvalitatívnymi zmenami (inováciami). Reprodukčný proces pritom chápeme ako usporiadané výrobnno-

hospodárske činnosti a činnosti ako usporiadané operácie. Usporiadanie rešpektuje príčinnno-následné vzťahy činností a operácií.

Intenzívny rozvoj hospodárstva predpokladá rozširovať a prehĺbovať využívanie noriem v riadení. Normy napokon vytvárajú podmienky aj pre zavádzanie robotizácie do technologických procesov a automatizácie do riadiacich činností. Robotizácia a automatizácia podstatne znižuje manuálne a rutinné práce pracovníkov a uvoľňuje pracovníkov pre nové, zložitejšie práce, spojené s kvalitatívnymi zmenami, najmä so zavádzaním výsledkov vyriešených úloh vedecko-technického rozvoja do praxe.

V rámci uvedeného vymedzenia prístupu k normám chceme poukázať na časté nesprávne používanie niektorých termínov, ako napríklad *tvorenie noriem, schvaľovanie noriem, vyhlasovanie noriem, určovanie noriem* a pod. Tieto termíny vtlačajú normám odtieň subjektivismu. Odvodzujú platnosť noriem od aktu určitého subjektu, a nie z objektívnej skutočnosti, že normy vyjadrujú reálne podmienky alebo reálnu činnosť. Akoby sa chcela zamlčať skutočnosť, že normy sa tvoria za účasti pracovníkov oblasti (činnosti), ktorá sa normuje. Pracovníci normovanej oblasti s ich schopnosťami a iniciatívou tvoria súčasť výrobo-hospodárskych podmienok, aktivity pracovníkov tvoria súčasť operácií a činností. Skúsenosti ukazujú, že čím aktívnejšie pracovníci normovanej oblasti spolupracujú na tvorení noriem, tým sú normy presnejšie, čiže dokonalejšie a progresívnejšie. Hovoriť o určovaní noriem znamená predpokladať, že niekto ovláda normovanú oblasť lepšie alebo rovnako dobre ako príslušní pracovníci normovanej oblasti. V súčasnosti, v intenzívnom riadení hospodárstva, keď musíme zmeny, resp. inovácie podporovať, je predpoklad nereálny a spiatočnický, hlavne v zmysle nedôsledného využívania iniciatívy všetkých pracujúcich. Určovaním noriem nepriamo chceme určovať aj iniciatívu v podobe nejakej priemernej iniciatívy. Tento prístup môže u niektorých pracovníkov iniciatívu potlačiť, alebo môže viesť k regulovaniu jej výsledkov.

Iniciatívne správanie pracovníkov a otvorená spolupráca riadiacich stupňov v intenzívnom riadení reprodukčného procesu predpokladá dôsledné posudzovanie činností podnikovej sféry podľa efektívnosti. Takéto hodnotenie podnikov vyvolá zmenu v správaní pracovníkov. Pod tlakom efektívnosti sa myslenie a správanie pracovníkov stane spoločensky a ekonomicky racionálnym. Z riadenia sa odstráni pre podnik i pre okolie nežiadúci dualizmus.

Rozšírenie chápania noriem

Pre potreby objasnenia chápania noriem metodicky rozčleníme podnik postupne na menšie časti (závody, prevádzky, dielne alebo fázy atď.), až na pracovné miesta (ktorým je i riadiace pracovné miesto). Každé pracovné miesto charakterizujeme:

- vymedzením časti (výseku) technológie určením technologických operácií;
- vymedzením výseku výrobného zariadenia;
- určením hmotno-energetických vstupov do výrobného procesu prostredníctvom daného pracovného miesta;
- určením informačných vstupov do pracovného miesta;
- určením hmotných výstupov z pracovného miesta;
- určením informačných vstupov z pracovného miesta, určením obsahu informácií, smeru a prostriedku prenášania informácií;
- určením kvalifikačných znakov pracovníka, ktorý pracovné miesto má ovládať (riadiť).

Pracovné miesto môžeme charakterizovať ďalšími znakmi. Naša charakteristika napríklad nedostatočne vyjadruje *ľudský faktor* (hoci vieme, že v intenzívnom hospodárskom rozvoji je tento faktor rozhodujúci). Vieme, že na tom istom pracovnom mieste môžu nielen dvaja pracovníci podať podstatne rozdielne výkony, ale aj ten istý pracovník podáva rozdielne výkony. Presné zákonitosti týchto rozdielov zatiaľ nepoznáme. Vieme tiež, že ľudský faktor kvalitatívne zmeny vyvoláva a zabezpečuje a po realizácii kvalitatívnej zmeny sa časť pracovníkov musí týmto zmenám prispôbiť. Práve nevyhnutnosť prispôbovať sa kvalitatívnym zmenám negatívne spätne pôsobí na inováciu pri navrhovaní takýchto zmien a na iniciatívu pri zabezpečovaní inovácií.

Hoci čoraz častejšie hovoríme, že výrobný alebo reprodukčný proces je sociálno-ekonomickým procesom, neovládame pôsobenie ľudského faktora na úrovni súčasných vedeckých poznatkov. Sme teda v začiatkoch skúmania správania človeka v rôznych situáciách, rozdielnych podľa toho, či človek v nich vystupuje ako výrobca alebo ako spotrebiteľ, konzument. Poznávanie správania človeka ako konzumenta je zložitejšie, ale pretože pre vývoj spoločnosti človek ako výrobca je určujúci (primárny), je treba najskôr skúmať správanie človeka v pracovnom procese.

V minulosti sme sa zaoberali zväčša iba využívaním nižších foriem psychiky človeka v pracovnom procese. Intenzívny hospodársky rozvoj však vyžaduje tvorivý prístup, aktívne správanie pracovníkov, čo predpokladá (systémový) prístup v chápaní pracovného procesu. Terajšie poznatky a metódy skúmania psychológie, sociológie a ďalších spoločenskovedných disciplín sú schopné odpovedať na veľkú časť problémov aktívneho správania človeka v pracovnom procese. Do skúmania ľudskej stránky pracovného procesu treba však zapojiť príslušné vedné disciplíny. Ak meráme využívanie týchto vedných disciplín v hospodárskej praxi (vrátane aplikovaného výskumu) počtom pracovníkov, musíme konštatovať, že je nedostatočné. Psychológovia a sociológovia sú pritom často v organizáciách iba ako jednotlivci a veľmi často sa využívajú na práce, ktoré s ich odbornosťou nesúvisia.

Intenzívny rozvoj využíva ľudský rozum (tvorca a nositeľa nových poznatkov) ako výrobnú silu. Preto pre hospodársky rozvoj sa vedné dis-

ciplíny o aktívnom správaní človeka v pracovnom procese stávajú také dôležité ako prírodné vedy a technické disciplíny. Ukazuje sa, že popri ekonomických zákonitostiach vystupujú aj zákonitosti aktívneho správania človeka v pracovnom procese. Naznačené problémy nevyriešia ani dôsledné uplatňovanie princípu odmeňovania podľa kvality a množstva vykonanej práce. Psychológovia teoreticky i empiricky (na základe štatistických prieskumov) dokazujú, že motivácia vzniká i mimo hmotnej stimulácie. Smernice, úpravy, pokyny a pod., ktoré svojou záväznosťou sú vlastne tiež normami, často nerešpektujú zákonitosti správania človeka v pracovnom procese. Nerozlišujú charakter a prioritu vzťahov medzi elementmi pracovného procesu. Rozlíšiť technický vzťah od sociálneho vzťahu je jednoduché: každému je jasné, že vzťah prívodu paliva a teploty v procese spaľovania je technickým vzťahom a vzťah spolupráce dvoch pracovníkov je vzťahom sociálnym. Podstatne ťažšie je rozlišovať, čo je ekonomický vzťah a čo je sociálny vzťah, alebo kedy sa ekonomický vzťah mení na sociálny a opačne. Rozlíšenie charakteru a priority vzťahov je prvým krokom k riešeniu situácie, čiže k uplatneniu poznatkov spoločensko-vedných disciplín. Myslím si, že je to jediný spôsob ovládnutia, a teda i normovania ľudskej stránky pracovného procesu.

Po krátkom odbočení k ľudskej stránke pracovného procesu sa vráťme k jeho vecným (objektívnym) faktorom. Nazvime vymedzenia pracovného miesta elementmi pracovného procesu. Tieto elementy svojou funkčnosťou sa neprejavujú samostatne, ale ako komplex elementov. Prejav celého komplexu elementov vyjadrujeme normami výkonov a normami spotreby (procesné normy). Vo väčšine prípadov vieme vyjadriť stav jednotlivých elementov pri komplexnom prejave. Jestvujúce normy môžeme teda rozšíriť o normy podmienok, faktorov (elementov) pracovného procesu. Normy podmienok by vyjadrovali, aké musia byť elementy pracovného procesu, aby nastal jav (prejav) podľa procesných noriem (výkonov, spotreby). V pracovnej definícii sme uviedli, že normami vecne vymedzujeme a kvantifikujeme pravidelne sa opakujúce výrobné-hospodárske podmienky alebo pravidelné využívanie týchto podmienok. Normy podmienok tvoria časť množiny noriem. V intenzívnom riadení hospodárstva je vyjadrovanie výrobné-hospodárskych podmienok normami dôležité. Nové vedecko-technické poznatky sa v praxi prejavujú ako zmeny výrobné-hospodárskych podmienok napomáhajú spoluprácu účastníkov inovačných procesov pri transformovaní (zhotovovaní) nových vedecko-technických poznatkov do výrobné-hospodárskych podmienok.

Využívanie výrobné-hospodárskych podmienok má v normách dvojaké vyjadrenie: v procesných normách a v normách vlastností (kvality) výrobkov (výsledkov využívania). Procesné normy a normy podmienok musia obsahovať hľadisko kvality. V existujúcich normách sa však kvalita

výrobkov nesleduje dôsledne. Vlastnosti (parametre) výrobkov treba dekomponovať, zistiť vplyv jednotlivých faktorov (elementov) pracovného procesu na tvorbu jednotlivých vlastností parametrov kvality a až potom ich zabudovať do procesných noriem a do noriem podmienok. Za úvahu stojí možnosť samostatného vyjadrenia hľadiska kvality normami. Najmä v tých prípadoch, keď vlastnosť kvality výrobku je výsledkom pôsobenia viacerých faktorov pracovného procesu, nemali by sme zamietnuť možnosť samostatných noriem kvality.

Normy vlastností výrobkov vyjadrujú vzťahy spotreby (používateľa, spotrebiteľa) a výroby (dodávateľa) v reprodukčnom procese. Vlastnosti výrobkov spĺňajú požiadavky spotrebiteľov (používateľov). V záujme spresnenia plnenia požiadaviek spotrebiteľov navrhujeme vlastnosti výrobkov doplniť o údaje vyjadrujúce využívanie jednotlivých parametrov kvality výrobkov, napríklad: v akom objeme spotreby sa využíva parameter výrobku, aký je priemerný stupeň využívania parametra, aký je najvyšší stupeň využívania parametra, aké sú efekty (užitočnosť) využívania parametra u spotrebiteľa a pod.

Navrhované rozšírenie chápania noriem cieľi k tomu, aby sme normami mohli komplexne vyjadriť reprodukčné podmienky, reprodukčné činnosti a výsledky reprodukčných činností, ako aj ich vzťahy. Takúto sústavu — vyjadrujúcu realitu — môžeme potom chápať ako mechanizmus na prenášanie zmien: zmien faktorov (elementov) pracovného procesu do reprodukčných činností a do vlastností (parametrov) výrobkov; zmien reprodukčných činností do vlastností výrobkov a do faktorov pracovného procesu; zmien v požiadavkách používateľov na vlastnosti výrobkov do reprodukčných činností a do reprodukčných podmienok. Mechanizmus prenášania kvalitatívnych zmien umožní komplexne vyjadrovať a komplexne zabezpečovať inovačné akcie.

V súvislosti so zabezpečovaním inovácií mechanizmom noriem ponúka sa možnosť nového vyjadrenia ich pôsobnosti v riadení. Riadiacim pracovníkom a riadiacim útvarom môžeme vymedziť, čo majú obhospodarovať, ako aj ktoré faktory pracovného procesu, ktoré výrobné-hospodárske činnosti a ktoré vlastnosti kvality výrobkov majú riadiť. A keďže normy vyjadrujú i určitú kvalitatívnu úroveň (faktorov, činností a výrobkov), môžeme pomocou noriem určiť, ktoré faktory pracovného procesu, ktoré výrobné-hospodárske činnosti a ktoré vlastnosti výrobkov sa majú zlepšiť. Vývoj faktorov pracovného procesu, výrobné-hospodárskych činností a vývoj vlastností výrobkov registrovaných normami potom môže slúžiť na dlhodobejšie hodnotenie hospodárskej organizácie (podniku, závodu). Normy umožňujú hodnotiť stav a vývoj efektívnosti v podniku, sledovať, ako podnik využíva vstupy (zdroje) na uspokojovanie potrieb spoločnosti. Oproti zaužívaným hodnoteniam podnikov na základe porovnávania rôznych ukazovateľov majú teda hodnotenia činnosti podnikov pomocou noriem aj dôležitý praktický význam. Kým porovnávania pracujú s od-

vodenými javmi a údajmi, normy sú údaje primárne a vyjadrujú príčiny, podstatu javu a vývoja. Závery hodnotenia na základe noriem sú priamo využiteľné v riadení.

Zásady tvorenia noriem

Situácie na pracovnom mieste riešime v zásade dvojako. Vo väčšine prípadov skúmame príčinnno-následné vzťahy elementov (faktorov) v ich pohybe, čiže skúmame *aktivity elementov v operáciách a v činnostiach*. Ak vieme presne rozpoznať príčinu a následok v aktivitách elementov, môžeme algoritmizovať, vyjadriť vecnú a časovú postupnosť aktivít. Skutočnosť, že poznáme vecnú a časovú postupnosť aktivít elementov a vieme ich teoreticky zdôvodniť, je základom vedecko-technicky zdôvodnených noriem.

Druhý spôsob riešenia situácií na pracovnom mieste sa zakladá na *skúsenosti*. Je to princíp tzv. čiernej skrinky. Vieme presne vymedziť a kvantifikovať elementy pracovného procesu (vstupy) a poznáme jeho výsledky (výstupy). Nevieme však vyjadriť vecnú a časovú postupnosť aktivít elementov. Princíp čiernej skrinky sa ešte stále dosť využíva v technológiách pri ktorých presne nevieme, ako budú vlastnosti nového elementu reagovať s vlastnosťami ostatných (starých) elementov. Preto sa v praxi skúša, a preto existujú skúšobné prevádzky.

Na princípe čiernej skrinky je založené tvorenie štatistických noriem, t. j. takých, pri ktorých štatisticky vyjadrujeme podmienky a štatisticky zachytávame výsledky. Rozdiel medzi vedecko-technicky zdôvodnenými normami a štatistickými normami nemá byť v presnosti poznania podmienok (vstupov) a v meraní výsledkov (výstupov). Rozdiely by mali byť v ich využívaní. Napríklad v robotizácii inak využívame vedecko-technicky zdôvodnené normy a inak normy založené na princípe čiernej skrinky. V tejto súvislosti treba poznamenať, že štatistické normy treba odlišovať od bežného štatistického vykazovania údajov, ktoré neberie zreteľ na vzťahy medzi údajmi. Štatistické údaje pritom obsahujú i náhodné vplyvy, ktoré nemôžeme zahŕňať do normotvorných faktorov. Považovať štatistické výsledky alebo priemer výsledkov za štatistickú normu je degradovanie riadenia i degradovanie štatistiky a štatistických metód. Tým nechceme zavrhnúť pomocné a dočasné normy. Odvodzovanie noriem z bežnej štatistiky však odmietame ako princíp, resp. ako cieľové riešenie.

Normy a inovačný proces

Povedali sme, že ľudský faktor vyvoláva, a zároveň zabezpečuje kvalitatívne zmeny (inovácie), a že po realizácii takýchto zmien sa im časť pracovníkov musí prispôbiť. Najskôr teda inovujeme vecnú stránku reprodukčného procesu — výrobné postupy, výrobné zariadenia a výrobky

alebo ich vlastností. Hovoríme o inováciách technológie, o inováciách technologického zariadenia a o inováciách výrobkov.

Inovácie sa musia zabezpečovať v časovom predstihu, podľa veľkosti kvalitatívnej zmeny. Plán ako hlavný nástroj zabezpečovania kvalitatívnej zmeny musí vyjadrovať tri hľadiská: vecné — obsah kvalitatívnej zmeny; časové — časový postup a organizačné (hľadisko pôsobnosti). Pritom plán nechápeme ako jednorazové vyjadrenie, ale ako nepretržité spresňovanie všetkých troch hľadísk. Kvalitatívna zmena vyjadrená v dlhodobom pláne sa v procese zabezpečovania rozdelí do konkrétnejších častí: do výskumnej úlohy (alebo viacerých výskumných úloh), do úlohy pre projektový ústav, do úlohy pre výrobcu, do úlohy používateľa inovácie atď. Tieto úlohy sa stávajú náplňou päťročného plánu príslušných vybraných ústavov a hospodárskych organizácií. Ďalej sa inovácia premieta do ročných plánov príslušných organizácií, a napokon do operatívnych plánov útvarov a pracovných kolektívov organizácií. Aby sa napríklad v druhom alebo v treťom roku päťročnice mohli začať projekčné práce na inovácii, musia sa v prvom roku uskutočniť výskumné práce. To znamená, že výskumné práce budú náplňou ročného plánu výskumného ústavu v prvom roku päťročnice a projektové práce náplňou ročného plánu projektového ústavu v druhom roku päťročnice. Potenciálni realizátori inovácie, čiže potenciálni výrobcovia a používatelia sledujú priebeh prípravy inovácie, aby mohli do svojich plánov zakotviť prínosy inovácie a pripraviť vecné podmienky a kvalifikovaných pracovníkov na jej uskutočnenie. Na vyjadrenie inovácií v plánoch hospodárskych organizácií navrhujeme nové ukazovatele prípravy inovácií.

Pre oblasť inovovania výrobkov vo väzbe na používateľa navrhujeme tieto ukazovatele:

- návrhy nových výrobkov vyjadrené parametrami kvality,
- návrhy úprav parametrov kvality existujúcich výrobkov,
- efekty z využívania nových výrobkov u spotrebiteľov,
- náklady na výrobu nových výrobkov,
- náklady na navrhované úpravy existujúcich výrobkov,
- nároky nových výrobkov na materiál a energiu,
- predpoklad spotreby nových výrobkov a upravených výrobkov,
- požiadavky na výskumné, projektové a vývojové práce nových výrobkov a upravených výrobkov,
- požiadavky na investície,
- efekty u výrobcu.

Pre oblasť inovovania technológie a technologického zariadenia navrhujeme nasledovné ukazovatele:

- návrhy úprav technológie, prípadne návrhy novej technológie,
- návrhy úprav technologického zariadenia,
- požiadavky na výskumné, projektové a vývojové práce,
- požiadavky na investície
- ekonomické efekty.

Na vyjadrenie prípravy pracovníkov v nadväznosti na vecné inovácie navrhujeme ukazovatele:

- návrhy na zrušenie pracovných miest v technologických postupoch,
- návrhy nových pracovných miest v technologických postupoch,
- návrhy na zrušenie profesií,
- návrhy nových profesií s vymedzením znakov odbornosti,
- návrhy zmien znakov odbornosti v existujúcich profesiách,
- návrhy na postup prípravy nových a zmenených profesií,
- predpokladané prostriedky na prípravu pracovníkov,
- efekty z navrhovanej formy prípravy pracovníkov.

Sústava noriem

Podstatu rozšíreného chápania noriem sme sa snažili vysvetliť na normách na pracovné miesto. Normy na pracovné miesto sa využívajú na ovládanie pracovného miesta. Tieto normy nazývame *základnými normami*. Pre potreby vyšších riadiacich stupňov základné normy agregujeme, a to buď podľa zoskupenia pracovných miest, alebo podľa zoskupenia výrobkov. V prvom prípade sú výsledkom agregáty noriem na výrobok za dielňu, za fázu, za prevádzku, za závod atď. V druhom prípade sú výsledkom agregovania normy na podskupiny výrobkov, na skupiny výrobkov, na výrobný odbor. V praxi agregujeme normy najčastejšie súčasne podľa zoskupenia pracovných miest a podľa zoskupenia výrobkov.

Agregovaním noriem vznikajú popri základných normách normy za dielňu, za fázu, za prevádzku, za závod atď.; môžeme povedať, že sú to *normy rôznych veľkostí*. Podobne môžeme hovoriť o rôznych veľkostiach noriem podľa toho, či sa vzťahujú na výrobok (alebo len na polovýrobky), na podskupinu výrobkov, na skupinu výrobkov alebo na výrobný odbor. Rovnaké veľkosti noriem tvoria *úroveň noriem*.

Dotvorením noriem a ich usporiadaním podľa veľkosti vznikne *sústava noriem*, ktorá vyjadruje reprodukčné podmienky, reprodukčné činnosti a výsledky reprodukčných činností s rozličným stupňom podrobnosti. Sústava noriem je po sústave údajov plánu a sústave evidenčno-štatistických údajov trefou ucelenou sústavou informácií o reprodukčnom procese. Možnosti využívania informačných sústav v riadení vyplývajú z obsahu jednotlivých sústav. Normami bezprostredne a objektívne vyjadrujeme reprodukčný proces. Pomocou noriem sa formujú zámery plánu a pomocou noriem sa zámery plánu aj zabezpečujú. Sústava údajov evidenčno-štatistických slúži na kontrolné funkcie v riadení.

Záver

Normy svojou bezprostrednosťou vyjadrenia reprodukčných podmienok, reprodukčných činností a výsledkov reprodukčných činností sú jedinečným nástrojom:

- usmerňovania tvorivej iniciatívy,
- vyjadrovania kvalitatívnych zmien v reprodukčnom procese,
- prenášania kvantitatívnych zmien do súvisiacich častí (fáz) reprodukčného procesu,
- vyjadrenia efektov z kvalitatívnych zmien.

Pri využití týchto možností fakticky môžeme vytvoriť *model reprodukčného procesu*, obsahujúce kvalitatívne (inovačné) zmeny. Sústavu noriem (s jej úrovňami podrobností) tak môžeme chápať ako model reprodukčného procesu, ktorý je schopný vyjadrovať kvalitatívne zmeny.

Účelnosť vytvorenia sústavy noriem je zreteľná. Výhľadom na komplexnú sústavu noriem vzniká otázka, ako a kto ju má utvoriť. Súčasné riadenie v podnikovej sfére stále nemá komplexný prístup. V riadení dominuje výroba. Útvar výroby určuje a spája záujmy závodu, podniku, VHJ. Prax ukazuje, že je to nesprávne. Domnievame sa, že to, čo má spájať všetko hospodárske úsilie, je skôr v téze „nevyrábame výrobok, ale tovar“. Teda nie je cieľom výroba, ale uspokojovanie potrieb. Takýto prístup nepodnecuje iba úsilie výrobcu, ale núti chápať výrobu ako časť väčšieho celku.

Existujúce útvary systémového inžinierstva boli zväčša vytvorené v súvislosti s využitím počítačov. Tieto útvary by sa mali stať gestormi presadzovania komplexného prístupu v riadení. Komplexnosť riadenia nemôžeme ponechať iba na vedúcich, na akte rozhodnutia; musí byť v príprave tohto rozhodnutia v podkladoch, podľa ktorých vedúci rozhoduje.

Literatúra

- [1] Správa Predsedníctva ÚV KSČ na 10. zasadaní ÚV KSČ. Pravda (Bratislava), 19. 4. 1984.
- [2] MARKUŠ, J.: Kritické miesta súčasného plánovacieho procesu. Ekon. Čas., 30, 1982, č. 5, s. 379-390.
- [3] OKÁLI, I. — MARKUŠ, J. — SOKIRA, J. — VOJTKO, J. — BUČEK, M. — ŠIKULA, M.: Hospodársky mechanizmus v etape formovania intenzívneho typu reprodukčného procesu [Politickoeconomický náčrt koncepcie]. Ekon. Čas., 31, 1983, č. 4, 5, s. 309-372 a 411-473.
- [4] ZAPLETAL, J.: Neznáme zákony determinujú efektívnosť národného hospodárstva. Podn. Org., 38, 1984, č. 3, s. 108-115.

Recenzie

HALUŠKA, Ivan: **Zdokonaľovanie riadenia socialistickej spoločnosti.** Bratislava, Pravda 1985. 378 s.

Publikácia je zameraná na skúmanie kvalitatívnych zmien v rozvoji spoločnosti v etape výstavby a zdokonaľovania rozvinutého socializmu, ktoré podmieňujú aj adekvátne zmeny v mechanizme riadenia. Autor sa usiluje o spresnenie viacerých diskutabilných otázok mechanizmu riadenia socialistickej spoločnosti, pričom svoje názory opiera o rozbor súčasného stavu ekonomiky na základe marxisticko-leninského učenia.

V celom obsahu publikácie dominuje tvorivé hľadanie racionálnych spôsobov riešenia neantagonistických protirečení imanentných socializmu, ako dynamizujúceho faktora rozvoja a zdokonaľovania rozvinutej socialistickej spoločnosti. V širokom kontexte výkladu a prognóz autora pozorujeme úsilie podnieť nielen tvorivé myslenie čitateľov, zodpovedných pracovníkov stranického a štátneho aparátu, ale aj hľadanie adekvátnych foriem aktivizácie predností socializmu v súčasnej etape jeho vývoja. Socialistická povaha výrobných síl, upevňovanie sociálno-ekonomickéj jednoty spoločnosti vystupujú v kvalite determinujúceho faktora prehlbovania organickej celostnosti socialistických výrobných vzťahov, čo vytvára reálnu základu pre riešenie protirečení v pro-

cese vedeckého riadenia spoločnosti.

Predmetom skúmania autora v prvých dvoch kapitolách je objekt riadenia, ktorý vystupuje ako dialektická jednota spôsobu výroby a spôsobu života. Zaujímavou, hoci aj nie v každom smere presvedčivou je charakteristika základných črt spoločensko-ekonomickéj formácie (s. 18-19). Spôsob výroby, spôsob života a stupeň rozvoja osobností považuje za podstatné charakteristiky každej formácie. Treba poznamenať, že sú to neporovnateľné a ťažko merateľné kvality. Teoretické diskusie, hlavne v sovietskej odbornej literatúre potvrdzujú, že pri odlíšení spoločenských formácií sa pozornosť sústreďuje na tzv. sústavotvorné prvky, ktoré charakterizujú podstatu spoločnosti a aj stupeň jej rozvoja v jednotlivých etapách.

V tejto časti publikácie v súlade s celkovým zámerom autor skúma, ako z historického hľadiska proces zdokonaľovania výrobných síl ovplyvňuje formovanie a pretváranie socialistickeho vedomia pracujúcich. V tomto smere dialektický chápe vzťah medzi rozvojom spôsobu výroby a formovaním osobnosti. Všestranný rozvoj človeka zobrazuje v perzonifikovanej podobe — v procese formovania socialistickeho spôsobu života.

Z metodologického hľadiska je zaujímavá charakteristika základného protirečenia socializmu, ktoré I. Haluška spája s vyjadrením a upevňovaním jednoty cieľa a záujmov socialistickej spoločnosti. Reprodukcia tohto protirečenia v rozvoji spoločnosti napomáha rozvíjať všestrannú tvorivosť ľudí, upevňovať kolektivismus a podporovať proces formovania socialistickeho spôsobu života.

Dobré poznanie otázok hospodárskej praxe umožnilo autorovi odhaliť viaceré protirečenia vyplývajúce z nesúladu medzi kvalitou „formulovaných cieľov... a ich adekvátnosťou socialistickému spôsobu života“ (s. 43). Pritom sa zdôrazňuje, že v súčasnej etape rozvoja spoločnosti je tvorivá aktivita pracujúcich zárukou efektívneho riešenia problémov a „spôsobom realizácie základného ekonomického zákona socializmu, vlastného intenzívneho typu spôsobu výroby“ (s. 47). Pretrvávanie takého stavu, keď sa protirečenia hospodárskej praxe neriešia, vedome konzervujú, alebo nenachádzajú sa adekvátne spôsoby ich realizácie, zapríčiňuje retardačné tendencie v rozvoji celej spoločnosti.

Veľmi významnú úlohu v recenzovanej publikácii zohráva otázka prehlbovania dynamickej proporcionality, ktorú autor chápe globálne ako dialektickú jednotu rozvoja spôsobu výroby a spôsobu života socialistickej spoločnosti. V tejto súvislosti formuluje dôležitú zákonitosť socialistickej rozšírenej reprodukcie, spočívajúcu v tom, že s rozvojom socialistickej spoločnosti „množstvo úžitkových hodnôt... rastie len do určitého času, a potom začína prevažovať ich kvalita“ (s. 54). Dosiahnutie takejto etapy podmieňuje nevyhnutnosť oveľa intenzívnejšie skúmať, prognózovať a plánovať ďalší rozvoj spoločnosti.

Prechod k charakteristike riadiaceho subjektu (jeho cieľov a poslania)

autor uskutočňuje prostredníctvom riešenia protirečenia medzi subjektom historického vývoja a subjektom, ktorý má reálnu moc.

Na základe názorov viacerých sovietskych autorov I. Haluška charakterizuje základné protirečenia socializmu, jeho javové podoby, formy prejavu v hospodárskej praxi. Stojí za zmienku, že správne zdôvodňuje potenciálnu možnosť vzniku antagonistických protirečení v socializme, ktorú podmieňuje nesprávne sa rozvíjajúcimi spoločenskými vzťahmi, vyúsťujúcimi do antagonistických protirečení.

Hybné sily rozvoja spoločenského organizmu autor nachádza v upevňovaní dialektického vzťahu medzi rozvojom socialistickej demokracie a zvyšovaním aktivity riadiaceho subjektu, čo mu v konečnom dôsledku umožnilo objasniť podstatu socialistickej disciplíny, zodpovednosti a zvyšovanie uvedomelosti pracujúcich mas.

V piatej kapitole pri vymedzení triadnej podstaty spoločenského riadenia autor spája riadenie ekonomiky, ale aj všetkých spoločenských procesov s kvalitou politicko-organizátorskej a kádrovej práce strany. V tejto nadväznosti sa charakterizujú určujúce súčasti riadiacej práce — analýza stavu, objektívnych potrieb a možností; proces prijatia riadiaceho rozhodnutia a jeho zabezpečenie. V širokom spektre otázok, najskôr o objekte a potom o subjekte riadenia socialistickej spoločnosti, autor venuje náležitú pozornosť aj problematike zdokonaľovania inštitucionálneho vyjadrenia riadiaceho subjektu. Do popredia kladie tézu o tom, že upevňovanie a prehlbovanie celostnosti sústavy socialistickej výrobných vzťahov v etape rozvinutej socialistickej spoločnosti umožňuje prehlbovanie jej kompenzačnej schopnosti — schopnosti riešiť, prekonávať, využívať výhody celostnosti, niektoré nedostatky a čiastočné

zaostávajúce určité jej súčasti alebo článkov. Osobitne venuje pozornosť možnostiam, ktoré vyplývajú z novej kvality, z novej úrovne jednoty, celostnosti celej spoločnosti v etape rozvinutého socializmu.

Aktivizáciu predností nového spoločenského zriadenia autor chápe cez prizmu upevňovania jednoty potrieb a možností spoločnosti. Na svoje závery vhodne nadväzuje analýzou hospodárskeho mechanizmu, perspektív jeho zdokonaľovania ako súčasti zdokonaľovania celého spoločenského mechanizmu. Zdôrazňuje, že neoddeliteľnou súčasťou tohto procesu musí byť účelná väzba prognostických prác a tvorby plánu.

K významným patria tiež pasáže publikácie, v ktorých autor charakterizuje nadväznosť, vzťah medzi sústavou motívov a stimulov a skutočným stavom vedomia a myslenia ľudí. Skúmanie tejto zložitej väzby spája s účelovou zainteresovanosťou pracujúcich na konečných výsledkoch ich práce. V kontexte úvah o niektorých aspektoch premeny práce na bezprostrednú životnú potrebu v súčasnej etape rozvoja socializmu sa zdôrazňuje nevyhnutnosť upevňovania pracovnej disciplíny

s výkonnosťou každého jednotlivca, účelného spájania kombinácie spoločenskej práce so zvyšovaním vedomostí a kvalifikácie pracujúcich. Efektívnemu presadzovaniu uvedených väzieb, ako potvrdzuje prax, napomáha brigádna forma organizácie práce a odmeňovania.

Záverečná kapitola publikácie umocňuje predošlé skúmanie, pretože sa v nej kladie dôraz na prehľbovanie vzťahov základne a nadstavbových vzťahov. Túto otázku rieši autor na pozadí upevňovania právnych noriem a predpisov nielen ako prejavu rozvoja výrobných a ostatných spoločenských vzťahov, ale aj ako procesu ich nepretržitého zdokonaľovania.

Skúmanie otázok riadenia v tesnom spojení s procesom výstavby a zdokonaľovania rozvinutej socialistickej spoločnosti patrí medzi najaktuálnejšie problémy súčasného a perspektívneho rozvoja socializmu. Teda nezahŕňa iba analýzu stavu spoločnosti, ale vystupuje vo vzťahu k nej aj ako dynamizujúci faktor jej rozvoja. Z tohto hľadiska má publikácia I. Halušku mimoriadne mobilizujúci význam.

Josef Štrba

RAPOŠ, Pavel: **Československo: cesta k socializmu**. Bratislava, Pravda 1985. 224 s.

„Keď sa dnes dívame na prekonalnú cestu, od oslobodenia Československa cez február 1948, cez päťdesiate a šesťdesiate roky, i na neskoršie obdobie, ... v popredí zostáva to hlavné — Československo uskutočnilo vo svojej histórii neopakovateľnú revolúciu, jeho ľud vybudoval socialisticкую spoločnosť a teraz zameriava svoje úsilie na budovanie jej rozvinutej podoby ... Cez najrôznejšie peripetie každodenného života a bežných udalostí i napriek nim sa presadzovala cieľavedomá politika komunistickej strany, pl-

nili sa jej programové ciele pri výstavbe socializmu v Československu. Ukázať, ako sa to uskutočnilo — to je cieľom tejto publikácie.“ Uvedenými slovami, ktoré svedčia o hlbokom presvedčení komunistu a vedca o správnosti nastúpenej cesty, o pravdivosti a nesmiernom praktickom význame marxisticko-leninského učenia, končí svoju publikáciu Pavel Rapoš. Vytýčený cieľ splnil. Nielenže sa mu podarilo dať vyčerpávajúcu charakteristiku niektorých stránok hospodárskych dejín Československa, ale aj teoreticky

fundovane zdôvodnil objektívnu nevyhnutnosť jednotlivých procesov pri budovaní socializmu u nás.

Kniha, ktorú odporúčame našim čitateľom, pozostáva zo šiestich kapitol, úvodu a záveru. V prvej kapitole — *Ekonomika a politika v revolúcii* — sa autor zaoberá ekonomickými a politickými problémami, ktoré sa u nás riešili v období národnodemokratickej revolúcie v rokoch 1944-1945. Vychádzajúc z teoretickej analýzy nevyhnutnosti zániku kapitalizmu v dôsledku vyostrenia jeho vnútorných protirečení, predovšetkým protirečenia medzi spoločenským charakterom výroby a súkromnokapitalistickým vlastníctvom, zdôvodňuje nevyhnutnosť zospoločnenia výrobných prostriedkov. Toto zospoločnenie sa môže, podľa jeho názoru, uskutočniť formou konfiškácie, znárodnenia, štátneho kapitalizmu a združstevňovaním malo-výroby. V tejto kapitole opisuje priebeh realizácie Košického vládneho programu — uskutočňovanie prvej etapy pozemkovej reformy, pričom poukazuje na význam ustanovenia o národnej správe — a hodnotí výsledky prvej etapy znárodnenia, ktorá revolučnou cestou odstránila monopolný kapitál, domácu veľkoburžoáziu a zahraničný, najmä nemecký kapitál (s. 39).

Ekonomické základy prerastania národnodemokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej, charakteristika prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu, všeobecné zákonitosti výstavby socializmu — tieto problémy sú predmetom druhej kapitoly, ktorá má názov *Prerastanie národnej a demokratickej revolúcie do revolúcie socialistickej*. V súlade s učením V. I. Lenina autor poukazuje na to, že uchopenie politickej moci robotníckou triedou nebolo v Československu jednorazovým aktom, ale postupným procesom, ktorý sa začal v rokoch 1944-

1945 povstaním slovenského a českého ľudu a zavŕšil sa vo februári 1948. Pretože niektoré úlohy prechodného obdobia sa riešili už v období 1945-1948, autor pokladá za začiatok prechodného obdobia roky 1946-1947, keď si komunistická strana upevňuje pozície a postupne získava väčšinu ľudu na podporu svojej politiky. Svoj názor odôvodňuje takto: „Treba mať na pamäti, že presné hranice ani v prírode, ani v spoločnosti nemožno stanoviť, najmä v obdobiach, keď ide o rýchle revolučné zmeny. Len čo sa však upevňuje moc robotníckej triedy, len čo politiku KSČ podporuje väčšina ľudu, iná cesta ako cesta k socializmu už nie je možná“ (s. 59).

V tejto kapitole P. Rapoš venuje zvýšenú pozornosť charakteristike prechodného obdobia, pre ktorú je typická mnohosektorová ekonomika, poukazuje na jeho základné protirečenia, ktoré sa riešia upevňovaním pozícií socialistickeho sektora a moci socialistickeho štátu na jednej strane a oslabovaním pozícií kapitalizmu i malovýroby, ktorá plodí kapitalizmus, na druhej strane (s. 64). Riešenie protirečení prechodného obdobia, ako aj vybudovanie socializmu nie je možné bez osobitného — vzhľadom na špecifikum tej-ktorej krajiny — uplatnenia všeobecných zákonitostí socialistickej revolúcie a výstavby socializmu, medzi ktoré nesporne patrí aj výstavba socialistickej ekonomiky.

Otázkami základných foriem budovania materiálne-technickej základne socializmu sa autor zaoberá v tretej a štvrtej kapitole. V kapitole *Socialistická industrializácia Československa* vychádza z rozboru teoretických a praktických problémov industrializácie, odôvodňuje jej nevyhnutnosť v Československu a analyzuje jej priebeh, ktorý začal ešte v prvej etape revolúcie, v procese prerastania národnodemokratickej revolúcie do revolú-

cie socialistickej. Veľkým množstvom štatistických údajov dokumentuje zintenzívnenie industrializácie po roku 1948, poukazuje na jej zdroje, a napokon analyzuje jej sociálne dôsledky, prejavujúce sa jednak v tom, že sa ňou vytvoril ekonomický základ pre riešenie národnostnej otázky, pre vznik kvalitatívne nových vzťahov medzi ľuďmi, jednak v raste životnej úrovne pracujúcich. V procese industrializácie sa vytvorila materiálo-technická základňa socializmu, ktorá svojím charakterom a štruktúrou je zameraná na uspokojovanie racionálnych — materiálnych i duchovných — potrieb členov spoločnosti.

Štvrtú kapitolu, *Poľnohospodárstvo na ceste k socializmu*, P. Rapoš venuje otázkam socialistickej premeny poľnohospodárstva. V úvode rozoberá dve cesty vývoja kapitalizmu v poľnohospodárstve. Z tejto analýzy vyvodzuje tento záver: keďže v Rusku a v európskych krajinách, ktoré nastúpili cestu budovania socializmu po druhej svetovej vojne, prevažovala pruská cesta vývoja kapitalizmu, bolo nevyhnutné rozdeliť časť statkárskej pôdy drobným roľníkom a bezzemkom. Preto sa socialistická premena poľnohospodárstva uskutočnila dvoma cestami, a to poštátnením a združstevnením, pričom prevažovala cesta združstevňovania. Ďalej odôvodňuje nevyhnutnosť premeny roľníckej malovýroby na družstevnú veľkovýrobu, analyzuje leninské princípy kolektivizácie a celkový priebeh združstevňovania v Československu.

Za významný prínos považujeme rozbor problému vlastníctva pôdy za socializmu, a osobitne u nás. Presvedčivo tu dokazuje, že v súčasnom období v Československu „podstatné dôvody, pre ktoré nebolo možné znárodniť pôdu, odpadli; prekážky, ktoré stáli v ceste znárodneniu pôdy, sa už odstránili. Z toho vyplýva záver, že

postupne dozrievajú podmienky, aby sa právna nadstavba dala do súladu s ekonomickou skutočnosťou. Vzniká možnosť právnym aktom vyhlásiť, uzákoníť, že pôda, ktorá je združená na spoločné hospodárenie v družstvách, je štátnym vlastníctvom“ (s. 156).

V kapitole nazvanej *Socializmus v Československu zvíťazil* P. Rapoš poukazuje na to, že na prelome 50. a 60. rokov socializmus u nás zvíťazil úplne a definitívne. Úplné víťazstvo socializmu predpokladá pevnú materiálo-technickú základňu socializmu — strojovú veľkovýrobu vo všetkých odvetviach národného hospodárstva umožňujúcu plnenie hlavného cieľa socialistickej výroby, ktorým je čo najúplnejšie uspokojovanie racionálnych hmotných a kultúrnych potrieb členov socialistickej spoločnosti; revolučný zlom v oblasti výrobných vzťahov, základom ktorého je premena kapitalistického vlastníctva na socialisticke spoločenské vlastníctvo. V Československu a v ostatných krajinách, ktoré završovali budovanie socialistickej spoločnosti koncom päťdesiatych rokov a neskôr, socializmus zvíťazil definitívne v dôsledku zmeneného pomeru svetových síl v prospech socializmu. Imperializmus navždy stratil historickú iniciatívu a nemôže zvrátiť zákonitý dejinný vývoj, nemôže reštaurovať kapitalizmus (s. 170).

Podnety na zamyslenie poskytuje i šiesta kapitola — *Smerom k rozvinutej socialistickej spoločnosti*. Autor tu zaujíma stanovisko k otázke etáp vývinu socializmu, pričom poukazuje na to, že socialistická fáza má tri etapy: prechodné obdobie od kapitalizmu k socializmu, etapa budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, rozvinutá socialistická spoločnosť (s. 176). Domnievame sa, že ak skúmame socialistickú spoločnosť z hľadiska jej vzniku a vývoja, oprávnené môžeme

k vývojovým etapám zaradiť aj prechodné obdobie od kapitalizmu k socializmu. V súčasnom období sa vedú diskusie o tom, či šesťdesiate roky u nás predstavujú zvláštnu etapu vo vývoji socialistickej spoločnosti. Plne súhlasíme s P. Rapošom, že „po prechodnom období ... objektívne nasleduje etapa budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, bez ohľadu na to, či si tá spoločnosť uvedomuje alebo nie“. Preto v šesťdesiatych rokoch u nás objektívne išlo o budovanie rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Autor sa ďalej venuje ekonomickým úlohám budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti, ktoré sa dotýkajú rozvoja dvoch základných oblastí — výrobných síl a výrobných vzťahov. V súvislosti s rozvojom výrobných síl analyzuje význam a hlavné smery vedecko-technickej revolúcie. Jej podstatu vymedzuje ako „kvalitatívnu zmenu vo výrobných silách, ktorá vedie ku vzniku nového systému výroby, nového stupňa strojovej veľkovýroby v podobe vedeckej veľkovýroby“ (s. 193). Nevyhnutným predpokladom pre rozvoj socialistickej spoločnosti je i cieľavedomé riadenie a plánovanie rozvoja socialistickej výrobných vzťahov. V tejto súvislosti P. Rapoš poukazuje na to, že ekonomická veda neplní dostatočne svoju funkciu, nepodáva riadiacim orgánom spoločnosti hlboké a preverené poznatky o zákonitostiach vývoja socialistickej výrobných vzťahov (s. 199). Neostáva však len na úrovni konštatovania, ale hľadá príčiny tohto nedostatku. Podľa jeho názoru sú tieto príčiny jednak objektívnej povahy — socialistickej výrobné vzťahy sú zložitejšie, mnohostrannejšie, komplikovanejšie, ako boli výrobné vzťahy vo všetkých predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formáciách; nedostatočná rozvinutosť socializmu, ktorý sa nachádza v začiatkovej fáze

svojho rozvoja — jednak subjektívnej povahy, pretože „určitá časť ekonómov ešte stále nie je dostatočne metodologicky vyzbrojená, málo pozná marxistickú filozofiu ako metodológiu pre ekonomické výskumy a nedostatočne pozná aj politickú ekonomiu ako metodologický základ pre všetky konkrétne ekonomické výskumy“ (s. 203).

Procesy vedecko-technickej revolúcie sa môžu zvládnuť len vtedy, ak politická ekonomia socializmu poskytne vhodné metodologické východisko pre rozvoj, zdokonalenie socialistickej výrobných vzťahov, ktoré podporia uplatnenie výtvarných vedy a techniky v praxi. Za hlavnú úlohu v tejto oblasti autor publikácie považuje: ... usporiadanie poznatkov do systému, ktorý by odrážal objektívnu sústavu socialistickej výrobných vzťahov... Poznatky o socializme sa zrejme dostanú na novú, vyššiu úroveň vtedy, keď sa usporiadajú do takého systému, že budú na správnom mieste a uvedené do patričných súvislostí“ (s. 203, 204).

Publikácia dáva ucelenú predstavu o niektorých vybraných spoločensko-ekonomických a politických procesoch prechodného obdobia od kapitalizmu k socializmu všeobecne, a osobitne v Československu, je cenným príspevkom do diskusie k závažným politickoekonomickým otázkam, pričom spôsob výkladu sprístupňuje ich pochopenie i širokej verejnosti.

Profesor Pavel Rapoš ako jeden z tých, ktorí sa aktívne zúčastňovali na budovaní socializmu u nás, hrdo sa k tomu hlásil. Vo svojej knihe adresuje výzvu dnešnej mládeži: „... generácia budovateľov socializmu uskutočnila významnú sociálnu revolúciu, pred našou mladou generáciou stojí naliehavá úloha zvládnuť procesy vedecko-technickej revolúcie.“

Alžbeta Borzová

CHORVÁTH, Július: *Základy rozpočtového práva*. Bratislava, Veda 1984. 353 s.

V československej odbornej literatúre doteraz nevyšla publikácia, v ktorej by sa v historickom kontexte a interdisciplinárnym spôsobom ekonomicky i právne v primeraných dimenziách skúmala problematika štátneho rozpočtu, jeho funkcie, štruktúra a rozpočtové zásady, ich obsah a ekonomická účinnosť, vznik a základy rozpočtového práva a právna konštrukcia hlavných príjmov a výdavkov štátneho rozpočtu. Monografia J. Chorvátha, dlhoročného vedúceho pracovníka na bývalom Povereníctve financií a vedúceho Katedry hospodárskeho práva Univerzity Komenského v Bratislave, svojím obsahom a starostlivým spracovaním výrazne posúva hranice poznania v oblasti, v ktorej ešte stále pociťujeme medzery.

Monografia sa člení na 4 základné problémové časti.

Prvá časť obsahuje historický vývoj skúmanej problematiky v jednotlivých spoločensko-ekonomických formáciách až po súčasnosť. Všetky kapitoly tejto časti sú nielen historickým opisom vývoja štátneho rozpočtu, ale aj históriou logiky vývoja tejto kategórie v závislosti od rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov a ich prejavov v rozvoji verejného hospodárstva.

Autor najprv analyzuje historické korene rozpočtu a rozpočtových inštitútov v otrokárskom zriadení, kde vznikali určité prvé štátne útvary, ktoré podnietili i prvé pokusy (v starom Ríme v roku 168 pred n. l.) o zostavenie štátneho rozpočtu. Na ďalších stránkach publikácie autor analyzuje korene rozpočtu a rozpočtových inštitútov vo feudalizme, a napokon i v kapitalizme. Osobitne si všíma vznik daní, dávok a poplatkov — hlavných príjmov štátneho rozpočtu. V tejto súvislosti podáva i prehľad niektorých prvkov daňovo-právnych vzťahov, ako

sú: daňové subjekty, daňový predmet, daňový základ, daňové sadzby, kategorizuje jednotlivé druhy daní, pričom definuje samu kategóriu daň. Pojmové vymedzenie týchto prvkov dane (vrátane dávok a poplatkov) je však v daňovej teórii a praxi prevažne už dostatočne vysvetlené.

Čitateľa by navyše zaujímalo, keby autor bol aspoň v stručnosti načrtnol niektoré zásady, podľa ktorých sa dane tvorili, tvoria, resp. majú tvoriť i v socialistickom plánovanom hospodárstve. Je to napr. zásada daňovej únosnosti hospodárskeho subjektu, zásada daňovej určitosti, resp. legality, spravodlivosti a i. Sú to zásady, ktoré formuloval už A. Smith vo svojom diele *O príčinách a bohatstve národov* a ktoré uznávajú i mnohí socialistickí ekonómovia. O týchto zásadách a o funkciách odvodov a daní v socialistickom plánovanom hospodárstve vyšlo v 70. rokoch aj v ČSSR niekoľko pozoruhodných teoretických statí vo *Finančných štúdiách* i v *Ekonomickom časopise* (ide napr. o state L. Roubala, J. Bránika, L. Šoureka, R. Brišku, A. Maturu a ďalších). Autor uvedené práce zaiste dobre pozná a zaslúžili by si, aby im venoval pozornosť i v recenzovanej publikácii, pretože sú veľmi podnetné a v podstatnej miere prispeli k rozvoju socialistickej daňovej teórie najmä v ČSSR.

Tvrdenie autora (s. 32), že v socialistickom hospodárstve platby socialistických (vrátane družstevných) organizácií svojím obsahom nemajú daňovo-právny charakter, nie je do žiadúcej hĺbky vyargumentované, i keď niet sporu (ani s autorom), že ekonomická podstata daní v kapitalizme — aj v predchádzajúcich spoločensko-ekonomických formáciách — a v socializme je odlišná. Daň je však historickou a ekonomicko-právnou kategó-

riou a aj podľa autora sa jej vznik viaže na existenciu štátu, teda aj socialistického štátu. Daňovo-právne, ale i odvodovo-právne vzťahy [ak použijeme terminológiu autora] sú vzťahy medzi subjektmi, t. j. medzi štátom a hospodárskymi organizáciami (i občanmi), ktoré majú právnu subjektivitu [aj keď právna subjektivita hospodárskych organizácií je odvodená od štátu] a musia byť upravené všeobecne záväznou právnou normou — zákonom. To znamená, že ani socialistický štát prostredníctvom svojich výkonných orgánov nemôže ľubovoľne zasahovať do podnikovej sféry, i keď je vlastníkom podnikov, ale iba na základe zákona môže určovať daňovú, resp. odvodovú povinnosť. Tým viac to platí pre družstevné organizácie, kde existuje odlišnosť družstevného socialistického vlastníctva od štátneho socialistického vlastníctva. Nemožno preto súhlasiť s autorom, že i platby družstevných organizácií treba považovať za odvody, a nie za dane (dôchodková daň, poľnohospodárska daň). Diskutabilný je aj názor autora na daň z obratu.

Vo všetkých socialistických krajinách sa platby družstevných organizácií považujú nielen v praxi, ale i v teórii za dane, a to sa týka mutatis mutandis aj dane z obratu.

V tejto súvislosti by sme chceli zdôrazniť, že nejde o terminologickú otázku, ale o veľmi závažný ekonomický problém. Mnohí zástancovia názoru, že odvody nemajú charakter daní, totiž považovali časté, a niekedy neobmedzené zásahy štátnych orgánov do finančného hospodárenia podnikov za plne opodstatnené s odôvodnením, že socialistický štát je vlastníkom podnikov. To malo veľmi negatívne dôsledky pre našu ekonomiku. Názorným príkladom bola sústava odvodov založená na hrubom dôchodku, postupne sa meniaci na neprehľadný systém

určitých výnimiek a dodatkov vydaných výkonnými orgánmi štátu. Zdanlivá maličkosť, že na príjmy štátneho rozpočtu od podnikov sa nemohol nájsť vhodný názov, pretože sa upustilo od názvu daň, ktorá má svoj ekonomický a právny obsah, svoje všeobecne platné zásady a funkcie, ukázala hlbokú priepasť subjektivistických predstáv nevychádzajúcich ani z praxe, ani z osvedčených skúseností a z pokrokových poznatkov daňovej teórie. Preto názov platieb podnikov do štátneho rozpočtu treba dať do súladu s ich obsahom. Z tohto hľadiska aj tvrdenie autora, že „v socialistickej spoločnosti je správnejšie hovoriť namiesto daňovej teórie o teórii socialistických rozpočtových príjmov alebo o rozpočtovej príjmovej a odvodovej teórii“, zdá sa nám určitým zjednodušením uvedenej problematiky. Autor ani nenačrtoval hlavné zásady takýchto teórií a v ďalšej časti publikácie (s. 277-282) naproti tomu prenáša podstatné pojmové znaky, prvky a funkcie daní do odvodov, čím im nepriamo priznáva daňový charakter. Tento rozpor možno pozorovať aj u niektorých ďalších zástancov podobných názorov. Nazdávame sa, že rozhodné slovo by mala vysloviť teória socialistického vlastníctva, právna úprava postavenia podnikov všeobecne záväznou právnou normou a adekvátna úprava vertikálnych vzťahov podnikov k nadriadeným riadiacim orgánom, v čom ekonomická a právna veda zostala dosiaľ dosť poľdžnou.

Veľmi dobrú teoretickú úroveň má historické spracovanie vzniku a charakteru štátneho rozpočtu a rozpočtového práva v novovekých západoeurópskych štátoch, najmä v Anglicku, vo Francúzsku a v bývalom Rakúsko-Uhorsku, ktorého rozpočtová sústava po formálnej stránke mala značný vplyv na utváranie štátneho rozpočtu a rozpočtového práva prvej ČSR, tzv.

slovenského štátu a protektorátu a aj československého štátneho rozpočtu po roku 1945.

Druhá časť je venovaná vymedzeniu inštitútu štátneho rozpočtu a rozpočtových zásad z hľadiska buržoáznej a socialistickej ekonomickej teórie. Túto časť považujeme za najvyargumentovanejšiu a pre rozpočtovú prax aj najvýznamnejšiu. Autor nielenže s prehľadom podáva rôzne názory na vymedzenie štátneho rozpočtu a rozpočtových zásad tak buržoázných, ako aj socialistických ekonómov, vzájomne ich konfrontuje, poukazuje na ich rozdielne, ale i spoločné črty, pritom však k tejto problematike podáva i svoje vlastné názory. Erudovane polemizuje napr. s názormi popredných ekonómov buržoáznej ČSR K. Englišom a V. Funkom (s. 131-141) a proti ich názorom presvedčivo dokazuje, že jedine v socialistickej spoločnosti výroby môžeme hovoriť o štátnom rozpočte ako o hlavnom finančnom pláne národného hospodárstva. K tejto časti chceli by sme dodať iba toľko, že pri úvahách o ďalšom zdokonaľovaní tvorby československého socialistického štátneho rozpočtu mal konkrétnejšie nastoliť jeden závažný problém: previazanosť hmotných a hodnotových vzťahov národohospodárskeho plánu k úhrnnému finančnému plánu, rozpočtovému výhľadu, rozpočtovému projektu a samému rozpočtu. Riešenie tohto problému a jeho premietnutie do finančného a rozpočtového práva si však vyžaduje úzku spoluprácu ekonómov a právnikov z oblasti finančného práva.

V tretej časti autor venuje pozornosť právnej úprave príjmov československej rozpočtovej sústavy — odvodov, daní a poplatkov, z ktorých prevažnú časť tvoria odvody a dane od socialistických organizácií. Táto časť sa vyznačuje komplexným a prehľadným spracovaním príslušných práv-

nych predpisov od roku 1953 dodnes. Škoda, že autor sa okrem spracovania materiálno-právnych noriem nevenoval aj daňovo-procesno-právnym normám. Ide predovšetkým o vyhlášku Ministerstva financií č. 16/62 Zb. o konaní vo veciach daní, dávok a poplatkov, ktorá sa vzťahuje i na procesné odvodové konanie a je naším spoločenským a ekonomickým vývojom už prekonaná. Nadobudla platnosť a účinnosť v čase, keď súkromné živnosti (malé podniky) boli zrušené a boli ponechané len niektorým občanom so zníženou pracovnou schopnosťou (invalidom a prestarnutým občanom). Vyznačuje sa rozsiahlou faktatívnosťou štátnych orgánov zasahovať do podnikovej sféry, čím sa vyznačoval i celý administratívno-direktívny systém riadenia našej ekonomiky. V súčasnosti pri využívaní ekonomických nástrojov v riadení národného hospodárstva a pri prehľbovaní a upevňovaní chozrasčotu hospodárskych organizácií je však už jednou z prekážok ich ďalšieho úspešného rozvoja.

Okrem pozitívno-právnej úpravy odvodov a daní v tejto časti (s. 217-293) autor hodnotí aj ekonomickú účinnosť jednotlivých foriem a spôsobu zdaňovania (lineárneho, progresívneho a ďalších). V podstate je za zachovanie súčasnej odvodovej a daňovej sústavy a len okrajovo sa dotýka závažných zmien a osvedčených skúseností v reformách socialistických krajín, ktoré by nám v mnohom mohli účinne prispieť i k zdokonaľeniu našej odvodovej a daňovej sústavy. Ide najmä o odvodové a daňové sústavy v ZSSR, v MLR, kde okrem funkcie akumulačnej a kontrolnej sa uplatňujú i ďalšie funkcie odvodov a daní, najmä stimulačná a regulačná. Stanovisko autora ku kľúčovému odvodu podniku — odvodu zo zisku (s. 282), že „najúčinnějšíou formou regulácie dôchodkov, ktorou je

možné plne zohľadniť potreby štátneho rozpočtu i potreby podnikovej sféry stanovené štátnym plánom, je forma odvodu voľného zostatku zisku“, bolo by potrebné konfrontovať i so stimulačnou funkciou tohto odvodu, ktorú má v rozvinutej ekonomike plniť. Po niekoľkoročnom uplatňovaní odvodu voľného zostatku zisku v ZSSR, a čiastočne i v ČSSR, sa ukázalo, že stimulačnú funkciu plní veľmi slabo, a preto sa v ZSSR v Experimente od neho upustilo, zaviedol sa normatívny odvod zo zisku, a v ČSSR sa jeho ďalšie rozširovanie tiež neodporúča. Základnou tendenciou takmer vo všetkých socialistických štátoch je uplatňovať ako najúčinnjšiu formu regulácie, a zároveň stimulácie dôchodkov odvod zo zisku určený relatívnym vzťahom, a to na dlhšie — najmenej 5 ročné — časové obdobie, s prihliadnutím na technické, ekonomické, prírodné, resp. iné podmienky hospodárenia podnikov

Vo štvrtej, záverečnej časti (s. 311-332) autor sa venuje finančnej politike, ktorá je neoddeliteľnou súčasťou hospodárskej politiky socialistického

štátu. Do nej organicky vyúsťujú všetky úvahy, analýzy a závery autora. Hlavné myšlienky a názory o vzťahu finančnej politiky k hospodárskej politike autor podáva originálnym spôsobom a tvorivo ich aplikuje i na súčasný stav našej ekonomiky. Pritom uvádza i niektoré vlastné námety na zdokonalenie hospodárskeho a finančného mechanizmu z hľadiska finančného a jeho pododvetvia rozpočtového práva.

Recenzovaná kniha má veľmi dobrú teoretickú úroveň i praktickú hodnotu. Pre základný výskum jej význam spočíva osobitne v tom, že priam evokuje a nabáda hlbšie skúmať ekonomické a v ich rámci finančné kategórie z aspektu hospodársko-právnych javov a procesov interdisciplinárnym spôsobom za užšej — než dosiaľ — spolupráce ekonómov a právnikov, predovšetkým z oblasti hospodárskeho a finančného práva. Preto uvedenú publikáciu odporúčame do pozornosti i teoretickému frontu základného výskumu.

Jozef Kubačka

Správy

V dňoch 24.-26. 4. 1985 sa v Smoleniciach uskutočnil seminár *Metodologické otázky prognózovania rozvoja socialistickej spoločnosti v podmienkach SSR*. Organizátormi seminára boli Ekonomický ústav SAV a Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS. Na seminári, ktorý mal pracovný charakter, sa zúčastnili zástupcovia viac ako dvadsiatich inštitúcií z oblasti základného a aplikovaného výskumu, ako aj pracovníci SIPK.

Prvý deň seminára otvoril P. Hoffmann (EÚ SAV), ktorý zároveň informoval účastníkov o programe seminára a o aktuálnom stave rozpracovania súhrnnej prognózy sociálno-ekonomického rozvoja SSR.

Úvodný referát na tému *K niektorým metodologickým otázkam súhrnnej prognózovania* predniesol J. Markuš (EÚ SAV). Jeho prístup k prognózovaniu sa riadi základnou myšlienkou, že prognóza by mala byť otvoreným vedeckým dokumentom, zameraným na celkovú národohospodársku stratégiu a mala by teda používateľom poskytovať variantný podklad pre strategické rozhodovanie.

Vo vlastnej prognostickej práci sa často stretávame s dvoma krajnosťami, ktoré komplikujú prognostickú prácu. Ide na jednej strane o precenenie metodológie bez potrebného ak-

ceptovania obsahových problémov a na druhej strane o empirizmus.

Aby prognóza optimálne plnila svoje poslanie, mala by byť originálnym dielom, pričom podmienkou úspechu je, že musí vyriešiť problémy interdisciplinárnosti, syntetizácie, podmienenosti prognóz, inštrumentária, a najmä pochopiť možnosti a medze každej prognózy. Nemožno sa domnievať, že vznikom nových prognostických metód strácajú metódy predchádzajúcich generácií miesto v prognostickom inštrumentáriu.

Nezriedka sa stretávame s preceňovaním možností modelov systémovej dynamiky, pričom často v nich chýba obsahová analýza prognózovaných javov. Pritom snaha modelovo postihnúť všetko vedie k výsledku, že sa v podstate nepostihuje nič. Konkrétne skúsenosti ukazujú, že autori komplexných modelov sa nedopracovali k lepším výsledkom ako plánovači, keď aplikovali metódy strednodobého plánovania na vypracovanie dlhodobého plánu.

Skúsenosti získané na celom svete ukazujú, že každá prognostická metóda má pri konkrétnej aplikácii pozitívne i negatívne dopady, preto by sa pri vypracovaní každej konkrétnej prognózy mali kombinovať tak formalizované, ako aj neformalizované po-

stupy. Súhrnná prognóza môže teda ríadiacim orgánom poslúžiť v tom, že dá informácie, čo treba robiť v krátkodobom horizonte, aby sa dosiahli dlhodobé ciele.

Druhý referát úvodného dňa seminára, venovaný *Logicko-gnozeologic-kým problémom predikcie a prognózy*, predniesol V. Černík (ÚML ÚV KSS). Referát bol zameraný na problémy logicko-gnozeologickej štruktúry predikcie a prognózy, vzťahov explanačné predikcie a prognózy i na objasnenie explanačných modelov faktúálneho zákona.

Proces spoznávania spoločenského vývoja je nepretržitým, stále sa zdokonaľujúcim procesom, smerujúcim od jednoduchého poznania po formuláciu vedeckého zákona. Marxova predikcia vychádzala z dialektickej abstrakcie ku konkrétnej predikcii, t. j. k predpovedi existujúceho, ale neznámeho. V tomto zmysle je teda predikcia podmienkou prognózy, ktorá je predpoveďou ešte neexistujúceho.

S úvodným referátom druhého dňa seminára *Možnosti realizácie generálnej línie vybudovania rozvinutého socializmu v ČSSR* vystúpil P. Kanis (ÚML ÚV KSS).

V referáte P. Kanis konštatoval, že obsahová náplň súhrnnej prognózy má blízky vzťah ku generálnej línii výstavby rozvinutej socialistickej spoločnosti. Napriek tomu však existuje viacero problémov a rozdielnosti. Prognóza napríklad je, alebo by mala byť, variantnou výpoveďou o obraze budúcnosti, avšak politický program musí byť jednoznačný. Spoločenské procesy majú svoj vlastný život a vedecká prognóza musí preto zachytiť aj rozdielnosti horizontu prognóz a priebehu spoločenských procesov.

Globálne ciele sú stanovené spravidla intuitívne, čo umožňuje parciálne prežívanie voluntarizmu zo 60. rokov. To často vedie k unáhleným zá-

verom, ktoré neberú do úvahy vývoj v celej jeho šírke, pričom globálnym najzávažnejším otázkam sa venuje najmenší priestor, čo v politickej práci vedie vždy k problémom. Prioritu preto musí mať riešenie otázky dejinného rámca socializmu. Treba určiť znaky a charakteristiky objektu, resp. teoretického modelu *rozvinutá socialistická spoločnosť*, čo umožní určiť, na akom stupni rozvoja socializmu sa spoločnosť v danom čase nachádza.

Autorom ďalšieho referátu — *Prognózovanie dlhodobých tendencií sociálneho rozvoja* — bol J. Suchý (EÚ SAV).

Referát bol zameraný predovšetkým na dva problémové okruhy: smery rozvoja špecifického sociálneho systému a modelovanie sociálneho systému v dlhodobej rozvojovej perspektíve.

Vývin socialistickej spoločnosti bude v budúcnosti charakterizovať vzrastajúca diverzifikácia a diferenciácia sociálnej aktivity obyvateľstva a sociálnych procesov spoločenského celku, ktorá bude v sociálnych súvislostiach predpokladom vzrastu sociálno-ekonomickej funkčnosti a v ľudských súvislostiach predpokladom individualizácie socialistickej osobnosti ako nositeľa invenčnosti, vynaliezavosti a tvorivosti. Zvládnutie a funkčné využitie týchto tendencií v živote spoločenského celku postaví spoločenské riadenie pred kvalitatívne nové úlohy ich systémovej totalizácie, ktorá sa síce nebude redukovať na homogenizačné pôsobenie, ale rozhodne bude musieť presadzovať aj homogenizačné tendencie v niektorých základných funkciách života spoločenského celku, ak sa má kohéznosť spoločnosti upevňovať ako pôda vzniku pozitívnych sociálnych síl spoločenského vývinu.

Akcelerácia spoločenského vývinu a jeho obsahové zmohutnenie v reálnom socializme aktivizuje aj makrosociálne a totalizačné súvislosti a na-

stoľuje nové závažné otázky v celom jeho interdisciplinárnom rozsahu. Jedným z prvých prístupov, ktorý sa v danej súvislosti sformoval, bol úrovňový prístup, ktorý sa uľuže interpretovať spoločenský celok ako vertikálne navrstvenie kvalitatívnych sfér spoločenského života. Výsledky a zvyšujúce sa úlohy kultúrnej revolúcie stavajú do popredia pozornosti modelovania iný modelový rozmer spoločenského celku, v ktorom sociálne štruktúry, ich vnútorné prvky a vzťahy, ako aj ich vonkajšie vzťahy k systémovému okoliu, ich vzájomné väzby a ultraštruktúry sú základným potenciálom dialektického vývinového pohybu.

Problémami prognózovania rozvoja vedy sa zaoberal príspevok F. Gála (Oddelenie teórie a prognóz vedy Výpočtového strediska SAV).

F. Gál vo svojom príspevku objasnil chápanie účelu prognóz a predmetu prognóz vedy. Okrem toho oboznámil poslucháčov s konkrétnymi prognostickými postupmi aplikovanými v práci VS SAV. Roztrieštenosť vedeckého skúmania vedie na jednej strane k plytvaniu zdrojmi a na druhej strane k zaostávaniu, najmä v strategických oblastiach vedy. Predmetom prognóz sú preto potenciály, t. j. medze, miera a mechanizmus rozvoja vedy.

V druhej časti referátu informoval F. Gál o skúsenostiach, ktoré VS SAV získalo v konkrétnej prognostickej práci, dotýkajúcej sa hlavne mikroúrovne a mezoúrovne, t. j. prognóz jednotlivých tém, vedných disciplín a prognóz slovenskej vedy ako celku. V súčasnosti prebiehajú práce na prognózach na makroúrovni, ktoré by mali včleniť prognózy a strategické ciele slovenskej vedy do súhrnnej prognózy.

R. Krč (EÚ SAV) uviedol referát s názvom *Niekoľko úvah o prognózovaní technického rozvoja*, v ktorom sa sústredil na vplyv súčasnej etapy VTR na technický rozvoj. V súčasnej etape VTR

sa uplatňuje veľmi výrazná tendencia k medzinárodnej špecializácii a koncentracii výroby. V socialistických krajinách sa v posledných rokoch pociťuje potreba prehĺbenia tak špecializácie, ako aj potreba vytvorenia nadnárodného vlastníctva. Jedine táto cesta môže zabezpečiť prehĺbenie integrácie a dynamizáciu rozvoja. V rozpore s touto potrebou je však dnešná prax, preferujúca protimportné inovácie, čo bráni zvyšovaniu československej účasti v deľbe práce.

V ďalšej časti referátu sa R. Krč zaoberal otázkou základných princípov rozvoja techniky vo vzťahu ku kľúčovým smerom rozvoja vedy a postavením prognóz technického rozvoja v súhrnnej prognóze. Zdôraznil, že je potrebné zostavovať relatívne samostatné prognózy technického rozvoja, ktoré by vyjadrovali strategické medziodvetvové smery rozvoja.

Metodologickými a obsahovými otázkami prognózovania ekonomického rozvoja na republikovej úrovni sa zaoberal referát P. Hoffmanna. Prvá časť referátu bola venovaná všeobecným poznámkam o poňatí a základných funkciách ekonomického prognózovania. V tejto časti zdôraznil potrebu vyváženej problémovo-normatívnych prístupov. Preexponovanie genetického pohľadu vyvoláva tendenciu pozeráť na budúcnosť cez prizmu súčasných problémov, transponovať logiku a priority dneška do budúcnosti, odovzdať smerovanie ekonomického systému z jeho interných súvislostí a neadekvátne interpretovať priority ekonomiky v dlhodobom spoločenskom pohybe. Naopak, cieľovo-normatívny prístup, ktorý sa snaží opísať želaný cieľový stav systému a určiť rozvojové trajektórie, má často závažné nedostatky tak vo formulácii cieľových zámerov, ako aj pri vymedzení ich predpokladov. Bez konkrétneho obsahového previazania charakteristík ekonomického

rozvoja so zmenami v podmienkach vynakladania práce však nie je možné odpútať sa od extrapolačných koncepcií a prejsť od formálne dynamického k reálne dynamickému pohľadu na dlhodobý rozvojový proces. Základným predpokladom prekonania logiky krátkodobého pohľadu je prechod od exogénneho k endogénnemu traktovaniu niektorých kľúčových rozvojových faktorov, akými sú vedecko-technický pokrok, vecné a mechanizmové súvislosti a aj vonkajšie podmienky.

Druhá časť referátu sa zaoberala koncepcnými a metodologickými otázkami tvorby dlhodobej ekonomickej prognózy národného hospodárstva ČSSR. Pochybnosti o účelnosti uceleného prognózovania rozvoja republík vyplývajú z preceňovania miery determinovanosti makroblastí sústavou vonkajších nadregionálnych faktorov. Tieto prístupy posúvajú republikové prognózy do polohy objasňovania jednotlivých oddelene videných špecifik. Takýto pohľad však znemožňuje postihnúť dynamickú súvzťažnosť medzi rozvojom celého národného hospodárstva a rozvojom jeho makroblastí, vyjadriť interakciu medzi jednotlivými úrovňami ekonomického systému a prehliada celkovú logiku dlhodobého formovania územnej delby práce.

Posledná časť referátu sa venovala obsahovému zameraniu ekonomickej prognózy SSR.

Záverečným referátom seminára bol spoločný príspevok M. Čiča (Ústav štátu a práva SAV) a P. Kulašika (ÚML ÚV KSS) *Miesto politického systému v sociálnom systéme.*

Politický systém predstavuje jednak politicko-organizačný rámec suverenity ľudu, jednak formálny systém, prostredníctvom ktorého sa realizuje riadenie spoločenských procesov. Hlavným smerom vývoja politického systému je prehlbovanie sociálnej demokracie a vývoj nových foriem politického života, napr. nových funkcií podnikových kolektívov.

Ciele rozvoja politického systému by sa mali upriamiť na zjednocovanie záujmov a optimálne fungovanie národného frontu. Treba hlbšie objasniť podstatu politiky a rozpracovať teóriu politického systému, analyzovať zmeny v obsahu a formách politiky v procese výstavby rozvinutého socializmu. Politický systém je potrebné skúmať ako základ politického života, a súčasne dotvárať štruktúru a mechanizmus jeho fungovania.

Celý seminár mal pracovný charakter a jednotlivé referáty vyvolali živý ohlas u poslucháčov. Ku každému referátu sa po jeho ukončení uskutočnila diskusia, v rámci ktorej autori zodpovedali na otázky vyplývajúce z jednotlivých diskusných príspevkov. ÚML ÚV KSS vydá z tohto vydareného podujatia zborník materiálov.

Richard Mühl

Prémia Slovenského literárneho fondu za II. polrok 1985

Výbor sekcie pre vedeckú a odbornú literatúru Slovenského literárneho fondu udelil prámiu za II. polrok 1985 autorovi J. Markušovi za článok *Štruktúrna adaptácia ako funkcia hospodárskeho mechanizmu*, uverejnený v č. 9/33/1985 Ekonomického časopisu.

Autor sa v štúdií zaoberá náčrtom kľúčových súvislostí a interakcií medzi hospodárskym mechanizmom a procesmi štruktúrnej adaptácie národného hospodárstva. Analyzuje príčiny inercie ekonomických proporcií pri prevládajúcom priamom operatívnom riadení národného hospodárstva z centra, skúma hlavné súvislosti neinvestičnej štruktúrnej adaptácie za predpokladu vytvorenia proefektívneho hospodárskeho mechanizmu a v jeho rámci mechanizmu plánovania.

Bibliografia

PREHLAD OBSAHOV ZAHRANIČNÝCH ČASOPISOV

VOPROSY EKONOMIKI, 1985, č. 8

VOJEJKOV, M.: Rozvoj vzťahov v socialistickom súťažení — GREČIŠNIKOV, P.: Socialistické súťaženie a intenzifikácia hospodárstva — ZUSMAN, L.: Náročnosť na kovy v národnom bohatstve ZSSR — MAŇUŠIS, I.: Racionálne využívanie palivovo-energetických zdrojov [skúsenosti Litovskej SSR] — BAJRAMOV, D.: Zdokonaľovanie oblastného plánovania — MOTOBYGIN, B. — SLETOVOVÁ, T. — ĐUKAREV, V.: Zmluvné vzťahy v riadení vedecko-technických programov — POPOV, G.: O systéme ekonomických vied — SLAVINSKAJA, L.: Reakčné doktríny hospodárskych vzťahov dvoch svetových sústav — PROCHOROV, G.: Realizácia záujmov týkajúcich sa vonkajších ekonomických vzťahov krajín RVHP — ČERNECOV, S.: Zdokonaľovanie úverového mechanizmu v európskych krajinách RVHP [prehľad] — LAVROV, S.: Otázky tvorby cien v medzinárodnej výmene technológie — ZEEDNER, A.: Postupné zdokonaľovanie hospodárskeho mechanizmu agrokomplexu — ROZE, V.: Dopyt a spotreba služieb osobnej dopravy — ZAJKOV, G.: Oceňovanie výsledkov výroby v podmienkach ekologických obmedzení.

EKONOMIČESKIJE NAUKI, 1985, č. 8

FIGURNOV, E.: Abstraktná práca a zdokonaľovanie materiálneho stimulovania — SARKISIAN, G.: Národný blahobyt v súčasnosti — FAJNBURG, E. — KOZLOVOVÁ, G.: O otázke politickej ekonomie v širšom zmysle slova — BUZGALIN, A. — KOLGANOV, A.: Ekonomické zákony a „ekonomické“ riadenie — REZNIKOV, L.: Problém vývoja triednej spoločnosti [z politickoekonomického hľadiska] — NARIMANOV, N.: Druhy prechodných ekonomických foriem v procese budovania so-

cializmu — KROTOV, M.: Spoločenská úžitková hodnota a jednotný cieľ článkov hospodárskeho mechanizmu — VEČKANOV, V.: Podstata a vyčísľovanie účinnosti fondov — BABAJEV, A.: Efektívnosť nevýrobnej sféry — VESNIN, V.: Politicko-ekonomické hľadisko infraštruktúry využívania prírody — TROFIMOVÁ, G.: EHS v kolotoči protirečení — KOBELEVSKAJA, J.: Intenzifikácia hospodárstva a medzinárodná spolupráca socialistických krajín — KORNEJČUK, L.: Metodologické základy kritiky antimarxistických ekonomických teórií.

MIROVAJA EKONOMIKA I MEŽDUNARODNIJE OŇOŠENIJA, 1985, č. 8

LEBEDEV, A.: Význam Helsínk — TICHVINSKIJ, S.: Potsdam: kontúry povojnového sveta — VOLKOV, N. — ŠMELEV, N.: Štruktúrne stimuly v kapitalistickom hospodárstve — OSKOLKOVOVÁ, O.: Nulový rast obyvateľstva a jeho dôsledky pre krajiny Západu — OSIPOV, J. — ČERKASOV, J.: Sociálno-ekonomické problémy a perspektívy rozvoja Afriky — MORGAČEV, S.: Otázka bezpečnosti v severnej Európe a politika Švédska — KOROČANCEV, V.: Madagaskarská demokratická republika na ceste sociálneho rozvoja — LEBEDEV, I.: Indický oceán — zóna mieru alebo konfrontácie? — Latinská Amerika: protirečenia novej etapy — KANDALINCEV, A. — KANDALINCEV, V.: Otázka metodológie skúmania cien niektorých tovarov — RUBCOV, B.: Oceánia — SMORODINSKAJA, N.: Vedecko-technický pokrok a japonské banky — Aktuálne problémy medzinárodných menovo-úverových vzťahov.

WIRTSCHAFTSWISSENSCHAFT, 1985, č. 8

STEINITZ, K.: Intenzívna rozšírená reprodukcia a vývoj výrobnej štruktúry — AN-

DERMANN, H. — BECKEROVÁ, E. — WEISSOVÁ, R.: Spojenie medzinárodnej socialistickej vedecko-technickej spolupráce a medzinárodnej špecializácie a kooperácie výroby v riadiacej činnosti kombinátov — THIEDE, U.: Teoretické hľadiská vplyvu socialistickej ekonomickej integrácie na intenzívnu rozšírenú reprodukciu v poľnohospodárstve — HAGEDORN, H. — KAULITZKI, G. — ZIEROLD, R.: O predplánových koncepciách v socialistickej poľnohospodárstve — KÖHLER, J.: Marxovo učenie o spotrebovanom, použitom a preddavkovom kapitáli a o pojme náklady — DIEHL, H. P. — KOPF, E.: Sociálnodemokratické a buržoázne reakcie na druhý zväzok Kapitálu Karola Marxa do vydania tretieho zväzku.

KÖZGAZDASÁGI SZEMLE, 1985, č. 7-8

VERESS, P.: Miesto Maďarska v medzinárodnej deľbe práce — STARK, A.: Vytvorenie súčasného systému hospodárskeho riadenia v Maďarsku a jeho dilemy — ROMÁN, Z.: Zvyšovanie a znižovanie produktivity v maďarskom hospodárstve — HALPERN, L. — MOLNÁR, Gy.: Tvorba dôchodku, akumulácia a vývin cien v 70. rokoch — KLÉZL, R.: Skúsenosti a poučenia z politiky stanovenia dopravných taríf — MAKÓ, Cs. — SIMONYIOVÁ, A.: Otázky uplatňovania taylorizmu v Maďarsku — SZABÓ, J. — DIENES, I.: Myšlienky a predstavy týkajúce sa maďarskej informačnej ekonomiky — DIMÉNY, I.: Ako ďalej v technickom rozvoji maďarského poľnohospodárstva? — VÁGI, F.: Nevyhnutnosť organizačnej reorganizácie v poľnohospodárskych výrobných družstvách — IZIKOVÁ, G.: Tri hypotézy o hnačiacich silách zajtrajška — SZAMUELY, L.: Prevládnutie sféry služieb vo vyspelých kapitalistických krajinách a jeho spoločenské dôsledky — RAJTAR, J.: Efektívnosť poľského poľnohospodárstva — ROSTOVÁNYI, Zs.: Diferenciácia arabského sve-

ta — SZABÓOVÁ, J.: Nepružnosť dopytu, predbiehajúci dopyt a nedostatok — SERES, A.: Niektoré otázky modernizácie obchodu — SZABÓOVÁ, K.: Pokusy o rozvoj riadenia hospodárstva v ZSSR — PÓCS, E.: Neisté oživenie hospodárstva a jeho protiklady vo vyspelých kapitalistických krajinách.

EKONOMIKA I MATEMATIKESKIJE METODY, 1985, č. 4

PALTEROVIČ, D.: Technická politika a hospodársky mechanizmus jej realizácie — RAJACKAS, R. — ČIAKANOVIČIUS, L. — RADUŠIS, V.: O metodológii oceňovania ekonomických nákladov znečisťovania životného prostredia — GOFMAN, K. — GUSEV, A.: Niektoré diskusné otázky metodologie optimalizácie využívania prírodných zdrojov — URINSON, J.: Metodické problémy ďalšieho rozvoja ASPV — ANDREJEV, A. — VOLKOV, A.: Vypracovanie a využívanie štruktúrnych bilancií — ŽURAVLEV, S.: Zosúladienie agregovaných a dezagregovaných ukazovateľov podľa modelov štruktúrnych bilancií — NEČAJEV, A.: Modely štruktúrnych vzťahov v ekonomike — MINAKIR, P. — CHOMIAKOV, N.: Ekonomické modely cieľového prognózovania v oblasti — BARSKIJ, A. — BALAGUROVOVÁ, J.: Analýza zásad vytvárania fondov materiálneho stimulovania — MIAGI, A.: Komplexná analýza efektívnosti využívania výpočtovej techniky — GERONIMUS, J.: Imitačné modelovanie a systémovosť — CONEV, V.: Tradičné a nové algoritmy zostavenia indexových vzorcov — BUJ TCHE TAM — BU TCHEN BAN: Minimalizácia konvexnej funkcie pri lineárnych ohraničeniach — RAJSKAJA, N. — FRENKEL, A.: Použitie hrebeňovej regresie v štatistickom modelovaní — LEMEŠEV, M.: Vedecko-technický pokrok a efektívnosť využívania prírodných zdrojov — Problémy a perspektívy rozvoja ASR.

Bronislava Vykydalová

POKYNY PRE AUTOROV

Rukopisy prijíma redakcia Ekonomického časopisu, Fučíkova 10, 811 02 Bratislava. Články majú mať teoretický charakter zodpovedajúci zameraniu časopisu, ich názov má byť stručný a výstižný. Ku každému článku pripraví autori resumé v rozsahu najviac 15 riadkov. Časopis uvádza resumé v ruskom a anglickom jazyku. Príspevky sa predkladajú v 3 exemplároch (1 originál a 2 kópie), napísané podľa platnej ČSN (60 úderov v riadku, maximálne 30 riadkov na jednej strane). Rozsah článkov je 20 strojom písaných strán, hodnotiacich recenzií (podľa rozsahu knihy) 4–7 strán, informatívnych recenzií 1–2 strany, správ 3–5 strán. Redakcia neprijíma rukopisy v kópiách bez originálu, ani texty získané rozmnožovacou technikou. Poznámky patria pod čiaru, číslujú sa poradovým číslom v texte a prichádzajú sa súhrnne za článok. Takisto sa v texte označujú obrázky, grafy a schémy a zaraďujú sa za článok. Bibliografické citácie musia zodpovedať ČSN 01 0197 – Bibliografické citácie. Odvolania na literatúru sa označujú v texte alebo v poznámkach pod čiarou príslušným poradovým číslom v hranatej zátvorke; zoznam použitej literatúry sa uvádza na konci článku. Matematické vzorce a výrazy majú byť napísané, pokiaľ je to možné, strojom, zreteľne a podľa zaužívaných zvyklostí. Autor má uviesť presnú adresu svojho pracoviska a tituly; dostane niekoľko separátnych výtlačkov svojho príspevku.

Autori článkov: člen korešp. SAV OKALI, Ivan, Ekonomický ústav SAV, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava – Dr. KÁRÁSZ, Pavol, CSc., Výskumný ústav oblastného plánovania, Cintorínska 5, 811 08 Bratislava – Ing. MARKUŠOVÁ, Mária, CSc., Československá obchodná a priemyselná komora, Gorkého 9, 816 03 Bratislava – Ing. LENCOVÁ, Terézia, CSc., Výskumný ústav sociálneho rozvoja a práce, Mierová 23, 827 48 Bratislava – Ing. LESÁKOVÁ, Dagmar, CSc., Vysoká škola ekonomická, Odbojárov 10, 832 20 Bratislava – doc. Ing. KRÍKAC, Karel, CSc., Vysoká škola strojní a elektrotechnická, Nejedlého sady 14, 306 14 Plzeň 1 – Ing. BACHÁR, Vladislav, CSc., Ekonomický ústav SAV, Obrancov mieru 2, 813 64 Bratislava – Ing. URMINSKÝ, Ľudovít, Ústav ekonomiky a organizácie stavebníctva, Ružová dolina 27, 824 69 Bratislava.

Z OBSAHU EKONOMICKÉHO ČASOPISU číslo 2/34/1986

VOJTJKO, Jozef: Niektoré aspekty zblížovania zahraničných cien a vnútorných veľkoobchodných cien

VÁSEK, Pavol: Teoretické a metodické prístupy k oceneniu produkčnej schopnosti poľnohospodárskeho pôdneho fondu v ČSSR

BUREŠ, Jiří — VALEŇČÍK, Radim: K metodologii modelování ekonomických zájmů za socialismu

KACÍR, Klement: Niektoré výsledky systémových vied využiteľné v ekonomickej teórii a v praxi

ZEMAN, Miloš: Východiska experimentálneho agregovaného prognostického modelu spoločenskej dynamiky

NAZARENKO, Ivan Timofejevič: Vedecko-technická revolúcia a jej sociálne dôsledky v súčasnom kapitalizme

Z OBSAHU časopisu Ekonomického ústavu ČSAV**POLITICKÁ EKONOMIE číslo 2/34/1986**

Program urychlení sociálne ekonomického rozvoje

HRNČÍŘ, Miroslav: Prístupy k řešení vnější rovnováhy v čs. ekonomice

RUTGAJZER, V. M.: Aktuální problémy rozvoje sféry služeb v SSSR

KALINOVÁ, Lenka: Ekonomie času a rozvoj produktivních sil společnosti

FÁREK, Jiří: Vývoz kapitálu a neokolonialismus

BRŮZEK, Antonín: Vysoká škola ekonomická — centrum vzdělávání, výchovy a vědy

KLVAČOVÁ, Eva: Vědeckotechnický rozvoj a soustava řízení národního hospodářství

BACOVÁ, Viera: K riadeniu a zabezpečovaniu efektívnosti rozvojových programov

TRDLICOVÁ, Karla: Příspěvek k modelování indikátoru nerovnováhy a možnostem optimalizační realokace zásob

JARKOVSKÝ, Vladimír: Ekonomická problematika komplexního využívání surovin

EKONOMICKÝ ČASOPIS

Ekonomického ústavu Slovenskej akadémie vied, ročník 34, 1986, č. 1. — Vydáva VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. — Hlavný redaktor Egon Hlavatý, výkonná redaktorka Zora Komínková, redaktorka Katarína Rybanská, tajomníčka redakcie Nada Proksová — Vytlačili: Tlačiarne Slovenského národného povstania, n. p., Ružomberok. — Registračná značka F 7021. — Rozširuje, objednávky a predplatné prijíma PNS-UED Bratislava, ale aj každá pošta a doručovateľ. Objednávky do zahraničia vybavuje PNS — Ustredná expedícia a dovoz tlače, Gottwaldovo nám. 6, 813 81 Bratislava. Celoročné predplatné Kčs 96.—, jednotlivé čísla Kčs 8.—.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Gottwaldovo nám. 6, 817 64 Bratislava, Czechoslovakia. For all other countries distribution rights are held by KUBON and SÄGNER, Inhaber Otto Sagner, Postfach 34 01 08, D-8000 München 34, West Germany.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, Bratislava 1986